

MAGYARORSZÁGI
NÉMET NYELVJÁRÁSOK

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

PETZ GEDEON

LEV. TAG.

6. FÜZET.

A KALAZNÓI
NÉMET NYELVJÁRÁS
HANGTANA

IRTA

SCHÄFER ILLÉS

Ára 1 kor. 20 f.

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1908

Magyarországi Német Nyelvjárások.

A M. Tud. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából

szerkeszti PETZ GEDEON lev. tag.

A M. T. Akadémia I. (nyelv- és széptudományi) osztálya 1903 jún. 8-án tartott ülésében hozott határozatával kívánatosnak mondotta, hogy — magyar nyelvjárásainknak régóta folyamatban levő tudományos ismertetése mellett — a hazai nem-magyar nyelvjárások tudományos feldolgozására irányuló tervszerű, rendszeres munkásság is induljon meg s az e végből szükséges intézkedések megtételével az osztály kebelében fennálló nyelvtudományi bizottságot bízta meg. E bizottság javaslata alapján az osztály mindenekelőtt a hazai német és szláv nyelvjárások tudományos feldolgozását és ismertetését határozta el és egy-egy sorozatnak megindítását mondotta ki, melyben az illető nyelvjárásokra vonatkozó tanulmányok meg fognak jelenni; a M. T. Akadémiának 1904 január 25-én tartott összes ülése pedig megszavazta az e vállalat megindítására szükséges költségeket.

Midőn e határozatok értelmében a *Magyarországi Német Nyelvjárások* cz. sorozatot megindítjuk, azt hiszszük, hogy ezzel szolgálatot teszünk nemcsak az általános nyelvtudomány ügyének, hanem a magyar nyelvészetnek is, a melynek művelését Akadémiánk mindig egyik legelső feladatának és kötelességének ismerte. Hogy csak egyet említsünk: a magyar nyelv kölcsönszavaira vonatkozó kutatásnak okvetetlenül szüksége van a hazánk területén élő nem magyar nyelvjárások szókinésének pontos és hiteles ismeretére. Tanulmányaink erre nézve megbízható anyagot kívánnak nyújtani, a minthogy viszont lehetőleg ügyet fognak vetni az illető nyelvjárásoknak a magyarból került elemeire is. Ekkép e tanulmányokkal is elő akarjuk mozdítani ama tudományos törekvéseket, melyek hazánk lakossága történetének és szellemi életének, nyelvének és szokásainak részletes felkutatására irányulnak, és hozzá akarunk járulni ama fontos feladat megoldásához, melyet Akadémiánk alapszabályai tűznek eléink: *a hazának minden tekintetben való megismertetéséhez.*

A *Magyarországi Német Nyelvjárások* sorozatából eddig a következő füzetek jelentek meg:

1. Dr. Gedeon Alajos: *Az alsó-meczenzéfi német nyelvjárás hangtana.* 1905. 78 l. Ára 1 kor. 50 fill.

2. Lindenschmidt Mihály: *A verbászi német nyelvjárás alaktana.* 1905. 38. l. Ára 90 fill.

3. Gréb Gyula: *A szepesi felföld német nyelvjárása.* 1906. 92 l. Ára 1 kor. 80 fill.

4. Hajnal Márton: *Az isztiméri német nyelvjárás hangtana.* 1906. 64 l. Ára 1 kor. 20 fill.

5. Dr. Kräuter Ferencz: *A niczkylfalvai német nyelvjárás hangtana.* 1907. 52 l. Ára 1 kor.

A vállalat feladatairól l. részletesebben *Akadémiai Értesítő* 1905. évf. 472. l.

A KALAZNÓI
NÉMET NYELVJÁRÁS
HANGTANA

IRTA

SCHÄFER ILLÉS

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1908

A kalaznói német nyelvjárás hangtana.*)

Kalaznó egyike azoknak a tolnamegyei német falvakkal, melyek a XVIII. század első felében, főképp III. Károly uralkodása alatt keletkeztek. Lakói bevándorolt ág. h. evang. német parasztok, kiknek létszáma az 1900. évi népszámláláskor 955 volt; ma azonban már 1000-en fölül lesznek. Más fajokkal nem keveredtek, úgyhogy nyelvök is lehetőleg ment idegen befolyásoktól.

Czoernig «Ethnographie der oesterreichischen Monarchie» című művének III. kötetében chronologiai áttekintését adja a XVIII. század kezdete óta alapított falvakkal, ill. telepítvényeknek, a melyek között Kalaznót is megemlíti, a következő megjegyzésekkel: «Die Deutschen langten 1722 an, hat (t. i. Kalaznó) jetzt (1857) 1230 Einw. (Rheinländer). Gründer der Ansiedelung:

*) Irodalom: Czoernig, K., Ethnographie der österreichischen Monarchie. Wien, 1855. — Sievers, E., Grundzüge der Phonetik⁵. Leipzig, 1901. — Wilmanns, W., Deutsche Grammatik. Erste Abteilung: Lautlehre². Strassburg, 1897. — Behaghel, O., Geschichte der deutschen Sprache². Strassburg, 1898. (Sonderabdruck aus der zweiten Auflage von Pauls Grundriss der germanischen Philologie.) — Paul, H., Mittelhochdeutsche Grammatik⁵. Halle, 1900. — Michels, V., Mittelhochdeutsches Elementarbuch. Heidelberg, 1900. — Braune, W., Abriss der althochdeutschen Grammatik³. Halle, 1900. — Kauffmann, Fr., Geschichte der schwäbischen Mundart. Strassburg, 1890. — Heilig, O., Grammatik der ostfränkischen Mundart des Taubergrundes und der Nachbarmundarten. Leipzig, 1898. — Heeger, G., Der Dialekt der Südost-Pfalz. I. Theil: Die Laute. Progr., Landau, 1896. — Schmidt, H., A verbászi német nyelvjárás. (Egyetemes Philologiai Közlöny XXIII. 1899.) — Wülcker, E., Lauteigentümlichkeiten des Frankfurter Stadtdialekts im Mittelalter. (PBB. IV. 1.) — Kehrein, J., Volkssprache und Volkssitte in Nassau. Bonn, 1872. — Rövidítések: *őfn.* = őfelnémet, *kfn.* = középfnémet, *űfn.* = újfnémet. A > jel a fejlődés irányát tünteti föl.

Mercy.» A falu alapítója tehát Mercy, kiről Czoernig munkájának más helyén (III. k. 8. o.) ezt mondja: «Graf Florimund Claudius Mercy von Argenteau berief (1720—1730) viele deutsche Colonisten aus Württemberg, Hessen, Nassau und der Rheinpfalz in das Tolnaer und Baranyer Komitat.»

Ez adatokból csak annyit tudunk meg, hogy a kalaznóiak a Rajna vidékéről jöttek (Rheinländer), de nem határozhatjuk meg közelebbről eredeti németországi lakóhelyüket, mert Czoernig csak nagyobb területeket (Württemberg, Hessen, Nassau és Rheinpfalz) nevez meg, várost, falut pedig egyet sem említ. Minthogy Czoernig könyvén kívül más történeti források ez idő szerint nem állnak rendelkezésemre, be kell érnem egyelőre azzal a hypothetikus kijelentéssel, hogy talán nem is volt a bevándorlóknek közös lakóhelyük Németországban, hanem valószínűleg több helyről, vidékről kerültek együvé. Kétségtelen tény gyanánt állítom azonban, hogy a bevándorlók vagy kivétel nélkül, vagy legalább is túlnyomó többségben közép-német (mitteldeutsch) területekről valók, mert nyelvjárásunk fejlődésének mai alakjában határozott közép-német jelleget mutat, a mi jelen értekezésem folyamán ki fog tűnni. Kevés eltéréssel ugyanezt a nyelvjárást beszélnek a szomszéd evangélikus német falvak is (Varsád, Kistormás, Felsőnána, Kéty, Murga és Gyöngy részben, Szárazd, Hidegkut, Udvari), a melyeknek lakói már külső megjelenésükben, viseletben és szokásaikban is sok egyező vonást mutatnak, úgyhogy idegen ember alig tudja őket egymástól és a kalaznóiaktól megkülömböztetni. Nagyon tanulságos volna e szomszéd falvak beszédjét a kalaznóiakkal összehasonlítva tárgyalni, de mivel azok nyelvjárását nem ismerem egész pontosan, csak a kalaznóiakra szorítkozom. E nyelvjárás anyanyelvem lévén, leírásánál első sorban saját magamon tett megfigyeléseim szolgálhattak alapul.

A következőkben tehát csak a kalaznói nyelvjárás hangjait fogom tárgyalni, és pedig három fejezetben:

I. A hangok kiejtése, képzése.

II. A hangok történeti fejlődése; megfelelők a közép-német nyelvben.

III. A főbb hangtani sajátosságok összefoglalása és az azokból levont következtetések a nyelvjárás hovatartozását illetőleg.

I. A hangok kiejtése, képzése.

1. Magánhangzók.

1. §. Nyelvjárásunkban a következő egyszerű magánhangzók fordulnak elő: *a, ā; o, ō; u, ū; æ, ē; e, ē; i, ī; ə*. A vízszintes vonás mindenütt a hang hosszúságát jelöli. Diphthongus mindössze kettő van: *au* és *ai*; csak az utóbbi, az *ai* fordul elő hosszan, a mikor is csak az első componense, az *a* nyúlik meg az *i* rovására, úgyhogy a diphthongus akkor ilyenformán jelölhető: *āⁱ*; pl. *hāⁱ* = Heu.

Hogy a magánhangzók e jeleit megmagyarázzuk és a velük jelölt hangok articulációját, képzését leírjuk, leghelyesebb lesz, ha a legutolsó jellel, az *ə*-vel kezdjük; ez mintegy indifferens hangjelének mondható, a mely alapul szolgálhat a többi magánhangzók képzésének leírásánál.

2. §. *ə*. E jellel olyan hangot jelölök, a melynek képzésénél a nyelv minden feszültség nélkül való; az ínyvitorla szabadon csüng alá; nem zárja el az orrüreget, úgyhogy a tüdőből kitóduló levegő nemcsak a száj-, hanem — legalább részben — az orrüregen át is távozhatik. Nem okvetlenül szükséges azonban, hogy az orrüregen is menjen ki levegő, a fődolog az, hogy száj- és orrüreg együtt alkossák a resonatort a zönge számára. Tehát orrhangú vocalist kapunk, a melyent önkénytelenül nyögésnél is hallatunk; csak röviden fordul elő és rendesen a hangsúlytalan szótagok magánhangzóit és az irodalmi *-en* végzetet helyettesíti nyelvjárásunkban.

3. §. *æ, ē*. Palato-velaris magánhangzó, nyelvjárásunk legnyiltabb *e*-hangja, a mely csak *r* előtt fordul elő; képzésénél a nyelvállás ugyanaz, mint az előbbi hang kiejtésénél, az ínyvitorla azonban elzárja az orrüreget. Egyrészt ezért, másrészt meg azért, mert a nyelv és a lágy íny feszültebbek, tisztább zöngét kapunk, mint az *ə* képzése alkalmával, a mely sokkal tompább hangzású; nagyjából azonosíthatjuk a magyar nyílt *e*-vel pl. *e* szóban: *erre*.

4. §. *a, ā*. E hangot úgy képezzük, hogy a nyelvet nyugalmi helyzetéből kissé hátrahúzzuk; az orrüreg rendesen el

van zárva, csak nasalis mássalhangzók szomszédságában kapunk tompa orrhangú *a*-t: pl. *man* = *Mann* (külön jelet nem használok ilyenkor). Nyelvjárásunknak legnyiltabb velaris magánhangzója, *a* mennyiben a nyelv és a lágy íny közti távolság *e* hang képzése alkalmával a legnagyobb. Hosszú megfelelőjét körülbelül azonosíthatjuk a magyar *á*-val.

5. §. *o*, *ȳ*. Nyelvjárásunknak ajakműködéssel képzett (velaris) magánhangzói között a legnyiltabb ejtésű, középhelyet foglal el a nyelvjárás *a*- és zártabb ejtésű labialis *o*-hangja között és képzése körülbelül azonos a magyar labialis *a*-éval. A nyelv a hátsó lágy íny felé közeledik, az által, hogy (az *a*-helyzetből kiindulva) kicsit emeljük és egyúttal kissé előre is toljuk; az ajkak működése csak abban áll, hogy a szájszögleteket alig észrevehetően összehúzzuk, így lesz a hang labialissá.

6. §. *o*, *ō*. A nyelv hátának a hátsó lágy ínytől való távolsága valamivel kisebb, mint az *ȳ*-nál, az ajaknyílás is valamivel keskenyebb, mert az ajkakat kicsit összebb húzzuk, de nem toljuk előre, nem csucsorítjuk.

7. §. *u*, *ū*. Legzártabb velaris képzésű labialis magánhangzó nyelvjárásunkban. Az *o*-helyzetből kissé fölfelé mozdítjuk a nyelvet és egyúttal valamicskét előretoljuk, a minek következtében a nyelv az elülső lágy íny felé articulál. Az ajkak működése *e* hang képzésénél sem nagyon erős, mert csucsorításnak — legalább rendes, nyugodt beszédben — itt sincs helye; alig valamivel szűkebb az ajaknyílás (középütt), mint az *o*-nál.

8. §. *e*, *ē*. Legczélszerűbb *e* hang articulációjának leírásánál az *æ*-t alapul vennünk. Ha a nyelvet a nyugalmi helyzetből fölfelé mozgatjuk és előre is toljuk egy kicsit, kapjuk a nyelvjárásnak ezt a közép *e*-jét; a nyelv a kemény íny hátsó része felé articulál, a nyelv hegye az alsó metszőfogak élére támaszkodik. Zártsági fok tekintetében megfelel *e* palatalis magánhangzó a velaris hangsor *ȳ*-jának.

9. §. *e*, *ē*. A nyelv azzal, hogy az *e*-helyzetnél valamivel följebb emeljük és megint kicsit előretoljuk, körülbelül a hátsó és elülső kemény íny határa felé közeledik. Zártsági foka meg-

felel a velaris hangsor *o*-fokának; legzártabb *e*-hangja nyelvjárásunknak.

10. §. *i*, *ī*. A nyelv közeledik az elülső kemény ínyhez; tehát nemcsak valamivel magasabb a nyelvéllás, mint az *e* képzésénél, hanem megint kicsit előre is toljuk a nyelvet; nyelvjárásunk legzártabb palatalis magánhangzója.

11. §. E leírásokból, a melyek természetesen — megfelelő készülékek híján — csak megközelítőleg lehetnek pontosak, láthatjuk, hogy csak a velaris hangzók (az *a* kivételével) labialis hangok: *q̄*, *q̄̄*; *o*, *ō*; *u*, *ū*. Ajakműködéssel képzett palatalis magánhangzók nincsenek nyelvjárásunkban. Láttuk különben, hogy az ajakműködés a három velaris hangzónál sem túlságosan erős.

Megjegyzendő, hogy a hosszú hangzók általában mindig szűkebb ejtésűek, mint a röviddek, vagyis a nyelv a hosszú hangzók ejtésénél — több ideje lévén — jobban megközelíti a szájpadlást.

A diphthongusjeleket illetőleg csak annyit tartok szükségesnek megemlíteni, hogy megtartottam ugyan a szokásos jeleket, de a második componens az *au*-ban inkább *o*-nak, az *ai*-ban pedig inkább *e*-nek, sokszor *ē*-nek hangzik.

Orrhangú mássalhangzók szomszédságában minden magánhangzónak tompább hangzása van, mert az ínyvitorla az ilyen, nasalisok szomszédságában levő magánhangzó képzése alkalmával vagy még nem zárja el teljesen az orrüreget, vagy már nem zárja el; szóvégi *n*, hosszú magánhangzó után (látszólag) eltűnt, de nem nyomtalanul, mert mintegy beleolvadt a hangzóba, mely így tompa hangzást, nasalis színezetet kapott tőle. Jelölni csak ebben az egy esetben jelölöm az orrhangú magánhangzót, és pedig ilyenformán: *ā̄*, *ō̄* stb.; egyéb esetekben jelöletlenül hagyom. Az *ə* hangnál fölösleges *e* jel, már csak azért is, mert az *ə* már magában is mindig orrhangú vocalist jelöl.

2. Mássalhangzók.

12. §. Folyékony mássalhangzók: *l*, *r*; orrhangú mássalhangzók: *m*, *n*, *ŋ*; pillanatnyi mássalhangzók: *p*, *t*, *k*; *ph*, *kh*; *ts*, *tš*. Folytonos mássalhangzók: *f*, *v*, *ā*, *s*, *š*, *j*, *χ*, *γ*; hehezet: *h*. Állapítsuk most meg *e* jelek értékét.

13. §. *r*, *l*. Ezek a liquidák szótagképzők (sonansok) is lehetnek, a mikor is ezeket a jeleket alkalmazom: *r*, *l*.

Az *r* nyelvjárásunkban rendszeren kisebb-nagyobb rezgéssel képzett alveolaris *r* (Zungenspitzen -*r*): a nyelv hegye a felső foghús középső része felé artikulál.

Az *l* coronal-alveolaris, és bilateralis képzésű hang, azaz: a nyelv elejének széle a felső metszőfogak középső alveoláit érinti és a levegő a nyelv két oldalsó széle és a zápfogak közt támadt két nyíláson áramlik ki, természetesen zörej nélkül.

14. §. *m*, *n*, *ŋ*. *m* (bi)labialis, *n* dentalis, *ŋ* velaris nasalist jelöl; *ŋ* helyettesít: kfn. *n*-et *k* előtt, magánhangzók között, magánh. és *r*, *l*, *m*, *n* között álló meg szóvégi *ng*(-nge) hangkapcsolatot. Sonansok: *m*, *n*.

15. §. *p*, *t*, *k*; *ph*, *kh*. *p* bilabialis, *t* dentalis, *k* rendszeren velaris, csak palatalis magánhangzók szomszédságában palato-velaris explosiva; mind a három zöngétlen; zöngés explosivák (*b*, *d*, *g* mediák) nincsenek nyelvjárásunkban. Szó elején magánhangzó előtt *p* legtöbbször, *k* mindig (*t* sohasem!) aspirata, hehezetet kap: *ph*, *kh*; ugyanis közvetlenül az explosio (a zár felpattanása) után előbb kis lehellet következik és csak ezután válik hallhatóvá a következő magánhangzó.

16. §. *f*, *v*. *f* zöngétlen labiodentalis spirans. *v* zöngével képzett labiodentalis spirans, labialis magánhangzók (*q*, *o*, *u*) után azonban rendszeren bilabialis a képzése; helyettesíti ez a zöngés *v* a szóközépi intervocalikus és *r*, *l*, vocalis meg vocalis, *r*, *l*, *m*, *n* között álló irodalmi *b* media explosivát, sokszor irodalmi *f* helyett is áll. Pl. e szókban: Schober, gehoben, heben, erben, färben, Stiefel, Ufer, a *b*-nek, illetőleg *f*-nek nyelvjárásunkban ez a *v* felel meg.

17. §. *s*, *š*. *s* zöngétlen sziszegő spirans; a hangképző rés a nyelv eleje (a nyelv hát elülső része) és a felső foghús között van, a nyelv hegye az alsó metszőfogak élet érinti; a levegő a felső metszőfogaknak fuvódik neki.

š szintén zöngétlen sziszegő spirans; képzésénél az egész nyelvet az *s*-helyzetből hátrahúzzuk és annyira emeljük, hogy a nyelv hegye a felső foghús alá kerül, a melyet azonban nem

érint. A nyelv jobb- és baloldali széle érinti az alveolákat és az ínynek ezekkel határos részeit, a nyelv háta középen behorpad, úgyhogy csatorna keletkezik, a melyen át a tüdőből jövő levegő beáramlik a szájüreg elülső részébe, hol a resonantia folytán erős zörej támad.

18. χ , j , γ . χ palatalis és velaris zöngétlen spiranst jelöl, a szerint, a mint palatalis vagy velaris magánhangzók szomszédságában fordul elő. Pl. $i\chi$ = ich és $a\chi$ = ach. Ezt szem előtt tartva, azt hiszem, nincs szükség kétféle jelre; a hangképző rés az elsőnél a nyelvhat közepső része és a kemény íny között van, az utóbbinál pedig a nyelvhat és az elülső lágy íny között.

j a zöngétlen palatalis χ -nek megfelelő zöngés spirans, mely azonban velaris magánhangzók előtt is előfordul.

γ a magánhangzók között álló, etymologiai g media explosivának felel meg nyelvjárásunkban és a velaris χ -nak megfelelő képzésű zöngés spiransféle hang, a melynek legfőbb jellemzője az, hogy képzése alkalmával nem keletkezik zörej; csak a zöngét halljuk. Pl. $t\bar{q}\gamma\bar{o}$ = Tage.

19. §. \bar{d} . Szintén zörej nélkül képzett postdentalis coronalis zöngés spirans, a mely magánhangzók között álló, etymologikus dentalis explosivának, legtöbbnyire d mediának felel meg. Pl. $f\bar{q}\bar{d}\bar{o}$ (Faden), $v\bar{e}\bar{d}\bar{r}$ (Wetter).

20. §. ts , $t\bar{s}$. Ezek nyelvjárásunk affricatái, a melyeknek képzése a t és s , illetőleg a t és \bar{s} hangok együttes ejtésében áll.

21. §. h gyöngye hehezet, a mely csak a szó elején fordul elő. Pl. $haus$ = Haus.

Nézzük már most, hogy nyelvjárásunk mai hangjai milyen kfn. hangok megfelelői és milyen változásokat mutatnak a kfn. nyelv hangjaihoz viszonyítva.

II. A kfn. hangok megfelelői nyelvjárásunkban.

1. A hangsúlyos magánhangzók történeti fejlődése.

Kfn. *a*.

22. §. Mennyiség. Rövid marad általában mássalhangzó-csoportok, etymologiai gemináták és affricaták előtt, továbbá legtöbbször oly (etymologiailag is!) egyszerű mássalhangzó előtt, a melyet *-er*, *-el* hangsúlytalan végszótagok követnek.

Megnyúlt a kfn. rövid hang rendesen egyszerű mássalhangzó előtt, ha nem következik utána *-er*, *-el*, továbbá legtöbbször *r*+*dentalis*, ritkábban *ht* (= *χt*) és *lt* v. *ld* kapcsolatok előtt, mely utóbbi esetben a *t* (*d*) kiesése folytán mintegy pótló-nyújtásnak tűnik föl a rövid hang megnyúlása.

Jegyzet. Ófn. *sc* (*sk*) > kfn. *sch* valószínűleg *ss* értékével birt, tehát geminata volt a kfn. nyelvben; úgy szintén kfn. *ch* (< ófn. *hh*) magánhangzók közt *χχ* geminata volt. Nyelvjárásunkban ugyan nincsenek már gemináták, de azért különbséget tesz régi geminata és egyszerű mássalhangzó között: az előbbi ugyanis fortis ejtésű, az utóbbi a legtöbb esetben lenis. Fortisok előtt megmarad a rövid hang. Megjegyzendő még, hogy szóvégi kfn. *z* is, a melynek magánhangzók között szóközépi *zz* geminata felel meg, nyelvjárásunkban rendesen szintén megakadályozza a rövid hang megnyúlását.

Minőség. A megnyúlt hangzó rendesen egy fokkal zártabb is: *ō*, sőt egyszerű nasalis cons. előtt: *ō* vagy a szóvégi *n* beolvadása folytán: *ō̃*. Megtartja azonban eredeti nyíltságát a megnyúlt hang: *r* és *r*+*dent.*, továbbá *ld* (*lt*) előtt.

A rövid hang rendesen változatlan, csak labialis és velaris mássalhangzó szomszédságában (vagy talán azért, mert feltételezhető korábbi hosszú hangból fejlődött?) lett tompább, zártabb *o*.

23. §. Példák. 1. Kfn. *a* > *a*: *kaljə* (galge, Galgen), *khalb* (Kalb), *halts* (Hals), *salts* (salz, Salz), *haspl* (haspel, Haspel), *plastr* (Pflaster), *narp* (narwe, Narbe), *štark* (starc), *šarf* (scharf), *haut* (Haut), *mantl* (Mantel), *akr* (acker, Acker), *af* (affe, Affe), *šafə* (schaffen), *phaf* (pfafe, Pfaffe), *khap* (kappe, Kappe), *lapə* (lappe, Lappen), *rapə* (rappe, Traubenkamm), *šnapə* (schnappen)

= sántítani), *aləs* (alleg, alles), *šalə* (schallen), *man* (man, -nnes, Mann), *kham* (kamp, -mmes, Kamm), *vasr* (wazzer, Wasser), *kas* (gazze, Gasse), *fas* (važ, Fass), *nas* (naz, nass), *našə* (naschen), *fašink* (vaschanc, Fasching), *maχə* (machen), *laχə* (lachen), *waχə* (wachen), *kraχə* (krachen), *saχə* (Sachen), *taχ* (Dach), *apl* (appel v. apfel, Apfel), *rats* (ratze, Ratte), *sats* (Satz), *šats* (Schatz).

2. Kfn. *a* > *ā* (*r*, *r*+dent. és néhány szóban *lt*, *ld* előtt): *šār* (schar, Pflugschar), *kār* (gare, bereit és gänzlich; pl. *tī sop is kār* = a leves kész, megfőtt), *pārt* (Bart), *šārt* (scharte), *švārt* (swarte, Schwarte), *khārt* (Karte), *vārts* (Warze), *fārt* (Fahrt), *tsārt* (zart), *kārn* (Garn), *fārn* (varn, fahren), *mārt* (market > marht > mart, Markt); *pāl* (balde, bald), *fāl* (valte, Falte), *hālə* (halten, pl. *rū hālə* = Ruhe halten).

Kivételek: *hart* (hart), *vartə* (warten), *švarts* (schwarz), *varnə* (warnen); ingadozik a nyelvhasználat és éppen ebben az ingadozásban is nyilvánul a *r* hangnyújtó hatása e szavaknál: *kārtə* (Garten) és *kartə*, *ārm* és *arm* (Arm), *tārm* és *tarm* (Darm), *ārm* és *arm* (arm), *vārm* és *varm* (warm). A *lt* (*ld*) előtt rövid marad az *a*, ha a *t* (*d*) is megmarad: *khalt* (kalt), *alt* (alt), *valt* (Wald), *maltr* (Malter), *haltr* (Halter = pásztor).

3. Kfn. *a* > *ə* (egyszerű cons.+*-er*, *-el* és *ht*, *hs* > *χt*, *ks* előtt az esetek legnagyobb részében): *fətr* (vater, Vater), *həvr* (haver, Hafer), *kəvl* (Gabel), *nəvl* (Nabel), *šnəvl* (snabel, Schnabel); *əχt* (acht, acht = nyolcz), *vəχt* (Wacht), *vəχtl* (wahtel, Wachtel), *šəχtl* (Schachtel), *šləχtə* (schlachten), *trəχtə* (trachten), *vəks* (Wachs), *vəksə* (wachsen), *trəχt* (Tracht).

1. Jegyzet. (*ə*)*rəpr* (herab) valószínűleg a herunter analogiájára kapta az *-er* végzetet, a mely azonban hiányozni is szokott: (*ə*)*rəp* (pl. *khom* (*ə*)*rəpr* v. (*ə*)*rəp* = komm herab!), *nəpr* (hinunter analogiájára) és *nəp* (hinab); kfn. *jaget* > *joχt* (Jagd).

2. Jegyzet. Lehet, hogy a fent idézett példákban a rövid magánhangzó zártabb, tompább voltának oka a szomszédságában levő labialis spirans, illetőleg a velaris képzésű *χ*, *k*, de elfogadhatóbbnak tartom azt a másik magyarázatot, hogy ezek a szavak régebben hosszú *ā*-val ejtődtek, a mely aztán később megrövidült; vannak ugyanis nyelvjárásunkban még efféle szavak, a melyekben a hangzó hosszú, mint pl. *mārr* (mager), *lārr* (Lager), *tāfl* (Tafel), *nāχt* (Nacht), *āχt* (Acht), *āχtə* (achten, beachten), *fərāχtə* (verachten), *āχ* (sajnálkozó v. méltatlankodó

hangon ejtett úfn. ach indulatszó) és $q\chi$ (röviden, dühösen ejtett ach). Már aztán a megrövidült hang zártabb minőségének a megtartásában lehet része a labialis-velaris szomszédság hatásának. Hogy a feltételezhető korábbi hosszú \bar{q} megrövidült, az analógiai hatásnak is lehet az eredménye, mint pl. ebben: $k(a)m\bar{q}\chi t$ (gemacht), a melynek régebben valószínűleg hosszú hangja volt, ez azonban a többi rövid hangzójú igealakok — pl. az infinitivus ($ma\chi a$, machen) — analógiajára később megrövidült.

4. Kfn. $a > \bar{q}$ (általában minden kfn. egyszerű mássalhangzó előtt, ha nem következik utána -er, -el és néha ht (χt) előtt): $n\bar{q}s$ (nase, Nase), $r\bar{q}s\bar{e}$ (rase, Rasen), $r\bar{q}t$ (rat, Rad), $pl\bar{q}t$ (blat, Blatt), $kl\bar{q}t$ (glat, glatt), $s\bar{q}t$ (sat, satt), $t\bar{q}k$ (tac, Tag), $kr\bar{q}p$ (grap, Grab), $t\bar{q}l$ (Tal), $ts\bar{q}l$ (Zahl), $v\bar{q}l$ (Wahl), $\bar{s}q\bar{l}$ (Schale), $\bar{s}m\bar{q}l$ (smal, schmal), $\bar{s}q\bar{d}\bar{a}$ (schade, Schaden), $km\bar{q}d\bar{a}$ (made = kaszált rend), $f\bar{q}d\bar{a}$ (vadem, Faden), $m\bar{q}r\bar{a}$ (mage, Magen), $j\bar{q}r\bar{a}$ (jagen), $kr\bar{q}r\bar{a}$ (krage, Halskragen), $kr\bar{q}v\bar{a}$ (graben); $n\bar{q}\chi t$ (naht, Nacht), $\bar{q}\chi t$ (acht, Acht, Aufmerksamkeit), $\bar{q}\chi t\bar{a}$ (achten, achten v. beachten), $f(\bar{a})r\bar{q}\chi t\bar{a}$ (verachten).

Jegyzet. Összevonás folytán lett kfn. -age- rendszeren \bar{q} : $s\bar{q}$ (sage imper. és ich sage), $s\bar{q}t$ (ihr saget), $ks\bar{q}t$ (gesagt); $kl\bar{q}$, $kl\bar{q}t$, $k\bar{a}kl\bar{q}t$ = klage! és ich klage, klag(e)t, geklagt; $tr\bar{q}$, $tr\bar{q}t$, $k\bar{a}tr\bar{q}t$ = trage! és ich trage, ihr trag(e)t, getragen. Az infinitivus és præs. impf. pl. 1. és 3. sz., melyek a kfn.-ben -en-re végződnek, nyelvjárásunkban -a-végűek, úgyhogy ezekben az alakokban a többi alakok (hosszú) \bar{q} -jának mintegy $q\bar{a}$ diphthongus felel meg: $s\bar{q}a$ (sagen, wir és sie sagen), $kl\bar{q}a$ (klagen, wir és sie klagen), $tr\bar{q}a$ (tragen, wir és sie tragen); ide tartozik a $v\bar{q}a$ (Wagen) szó is. Tulajdonképpen úgy áll a dolog, hogy itt az eredetileg hosszú hang megrövidült, mert nyelvjárásunknak közvetlenül hozzája csatlakozott rendes infinitivus-végzetével, az a -val egy szótagot alkotott és így időtartamának egy része az a ejtéséhez vált szükségessé, vagyis: a hosszú hangnak meg kellett rövidülnie. Ezzel a jelenséggel különben a kfn. hosszú hangzók fejlődésénél is találkozunk.

5. Kfn. $a > \bar{o}$ (egyszerű nasalis mássalhangzó előtt): $n\bar{o}m\bar{a}$ (name, Name), $\bar{l}o\bar{m}$ (lam, lahm), $\bar{h}o\bar{m}r$ (hamer, Hammer); az n összeolvadt az előtte álló a -val orrhangú \bar{o} -vá ezekben: $\bar{h}\bar{o}$ (hane, Hahn), $ts\bar{o}$ (zan, Zahn).

6. Umlaut: $\bar{a}erv\bar{a}t$ (arbeit, Arbeit), $\bar{a}erv\bar{a}s$ (arweiz, arwiz, ärwiz = Erbse), $\bar{e}ments$ (Ameise); $sch\text{-}umlaut$: $\bar{e}s$ (Asche), $v\bar{e}s\bar{a}$

(waschen); *jēkst, jēkt* (jagst, jagt), *mēkst, mēkt* (du machst, er macht), *sēst, sēt* (du sagst, er sagt), *frēkst, frēkt* (du fragst, er fragt); érdekes jelenség egyébként, hogy a fragen ige összes alakjaiban *ē* van *a* helyett: *frēk, frērə, frēkt, k(ə)frēkt, frērə* = ich frage, wir és sie fragen, ihr fragt, gefragt, fragen; *tərft, tərftst* (ich és er darf, du darfst) umlaut-ja valószínűleg a darf ich-ből és *təs* (das) umlaut-ja a das ist-ből magyarázódik.

Kfn. á.

24. §. Mennyiség. Megmarad a hosszú hang általában kfn. egyszerű mássalhangzó előtt (legtöbbször akkor is, ha ezt -er, -el követi) és a szó végén. Mássalhangzócsoport és néha kfn. egyszerű cons.+ -er előtt néhány szóban megrövidül.

Minőség. Kfn. á-nak nyelvjárásunkban mindig zártabb hang felel meg, és pedig az esetek legnagyobb részében: *ō (o)*, néhány alakban a még ennél is zártabb *ū (ū~, u)*; *n*-re végződő egytagú szavakban kfn. *ā > ō~ (ū~)* az *n* beolvadása következtében. Az a sajátosága nyelvjárásunknak, hogy a kfn. *ā*-t zártabb hanggal szereti helyettesíteni, az irodalmi nyelvből való néhány szóban is nyilvánul, a melyekben azonban a kfn. *ā*-nak megfelelő hang — valószínűleg az irodalmi szavak nyílt *a*-jának hatása alatt — egy fokkal nyíltabb maradt, mint a rendes nyelvjárási szavakban.

Jegyzet. Hangsúlyoznunk kell, hogy a megrövidült hang is megtartja a nyelvjárás hosszú hangjának minőségét, a miből következtethetjük, hogy a minőségi változás megelőzte a mennyiségi változást.

25. §. Példák. 1. Kfn. *ā > ō*: *ōvat* (âbent, Abend), *mōnat* (mânot, Monat), *ōnə* (âne, ohne), *mōnt* (mâne, Mond), *frōk* (vräge, Frage), *hōr* v. *hōar* (hâr, Haar), *jōr* v. *jōar* illetőleg *joar* (jâr, Jahr), *ōdām* v. *ōd̄m* (âtem, Atem), *prōdā* (brâten, Braten), *trōt* (drât, Draht), *slōfə* (slâfen, schlafen), *ōs* (âs, Aas = cadaver), *krōf* (grâve, Graf), *kərōdā* (ge-râten, geraten = gelingen és gedeihen), *plōsə* (blâsen, blasen), *phōl* (phâl, Pfahl), *sōt* (sât, Saat), *švōr* (swâger, Schwager), *vōk* (wâge, Wage), *vōrat* (wârheit), *sōmā* (sâme, Same), *ōd̄r* (âder, Ader), *švōp* (swâp, Schwabe); *plō* (blâ, blau), *krō* (grâ, grau).

Jegyzet. A *plō*, *krō* hosszú hangja megrövidül, ha *-o* rag járul hozzá, pl. *iχ hun ploa un kroa kəvantr* = kék és szürke ruháim vannak (vö. 23. §., 4. p., jegyzet).

2. Kfn. *ā* > *ō* : *špō* (spân, Span), *jō* (jân = Weinbergszeile), *ō* (ân, an præp.).

3. Kfn. *ā* > *ē* (irodalmi nyelvből való szavakban): *tēt* (tât, Tat), *knēt* (genâde, Gnade), *štēt* (Staat), *štēl* (stâl, Stahl), *štrēl*, *sunəštrēl* (strâl, Sonnenstrahl), *pēpst* és *pəpst* (bâbes[t], Papst).

4. Kfn. *ā* > *o* (mássalhangzócsoporthoz és egyszerű cons.+er előtt néhány szóban): *kloft* (klâfter, Klafter), *noχpr* (nâchgebûr, Nachbar); *plot* (blâtere, Blatter = Blase), *jom* (jâmer, Jammer); valószínűleg inkább csak a sűrű használat folytán rövidült meg a hang ezekben: *host*, *hot* és *losə* (hâst, hât és lâzen = du hast, er hat és lassen).

5. Kfn. *getân*, *hân*, *wâ* (úfn. *getan*, *haben*, *wo*) nyelvjárásunkban: *kətū* (valószínűleg a *tū* infinitivus analogiájára régebbi szabályos *kətō*-ból), *hū*, *vū*; rövid az *u*: *iχ hun* (ich habe), *mēr hun* (wir haben), *si hun* (sie haben), továbbá ebben: *uməxt*, *uməxtiχ* (âmacht, Ohnmacht és ohnmächtig).

Jegyzet. Weinhold (Kl. Mhd. Gr. 27. §.): «In der gemeinen Umgangssprache neigte man sich, namentlich im Bairischen, Elsässischen und Mitteldeutschen, zur unreinen, dunkeln Aussprache des *ā*, so dass es mit *ō* bezeichnet ward, z. B. *blō*, *wō*, *getōn* u. s. w. Die Verdampfung schritt sogar später im Md. bis *u* hinab, z. B. *wu* u. s. w.»

e-hangok.

26. §. A kfn. nyelvben háromféle színezetű rövid *e*-hang volt: *e* (a rövid *a* első umlautja, legzártabb *e*), *ē* (idg. *e*-, illetőleg *i*-nek felel meg, nyíltabb az előbbinél) és *ä* (a rövid *a* későbbi umlautja, egészen nyílt, *a*-hoz közel álló hang); hosszú *e* csak kétféle van, a kfn.-ben: *ê* < *h*, *r*, *w* előtti germ. *ai* (minőség tekintetében valószínűleg: *ē*) és *æ* (a hosszú *ā* umlautja, *ä*-minőséggel. A középnyelvi (mitteldeutsch) dialektusokban *ê* és *æ* összeestek, a mennyiben mindkettő rendszeren hosszú zárt *e*.

Nyelvjárásunkban szintén megvan *e* háromféle *e*, de a határok, a melyek a kfn. *e*-ket egymástól elválasztották, eltolódtak.

Kfn. *e* (régi umlaut).

27. §. Mennyiség. Változatlan általában mássalhangzó-csoportok, etymologiai geminaták és affricaták előtt, továbbá sok esetben egyszerű cons.+*er* előtt; megnyúlt rendszeren egyszerű mássalhangzó előtt (ha nem következik utána -*er*) és néha *r*+dent. előtt, ha nem állt be minőségi változás.

Minőség. Legkövetkezetesebben maradt meg zárt hangnak nasalisok előtt és ha megnyúlt, egyébként csak elvétele; az esetek legnagyobb részében kfn. *e* (ha nem nyúlt meg) egy fokkal nyíltabb: *e*, *rr*, *r*+cons. előtt (ha nem nyúlt meg) pedig a legnyíltabb *æ* felel meg neki.

28. §. Példák. 1. Kfn. *e* > *e* (nasalisok: etymologiai *mm*, *nn*, *ng*, *nk* és *m*, *n*+egyéb cons. előtt mindig, más esetben csak elvétele): *hemə* (hemmen), *khemə* (kemmen, kämmen), *lemr* (ófn. lembir, Lämmer), *švemə* (swemmen = schwimmen machen), *iχ švem miχ* (= ich bade mich), *prenə* (brennen), *ten* (tenne, Tenne = pajta, mibe szénát raknak), *enl* (engel, Engel), *men* (menege, Menge), *streŋ* (strenge, streng), *len* (ófn. lengi, Länge), *tenkə* (denken), *trenkə* (trenken, tränken), *fremt* (ófn. fremidi, fremd), *šenkə* (schenken), *švenkə* (swenken, schwenken), *švenl* (swengel, Brunnenschwengel), *švenrn* (swengern, schwängern), *en* (ende, Ende), *venə* (wenden), *mentš* (mensche, Mensch); *ret* (rede, Rede), *ređa* (reden), *tu retst* (du redest), *æ(r) ret* (er redet), *fetr* (veter, Vetter), *khet* (Kette), *vekst* (ófn. wehsit, wächst), *stekə* (stecken), *velr*, *veli*, *vel* (m. f. és n. wel(h), welcher, welche, welch és welches), *tsvelf* (zwelf, zwölf).

2. Kfn. *e* > *e* (a legtöbb esetben): *pək* (becke, Bäcker), *pet* (bette, Bett), *reťa* (retten), *lefl* (leffel, Löffel), *ksel* (geselle, Geselle = iparossegéd), *hel* (helle, Hölle), *nest* (Nest), *treša* (dreschen), *leša* (verleschen, löschen), *hetsə* (hetzen), *netšə* (netzen), *letst* (leste, letzte), *kreftiχ* (kreftec, kräftig), *helt* (helt, Held), *kestr* (gestern), *teχr* (decher, Dächer), *khelvr* (ófn. kelbir, Kälber), *plədr* (ófn. bletir, Blätter), *est* (ófn. esti, Äste), *kəst* (ófn. gesti, Gäste), *khel* (kelte, Kälte), *el* (ófn. eltî, Alter), *eltr* (ófn. eltiro, älter).

3. Kfn. *e* > *æ* (*rr* és *r*+cons. előtt): *tærn* (derren, dörren), *špærn* (sperren = verriegeln), *tsærn* (zerren); *kært* (ófn. gerta,

Gerte), *ærvæ* (erben), *hærpst* (herbest, Herbst), *værmæ* (ófn. wer-men, wärmen), *ærgj* (comp. arg-hoz).

4. Kfn. *e* > *ē* (rendesen egyszerű mássalhangzó előtt, ha nem következik utána -*er* és néha *r*+dent. előtt, ha nem állt be minőségi változás): *ēsł* (esel, Esel), *tēnæ* (denen, dehnen), *hēvæ* (heven, heben), *lēɾæ* (legen), *vēlæ* (welen, wählen), *tsēlæ* (zeln, zählen), *tsēmæ* (zemen, zähmen), *ēlenix* (ófn. elilenti = elendig), *rēɾæ* (regen = mozgat); *pēr* (ófn. beri, Beere), *mēr* (mer, Meer), *fɾnērɾn* (ernern, ernähren), *švērɾn* (swern, schwören), *fēršt*, *fērt* (ófn. feris, ferit, du fährst, er fährt).

1. Jegyzet. Valószínűleg az umlaut nélküli alakok hatása a megnyúlt hang nyiltabb volta ilyenekben: *krōp*, *krēvɾ* (ófn. grab, grebir = Grab, Gräber), *klōs*, *klēsɾ* (Glas, Gläser), *šmōl*, *šmēlɾ* (ófn. smelir, schmaler).

2. Jegyzet. Analogia útján nyúlt meg a vocalis ilyen alakokban: *hēpst*, *hēpt* (du hebst, er hebt), *lēkst*, *lēkt* (du legst, er legt), *vēlst*, *vēlt* (du wählst, er wählt), *kōlekt* (gelegt) stb.

3. Jegyzet. Hanyagabb beszédben (kiejtésben) a *pēr*, *mēr*, *fɾnērɾn*, *švērɾn*, *fērt* alakok így hangzanak: *pēær*, *mēær*, *fɾnēærɾn*, *švēærɾn*, *fēært*; sokszor meg az *n*, *t* előtti *r* articulatioja olyan gyöngye, hogy a magánhangzó mintegy az *r* rovására látszik megnyúlnak, mert a rendes *r*-articulatiohoz szükséges energia a magánhangzó megnyújtására van fordítva.

Kfn. *ē* (idg. *e* illetőleg *i* megfelelője).

29. §. Mennyiség. Változatlan általában mássalhangzó-csoportok és etymologiai geminatak előtt; megnyúlt rendesen egyszerű mássalhangzó előtt — ha nem következik utána -*er* v. -*el* — továbbá némely szóban *ht* (*χt*) és *r*+cons. előtt.

Ingadozást látunk a hang mennyiségét illetőleg, ha az egyszerű mássalhangzó után -*er*, -*el* következik; az esetek legnagyobb részében rövid marad a hang, *g* (*ɣ*)+*er* előtt rendesen megnyúlik.

Minőség. Rendesen változatlan, csak *r*, *r*+cons. előtt egy fokkal nyiltabb (*æ*), még akkor is, ha megnyúlt; nasalis előtt pedig egy fokkal zártabb: *e* vagy *ē*, a szóvégi *n* beolvadása folytán.

30. §. Példák. 1. Kfn. *ē* > *e* (mássalhangzó-csoportok, geminatak és legtöbbször egyszerű cons.+*er*, -*el* előtt): *fēlt* (ófn.

föld, Feld), *kelt* (gölt, Geld), *helfə* (helfen), *mēlkə* (mēlken), *vēlk* (wēlc, welk), *nēst* (nēst, Nest), *vēksl* (ófn. wēhsal, Wechsel), *sēks* (sēhs, sechs), *lēkuxə* (ófn. lēbe-kuoche, Lebkuchen), *štēka* (stöcke, Stecken), *flēka* (vlēcke, Flecken), *plēka* (blēcken = Zähne blecken), *lēka* (lēcken), *rēxə* (rēche, Rechen), *ēsə* (ēzzen, essen), *mēsə* (mēzzen, messen), *šprexə* (sprēchen), *štēxə* (stēchen), *prexə* (brēchen), *švēlə* (swēllen, schwellen), *mēlə* (mēlden, melden), *šēlə* (schēlten), *trēfə* (trēffen), *phēfr* (ófn. pfēffar, Pfeffer), *fēdr* (vēdere, Feder), *lēdr* (lēder, Leder), *vēdr* (wēter, Wetter), *lēvr* (ófn. lēbara, Leber), *nēvl* (nēbel, Nebel).

Jegyzet. Kfn. *kēc*, *kēcke* (adv.) és *spēc*, -ckes nyelvjárásunkban szintén rövid hangzóval fordulnak elő: *khēk* (*khēkr* *khær*l = kecker Kerl) és *špek*; a *weg* (kfn. *wēc*) szó is megtartja a rövid hangot pl. ilyen szólásokban: *ke vēk!*, *tær is vēk* = gehe weg! der ist weg (ez oda van, vége van). *ke vēk* helyett ezt is mondják: *ke vēkr*.

2. Kfn. *ē* > *ē* (általában egyszerű mássalhangzó előtt, némely esetben egyszerű cons. + *-er*, *-el* előtt is, továbbá néhány egytagú szóalakban *ht* előtt): *pēsə* (bēsem, Besen), *jēda* (jēten, jāten), *knēda* (knēten), *pēda* (bēten), *lēva* (lēben), *trēda* (trēten), *štrēva* (strēben), *nēva* (nēben), *vēva* (wēben), *vēvr* (Weber), *lēxr* (lēger, Lager), *švēvl* (swēvel, Schwefel), *lēsa* (lēsen), *štēla* (stēlen, stehlen), *vēk* (wēc, Weg), *štēk* (stēc, Steg), *mēl* (mēl, Mehl), *khēl* (kēle, Kehle), *rēp* (rēbe, Rebe); *knēxt* (knēht, Knecht), *rēxt* (rēht, recht és Recht), *kflēxt* (geflochten), *slēxt* és *šlēxt* (slēht, schlecht).

1. Jegyzet. Többtagú alakokban *ht* előtt is rendszeren rövid marad a hang, különösen *ht* + *-er* előtt: *fēxtr* (vēhter, Fechter = koldus), *šlēxtr* *khær*l (schlechter Kerl), *tu pist ə rēxtr nar* = du bist ein rechter (echter) Narr (igazi bolond vagy); *kflēxt*, *ix flēxt* és *flēxtə*, de *vrlēxə* és *vrlēxt* (kfn. lēchen = kiszáradni): hol a hosszú, hol a rövid hang javára történt analogiai kiegyenlítés az egyes összetartozó alakok között.

2. Jegyzet. Az igék *præs. impf. sg. 2.*, *3.* és *pl. 2. sz.-ű*, továbbá *part. præt.* alakjainak szintén rendszeren hosszú hangjuk van; mert az infinitivus, továbbá a *præs. impf. sg. 1.* és *pl. 1.* és *3. sz.* szabályszerű hosszú hangjának a javára történt az analogiai kiegyenlítés az ige alakjai között, pl. *lēva*, *ix lēp*, *tu lēpst*, *ær lēpt*, *mēr lēva*, *er lēpt*, *si lēva*, *ær hot kalēpt*. Kivételes alak a *keva* (gēben), melynek vocalisa valószínűleg a *kēst*, *kept* (du gibst, ihr gebt) alakok befolyása alatt maradt meg rövidnek.

3. Jegyzet. *rē* (rēgen, Regen) rövid hangzójára vonatkozólag vö. 23. §., 4. p. jegyz.; *rē(γ)arn*, *rēȝrt* v. *rēart* = regnen, es regnet.

3. Kfn. *ē > æ* (*r*+cons. előtt rendesen): *štærn* (stërne, Stern), *ærnst* (ófn. èrnust, Ernst), *khærn* (kërn, Kern), *kkærts* (kërze, Kerze), *šmærts* (smërze, Schmerz), *hærts* (hërze, Herz), *šærp* (schërbe, Scherbe), *mærkê* (mërken), *štærvæ* (stërben), *værfæ* (wërfen), *værn* (wërden), *lærna* (lërnen), *hærpærk* (herbërge, Herberge), *phæršīn* (pfërsich, Pfirsich = őszi baraczk).

4. Kfn. *ē > æ* (rendesen szóvégi *r* előtt, némely egytagú szóban *r*+cons. előtt is): *pær* (bër, Bär), *hær* (hër = hierher), *vær?* (wër?, wer?), *švær* (swëher = Schwiegervater), *æræ* (ërde, Erde), *vært* (wért, wert = würdig), *šærn* (schëren, scheren = schneiden), *færšt* (vërs és vërse = Vers és Ferse), *kæršt* (ófn. gërsta, Gerste), *pærk* (bërc, Berg), *værk* (Werg = kócz, csepű).

5. Kfn. *ē > ē* (egyszerű nasalis előtt): *prēm* (brëme = Stechfliege); kfn. sëhen (sehen), zëhen (zehn), geschëhen (geschehen) nyelvjárásunkban így hangzanak: *sē*, *tsē* v. *tseæ* (vö. 23. §., 4. p., jegyz.) és *kšē*; rövid *e* van *n*+cons. előtt ebben: *pentsl* (pënsel, Pinsel).

Jegyzet. Kfn. lëdec v. (némelyek szerint) ledic, zëdel nyelvjárásunkban: *ledīχ* (ledig), *tsel* (Zettel); ófn. vënstar > *finstr* (Fenster).

Kfn. *ä* (az *a* későbbi, gyöngébb umlautja).

31. §. Mennyiség. Rendesen változatlan, csak két szóban nyúlt meg analogia útján.

Minőség. Csak *r*+cons. előtt egészen nyílt, *a*-hoz közel álló *æ*, a többi néhány esetben egy fokkal zártabb hang: *ē* (*e*) felel meg neki.

32. §. Példák. 1. Kfn. *ä > æ* (csak *r*+cons. előtt): *færkl* (värkel, Ferkel = malacz), *mærts* (märze, März), *kfært* (gevärte = fogat), *færvæ* (värwen, färben), *štærkæ* (stärken = erősíteni), *værmæ* és *værmæ* (wärmen).

2. Kfn. *ä > ē* és *ē* (nasalis+cons. előtt > *e*): *mēχtiχ* (mähtec, mächtig); hosszú *i* okozta gyöngébb umlaut van ezekben: *šētliχ* (schädlich, schädlich = káros), *tēkliχ* (täge-lih, täglich), *mēnliχ* (mänlich, männlich).

Jegyzet. A *šētlīχ*, *tēkklīχ* szavakban bizonyára a *šēt* (schade) és *tēk* (Tag) befolyása alatt nyúlt meg a hang.

Kfn. *ê* (germ. *ai*).

33. §. Mennyiségileg alig változott, csak egy-két szóban rövidült meg mássalhangzócsoporthoz előtt és ha a szó végén közvetlenül a nyelvjárási *-ə* rag járul hozzá.

Minősége nyelvjárásunkban (mint a közép-német nyelvjárásokban általában) rendesen: (zárt) *ē*, csak néhány szóban a szó végére kerülve: *ī*; szóvégi *n* összeolvad vele *ē~vé*. Két szóban, melyekben *r*+cons. előtt megrövidült, megfelel neki: *æ*.

34. §. Példák. 1. Kfn. *ê* > *ē* (a legtöbb esetben): *ēr* (ëre, Ehre), *lēr* (lère, Lehre), *lēr̃n* (lëren, lehren), *kalērt* (gelêret, gelehrt), *khēr̃n* (kêren, kehren = wenden), *ēviχ* (êwic, ewig), *sēl* (sêle, Seele), *rē* (rêch, rê, Reh), *klē* (klê, Klee), *sē* (sê, See), *vēniχ* (wênec, wenig), *lēnə* (lêhenen, lênen = leihen), *mēr̃n* (mêren, mehren).

2. Kfn. *ê* > *ē~* (a szóvégi *n* beolvadása folytán): *kē~* (gên, gehen), *štē~* (stên, stehen), *tsvē~* (zwêne = zwei himnemű főnevek előtt).

Jegyzet. Megrövidült kfn. *ê* ilyen alakokban: *kest* (du gehst), *štēst* (du stehst), *to kedr* = da geht er, *to štēdr* = da steht er, *ketr fart?* = geht ihr fort?, *štetr fest?* = steht ihr fest? Ilyennek hatása alatt valószínűleg az er steht, geht és ihr geh(e)t és steh(e)t aztán minden helyzetben, általában röviden ejtődtek.

3. Kfn. *ê* > *ī* (legtöbbször a szó végén): *snī* (snê, Schnee), *slī* (slêhe, Schlehe = kökény), *mī* (mêr v. mê, mehr), *vī* (wê, weh = leid), *tsīp*, plur. *tsīva* (zêhe, Zehe).

Jegyzet. A *šlīə* (Schlehen plur.), *viə* (pl. *viə fīs* wehe Füße = fájós lábak) rövid hangját illetőleg vö. 23. §. 4. p., jegyz.

4. Kfn. *ê* > *æ* (két szóban *r*+cons. előtt): *ærst* (êrste, erst) és *lærχ* (lêrche, Lerche).

Kfn. *æ* (az *â* umlautja).

35. §. Mennyisége rendesen változatlan, csak néhány ige infinitivusában, a nyelvjárási *-ə* előtt rövidült meg és a *Ge-dächtnis* szóban.

Minősége szintén rendesen (zárt) \bar{e} , csak a Gedächtnis szóban: ϵ és kfn. $sp\bar{a}ne > \acute{s}p\bar{e}$ (Späne = forgács) az n beolvadása következtében.

36. §. Példák. Kfn. $\alpha > \bar{e}$: *khēs* (kæse, Käse), *šēr* (schære, Schere), *rētsl* (rætsel, Rätsel), *švēryn* (swägerinne, Schwägerin), *ēdryǝ* (æderlin, Äderchen), *kšprēx* (gespräche, Gespräch), *klēr̃n* (klären, klären), *tēt* (tæte, täte = tat coniunctivusa), *kēp* (gæbe, gäbe), *prēxt* (bræhte, brächte), *khēm* (kæme, käme), *vēr* (wære, wäre), *tsē* (zæhe, zäh), *špēt* (spæte, spät), *knēdiǝ* (genædec, gnädig), *jēriǝ* (jæric, jährig), *švēr* (swær, schwer), *sēliǝ* (sælec, selig), *lēr* (lære, leer), *ō-kənēm* (genæme = angenehm), *pākvēm* (bequæme, bequem), *kfēr* (gevære = heimlich nachstellend), *kē* (gæhe < gâch, jäh); *špē* (spæne, Späne).

Jegyzet. A *sæ* (sæjen, säen), *kræ* (kræjen, krähen), *næ* (næjen, nähen), *mæ* (mæjen, mähen), *træ* (dræjen, drehen) infinitivusok rövid vocalissal ejtődnek, ép úgy a præ. impf. pl. 1. és 3. sz. (vö. 23. §., 4. p. jegyz.); ezen igék többi alakjaiban azonban hosszú marad a hang: *sē*, *sēst*, *sēt*, *ksēt* (ich säe, du säest, er és ihr säet, gesäet) stb.

Kfn. i.

37. §. Mennység. Rövid marad általában mássalhangzó-csoportok, etymologiai geminatak és affricatak, továbbá rendesen oly kfn. egyszerű mássalhangzó előtt, a mely után *-er*, *-el*, *-en* következik.

Megnyúlik egyszerű mássalhangzó előtt, ha nem követi ezt *-er*, *-el*, *-en*; *g* (γ) előtt különben megnyúlik rendesen akkor is, ha *-en* áll utána.

Minőség. Változatlan az esetek legnagyobb részében, kivétel nélkül egészen nyílt hang: α , rr , $r + \text{cons.}$ előtt és (zárt) e (\bar{e}) olyan erős igék part. præt.-ában, a melyeknek præ. impf.-ában (ófn. és kfn.) i van, továbbá olyan erős igék præ. impf. sg. 2. és 3. sz.-ében, melyeknek infinitivusa nyelvjárásunkban ϵ -t mutat, ezeken kívül még néhány hangsúlyos névmási alakban és még egy-két más szóban.

Jegyzet. Paul H. szabálya, a mely szerint idg. i az ófn.-ben \bar{e} , ha a következő szótagban a , e , o van, a fõnt említett igék part. præt.-ára általában és az ófn. imo, inan, ira, iro (úfn.

ihm, ihn, ihrer) névmási alakokra nem illik. Nyelvjárásunkban mintha ezek is, legalább a part. præt.-ok, igazolnák Paul szabályát? Wilmanns ugyanis azt a nézetét nyilvánítja, hogy az idg. *i*-ből lett *e* eleinte valószínűleg zárt hang volt, a mely csak később (mikor germ. *ē* a fn.-ben *ā* lett) vált nyitabb *ē* hanggá; nyelvjárásunkban megmaradt zárt hangnak (de miért?).

A hangsúlyos névmási alakok *ē*-je, azt hiszem, inkább a sűrűbben használt hangsúlytalan formák *m*, *n* és *r* sonansaiból fejlődött ki és használtatik alkalomadtán, tehát nem szükséges visszamennünk az ófn. korszakba, hogy eredetét megmagyarázhassuk.

38. §. Példák. 1. Kfn. *i* > *i* (az esetek legnagyobb részében, mássalhangzócsoporthoz, etymologiai geminatak és affricatak, továbbá legtöbbször kfn. egyszerű cons. + *-er*, *-el*, *-en* előtt is): *siŋə* (singen), *špriŋə* (springen), *fiŋr* (vinger, Finger), *riŋk* (rinc, Ring), *tiŋ* (ding, Ding), *kəliŋə* (gelingen), *štiŋkə* (stinken), *triŋkə* (trinken), *siŋkə* (sinken), *khint* (kint, Kind), *fiŋə* (vinden, finden), *šiŋə* (schinden), *vint* (wint, Wind), *vintr* (winter, Winter), *tintə* (tinte, Tinte), *plin* (blint, blind), *šrift* (schrift, Schrift), *tistl* (distel, Distel), *šimpə* (schimpfen), *fiŋf* (finf, fünf), *mist* (mist, Mist), *pilt* (bilde, Bild), *rixtŋ* (Richter), *hits* (hitze, Hitze), *sitsə* (sitzen), *rits* (riz, Ritze), *šlits* (sliz, Schlitz), *khitslə* (kitzeln = esiklandozni), *tik* (dic és adv. dicke = dick), *tikr* (diecker), *tsvikə* (zwicken), *flikə* (vlicken, flicken), *rip* (rippe, Rippe), *štim* (stimme, Stimme), *šlim* (slimp, schlimm), *špinə* (spinnen), *visə* (wiŋzen, wissen), *siŋrn* (sichern), *kəvis* (gewisse adv. = sicher), *špilait* (spil-liute, Spielleute = muzsikuskok), *štil* (stille, still), *vilə* (wille, Wille), *šmit* (smitte, die Schmiede), *tiš* (tisch, Tisch), *fiš* (visch, Fisch), *siŋl* (siehel, Siehel), *tsvivl* (zwifel, v. zwibel = hagyma), *štivl* (stivel, Stiefel), *kivl* (gibel, Giebel), *k(ə)viđr* (gewitere, Gewitter), *sivə* (siben, sieben), *šlidə* (slite, Schlitten), *himl* (himel, Himmel), *pitə* (biten v. bitten, bitten).

2. Kfn. *i* > *ī* (kfn. egyszerű mássalhangzó előtt, a mely után nem következik *-er*, *-el*): *pīr* v. *piər* (bir, Birne), *štīl* (stil, Stiel), *tsīl* (zil, Ziel), *fīl* (vile, viel), *tīl* (dil, Diele), *fī* (vihe v. vöhe, Vieh), *sīp* (sip, Sieb), *rīs* (rise, Riese), *frīdə* (vride, Friede), *safrīdə* (zufrieden), *kšpīl* (spil, Spiel), *špīlə* (spiln v. spilen, spielen).

1. Jegyzet. Kfn. swiger (Schwiegermutter) és tigel (Tiegel).

szavakból *contractio* folytán lett: *švir* v. *sviær* és *tīl*. kfn. *hin* (hinweg) > *hī~* a szóvégi *n* beolvadása következtében *tr kaul is hī~* = a ló megdöglött, oda van); *vu hī~* (wohin), *vu viltstā hī~ kē~* v. *hikē~?* (wo willst du hingehen?).

2. Jegyzet. Kfn. *schif*, -*ffes* (Schiff), *grif*, -*ffes* (der Griff, das Greifen) megtartották a rövid hangzót: *šif*, *krif* (= foganatyú); épúgy kfn. *wise* (Wiese) > *vis* (talán *viskrunt* = Wiesen-*grund* befolyása alatt) és kfn. *wit* is ebben az összetett szóban: *lenkvit* (= a koci elülső és hátulsó részét összekötő rúd, nyújtó) rövid hangzóval használatosak nyelvjárásunkban.

3. Kfn. *i* > *æ* (*rr*, *r*+cons. előtt): *ær* (irre, irr; pl. *tu pist ær* = te tévedsz), *ærn* (irren), *kšær* (Geschirr), *tsværn* (Zwirn), *khæriχ* (Kirche), *khærš* (Kirsche), *hærš* (hirz, Hirsch), *knæršā* (knirsen, Knirschen mit den Zähnen), *hærn* (hirne, Hirn), *štærn* (stirne, Stirne), *vært* (wirt, Wirt), *værtšaft* (Wirtschaft), *værkæ* (wirken), *khærp* (kirchwihe, Kirchweih), *kæperiχ* (gebirge, Gebirge), *færšt* (virst, First = Spitze des Daches), *štærpst*, *štærpt* (du stirbst, er stirbt), *værkliχ* (wirklich).

4. Kfn. *i* > *e* (mássalhangzócsoporthoz, kfn. *geminata*, továbbá kfn. egyszerű cons.+*er*, -*en* előtt, a fönt említett esetekben): *preχst*, *preχt* (du brichst, er bricht), *štexst*, *štexst* (du stichst, er sticht), *kest*, *get* (du gibst, er gibt), *est* (du issest, er isst), *frest* (du frissest, er frisst), *trefst*, *treft* (du triffst, er trifft), *helfst*, *helft* (du hilfst, er hilft), *šeltst*, *šelt* (du schiltst, er schilt), *vχkest* (du vergissest és er vergisst); *kækrefæ* (gegriffen), *kæphefæ* (gepfiffen), *kæresæ* (gerizzen, gerissen), *kšmesæ* (gesmizzen, geschmissen), *kšlefæ* (gesliffen, geschliffen), *kæpesæ* (gebizzen, gebissen), *kækresæ* (gekrischen = geschrieen), *kæveχæ* (gewichen), *kšleχæ* (geslichen, geschlichen), *kštrevæ* (gestrichen), *kæplevæ* (gebliben, geblieben), *kætrevæ* (getriben, getrieben), *kærevæ* (geriben, gerieben), *kšrevæ* (geschrieben), *kæledæ* (geliten, gelitten), *kšnedæ* (gesniten, geschnitten), *kæredæ* (geriten, geritten).

Jegyzet. Ingadozik a nyelvhasználat e két szónál: *šniδr* és *šneδr*, *pitr* és *petr* (*snitære* = Schnitter, ófn. bittar > kfn. és úfn. bitter); következetesen *e*-vel mondják ezeket: *veδr* (wider és widere, wider és wieder), pl. *ær khimt veδr* = ő neki megy valaminek és *ær is veδr trhām* = ő megint (ismét) itthon van, *net* (niht > nit, nicht), *tren* (drin), *hen* (hie inne > hinne = itt benn). E két utóbbit így is mondják: *tra-i* és *ha-i*, mintha hosszú *i*-ből fejlődtek volna. *kæpes* (kfn. biz-ból, Gebiss = zabola)

és *kæres* (kfn. riž böł, Riss; pl. *ti hoď æs kæres* = kapós t. i. a lány, török magukat érte a legények) valószínűleg a megfelelő *kapesa* és *kæresa* part. præt.-okra vezetendők vissza.

5. Kfn. *i* > *ē* (kfn. egyszerű mássalhangzó, továbbá *g* (*γ*) + *en* előtt is rendszeren: hangsúlyos névmási alakokban és néhány part. præt.-ban): *mēr* v. *meār* (mir és wír), *tēr* v. *teār* (dir), *ēr* v. *eār* (ihr), *ēm* (ihm), *ēn* (ihn), *ēnə* (ihnen); *kštērə* (gestigen, gestiegen), *kšvērə* (geswigen, geschwiegen).

Jegyzet. Kfn. tritest (trittst) és tritet (tritt) synkopéval: *trētst* és *trēt*; a hosszú hang valószínűleg a többi alakok: *trēdə*, *iχ trēt* stb. analogikus hatásából ered. A *lēst* (du és er liest lesen-ből) is így magyarázandó.

Kivételes nyelvjárási szavak: *šun̄kə* (Schinken, a tőhangzó más ablaut-fokon, vö. aln. schunke) és *vuntsiχ* (kfn. winzie, winzig).

Kfn. *i*.

39. §. Nyelvjárásunkban kfn. *i* kivétel nélkül *ai* diphthongus, szóvégi *n* beolvadván: *ai̯*.

Példák: *paia* (bīzen, beissen), *plai* (blī, Blei), *trai* (dri, drei), *pai* és (hangsúlytalan) *pa* (bī, bei), *saiđə* (sīde, Seide), *flais* (vlīz, Fleiss), *sait* (sīte, Seite), *štrait* (strīt, Streit), *štraidə* (strīten, streiten), *šnaiđə* (snīden, schneiden), *šlaiřə* (slīfen, schleifen), *traiə* (trīben, treiben), *tsait* (zīt, Zeit), *vait* (wīt, weit), *tsvaivl* (zwīvel, Zweifel), *tsvaivlə* (zwīveln, zweifeln), *šraiə* (schri-ben, schreiben), *šraidə* (schriten, schreiten), *šaiβ* (schībe, Scheibe), *rais* (rīs, Reis), *raia* (rīzen, reissen), *ais* (īs, Eis), *aisə* (isen, Eisen), *ailə* (īlen, eilen), *ketaia* (gedīhen, gedeihen), *haiərn* v. *haiřn* (hīwen > hīen, heiraten), *klai* (glīch, gleich), *vaiχə* (wīchen, weichen), *faiūlə* v. *fajūlə* pl. (vīole, Veilchen), *kai* (gīge, Geige), *švaiə* (swīgen, schweigen), *štaiə* (stigen, steigen), *raim* (rīm, Reim), *khaim* (Keim), *laimə* (līmen, leimen), *faint* (vīnd, Feind), *kraia* (grīnen, greinen = sīrni), *haint* (hīnte v. hīnt = ma éjjel); *vai̯* (wīn, Wein), *phai̯* (pīn, Pein), *šai̯* (schīn, Schein), *fai̯* (fin, fein), *mai̯* (mīn, mein), *tai̯* (dīn, dein), *sai̯* (sīn, sein), *ai̯* (in v. in adv. ein) az összes összetételeiben, *vai̯nōχtə* (wīhenaht, Weihnachten).

1. Jegyzet. Nasalis előtt különösen az első componens (*a*) erősen tompa, orrhangszínezetű, az *i* orrhangú színezete csekélyebb fokúnak tetszik.

2. Jegyzet. Kfn. *ligen* (liegen) > középnémet *lihen*, *lien*, *lin* (contractio) nyelvjárásunkban: *laia*, *lai* (ich liege), *laist* (du liegst), *lait* (er liegt), *laia* (wir és sie liegen), *lait* (ihr liegt), *lai* (liege imper.).

3. Jegyzet. Úfn. Leichdorn összetett szó (kfn. *lich* = test) nyelvjárásunkban: *lixtarn* (= szemölcs).

Kfn. o.

40. §. Mennyiség. Rövid marad általában mássalhangzó-csoport, etymologiai *geminata* és *affricata*, továbbá egyszerű cons.+*-er*, *-el* előtt is legtöbbször; megnyúlik rendszeren egyszerű mássalhangzó előtt, ha ezt nem követi *-er*, *-el*.

Minőség. Változatlan az esetek legnagyobb részében, csak *r*+cons. előtt kfn. *o* következetesen *a* (egészen nyílt hang) és néhány más esetben kfn. *o* > *u*; egyes szavakban hangsúlytalanság folytán egy fokkal nyíltabb hang lett: *o*, némely alakok meg umlauttal használatosak, szemben az irodalmi nyelvvel.

41. §. Példák. 1. Kfn. *o* > *o* (általában mássalhangzó-csoport, etymologiai *geminata* és *affricata* előtt): *folk* (volc, Volk), *holts* (holz, Holz), *holr* (holder, Holunder), *kšola* (gescholten), *kakola* (gegolten), *volka* (wolken, Wolke), *kolt* (golt, Gold), *volf* (wolf, Wolf), *kholva* (kolbe, Kolben), *štolts* (stolz), *toxtŕ* (tochter, Tochter), *frost* (vrost, Frost), *pok* (boc, -ckes = Bock), *klok* (Glocke), *proka* (brocke, Brocken), *hoka* (hocken = sitzen), *vol* (wolle, Wolle), *fol* (voll), *rola* (rollen), *otr* (otter, Otter), *špota* (spotten), *hofa* (hoffen), *ketrofa* (getroffen), *jox* (joch, Joch), *lox* (loch, Loch), *tox* (doch), *kaproxa* (gebrochen), *keroxa* (gerochen), *kakroxa* (gekrochen), *knox* (Knochen), *vox* (woche, Woche), *kšosa* (geschossen), *vŕkosa* (vergossen), *khop* (kopf, Kopf), *knop* (Knopf), *tropa* (tropfen, Tropfen), *štopa* (stopfen), *tsop* (zopf, Zopf), *oprŕn* (opfern), *fođŕn* (vodern, fordern), *klots* (kloz = tuskó), *trotsa* (trotzen).

Jegyzet. Kfn. *vrom*, *komen*, *genomen* nyelvjárásunkban is, mint az irodalmi nyelvben, rövid hangzósak; *got* (Gott), *gebot* (Gebot, *alakapot* = minduntalan) és *krot* v. *krotte* (= Kröte) szavakban is rövid marad a vocalis: *kot*, *kapot*, plur. *kapotŕ* (= parancsolatok) és *krot*, plur. *krota*.

2. Kfn. *o* > *ō* (egyszerű mássalhangzó előtt általában, ha

nem következik utána -er, -el): *pōda* (bodem, Boden), *kōt* (gote = Patin), *pōra* (boge, Bogen), *ōva* (oven, Ofen), *hōsa* (hose, Hose), *hōp* (hof, Hof), *hōniχ* (honec, Honig), *lōp* (lop, Lob), *lōva* (loben), *ōva* (oben), *hōl* (hol, Höhle), *khōl* (kol, Kohle), *tōr* (tor, Tor), *trōk* (troc, Trog), *frlōrn* (verlorn, verloren), *kflōra* (geflogen), *kālōra* (gelogen), *katsōra* (gezogen), *fripōda* (verboten), *kapōda* (geboten), *kapōra* (gebogen), *ksōda* (gesoten, gesotten), *kfrōrn* (gefroren), *kšvōrn* (geschworen), *kapōrn* (geboren); *sō* (son, Sohn).

Jegyzet. Kfn. obež (synkopeval) > *ōpst* (Obst); egyes igealakoknál analógiai kiegyenlítődés történt a hosszú hang javára: *vōna* (wohnen), *vōn* (ich wohne), *vōntst* (du wohnst), *vōnt* (er és ihr wont), *vōna* (wir és sie wohnen), *k(ə)vōnt* (gewohnt).

3. Kfn. *o* > *a* (csak **r* + cons. előtt): *art* (ort, Ort), *vart* (wort, Wort), *kharp* (korp, Korb), *harn* (Horn), *kharn* (korn, Korn), *marjət* (morgen, Morgen), *tarf* (dorf, Dorf), *farχt* v. *fariχt* (vorhte, Furcht), *farša* (vorschen, forschen), *artniη* (ordenunge, Ordnung), *arjł* (orgel, Orgel), *štariχ* (storch, Storch), *fart* (fort), *tsarn* (zorn, Zorn), *tarn* (dorn, Dorn), *fa(r)nə* (vorne), *parja* (borgen), *sark* (sorge, Sorge), *sarja* (sorgen), *kštarva* (gestorben), *kavarfa* (geworfen), *fřtarva* (verdorben), *varn* (geworden v. worden), *tart* (dort).

4. Kfn. *o* > *u*: *fuzł*, plur. *fiχł* (vogel, Vogel), *huvł* (hobel v. hovel, Hobel), *štruvla* (strobelen = a hajat összekuszálni), *mul* (model, Modell = minta), *muk* (mocke = anyadisznó), *mult-varf* (molt-wërf = Maulwurf), *muđriχ* (moder-ből, Moder) = rothadásnak, oszlásnak indult, *tuvqk* (toback, tabak), *kuš* (gosche, Gosche = szájj), *vul* (wohl), *šun* v. *šu* (schon), *tunř* (már kfn. doner és tunre = Donner), *tunřn* (donren és dunren, donnern), *tunřštqk* (donres- és dunrestac, Donnerstag).

Jegyzet. Lehet, hogy az idézett példákban az *u* korábbi hosszú hangból fejlődött és a labialis, illetőleg velaris szomszéd-ság épen csak elősegítette az *ō*-nak zártabb hanggá való válását, illetőleg megőrizte zártabb minőségét a hangnak akkor is, mikor ez már megrövidült; a *vul* (wohl) és *šun* (schon) hangsúlytalanság folytán rövidültek meg.

Umlautos alakok: *fēr* v. *fer* (vor), *fērη* (vor ihm), *fērη jōr* (vor dem Jahr, voriges Jahr), *feriχmōl* (voriges Mal), *fēđrtāl* (Vorderteil), *fēđršt* (vorderst superl.), *evřtāl*, *evřm* (Ober-

teil, ober ihm), *evršt* (oberst superl.), *ēvrn* v. *evīzan* (ober ihn), *kavēnat* (Gewohnheit) szóban lehet esetleg *ei* okozta umlaut (vö. *ærvāt* = Arbeit), de lehet esetleg a gewöhnen igére is vissza-vezetni az *o* > *ē* változást.

Hangsúlytalan alakokban kfn. *o* > *o*: *o**p* (ob), *o**d̥r* v. *o**v̥r* (oder). *saltōt* (Soldat) és *apātēk* (Apotheke) idégen szavakban a hangsúly az utolsó szótagon van.

Kfn. *ö* (*o* umlautja).

42. §. Mennység. Rövid marad rendesen mássalhangzó-csoport, etymologiai geminata és affricata előtt, megnyúlik kfn. egyszerű mássalhangzó előtt és némely esetben analogia útján mássalhangzó-csoport előtt is.

Minőség. Legtöbb esetben (zárt) *e* v. *ē*, tehát illabialis hang; *r*+cons. előtt: *æ*.

43. §. Példák. 1. Kfn. *ö* > *e*: *velf* (wölve, Wölfe), *textr* (Töchter), *heltsrn* (hölzern), *velkl̥t̥jə* (Wölkchen), *pek* (Böcke), *rek* (Röcke), *stek* (Stöcke), *klekl̥t̥jə* (Glöcklein), *khep* (Köpfe), *knep* (Knöpfe), *lexr* (Löcher), *jexr* (Jöcher), *trepl̥t̥jə* v. *trepxə* (Tröpfchen), *khent* (könde, könnte), *mex̥t* (möchte), *selt* (sollte conj. præt.), *velt* (wollte, conj. præt.), *terft* (dürfte, ind.: torft = durfte), *kneyl̥t̥jə* (Knöchlein), *lex̥lt̥jə* (Löchlein).

2. Kfn. *ö* > *ē* (egyszerű mássalhangzó előtt és analogia útján mássalhangzó-csoport előtt is): *khēniχ* (König), *ēlə* (öle, Öl), *trēk* (Tröge), *hēp* (Höfe), *ēvə* (Öfen), *frēš* (vrösche, Frösche; sing. vrosch analogiájára, mert kfn. szóvégi *sch* rendesen egyszerű *s*, nem pedig geminata, mint szóközépen); *pōdə*, *pēt̥jə* (Boden, Bödchen), *hōsə*, *hēs̥r̥χr* (Hosen, Höschen), *sōl*, *sēlt̥jə* (Sohle, Söhlchen), *sē~*, *sē~χə* (Söhne, Söhnchen).

3. Kfn. *ö* > *æ* (*r*+cons. előtt): *tærf̥r* (Dörfer), *khærp* (Körbe), *khærp̥χə* (Körbchen), *mærs̥l̥* (Mörser), *væt̥r* (Wörter), *vært̥jə* (Wörtchen), *tæn̥r* (Dörner), *khæn̥r* (Körner), *hæn̥r* (Hörner).

Kivételes alak: *fiχ̥l̥* (Vögel) *fuχ̥l̥*-ból (Vogel).

Kfn. *ó*.

44. §. Mennység. Változatlan a szó végén, kfn. egyszerű mássalhangzó és *st* előtt; megrövidült általában mássalhangzó-csoport (*st*-t kivéve) és etymologia geminata előtt.

Minőség. A legtöbb esetben megmarad (\bar{o} v. o), csak néhány szó végén és egyszerű r előtt: \bar{u} , r +cons. előtt pedig kfn. $\bar{o} > a$; szóvégi $-ön > \bar{o}^\sim$.

45. §. Példák. 1. Kfn. $\bar{o} > \bar{o}$ (a legtöbb esetben): *strō* (strō, Stroh), *frō* (vrō, froh), *nōt* (nōt, Not), *tōt* (tót, Tod), *prōt* (brōt, Brot), *rōs* (rōse, Rose), *rōt* (rōt, rot), *šōnā* (schōnen, schonen), *lōs* (lōs, los), *krōs* (grōz, gross), *šōs* (schōz, Schoss), *flōk* (vlōch és vlō, Floh), *pōn*, plur. *pōnā* (bōne, Bohne), *trōst* (trōst, Trost), *ōstrn* (ōster, Ostern); *lō̃* (lōn, Lohn), *tō̃* (tōn, Ton).

2. Kfn. $\bar{o} > o$ (mássalhangzócsoport és etymologiai geminata előtt): *hoxtsot* v. *hoxtsat* (hōch-zit, Hochzeit), *hofārt* (hōch-vart, Hoffart), *hofærtiχ* (hōch-värtec, hoffärtig), *šlos* (slōz, -zges, Schloss, plur. *šlesχ*), *štosa* (stōzen, stossen).

Jegyzet. Braune (Ahd. Gr. 87. §.): «Im Inlaut nach Vocalen werden *t*, *p*, *k* zu Doppelspiranten (*žž*, *ff*, *hh*) verschoben, welche auslautend vereinfacht werden». A kfn. schōz és grōz eredeti geminátái a szó végén már egyszerű hangok voltak az ófn.-ben is, megtartották tehát ezek a szavak hosszú hangzójukat. Ellenben a stōzen szóközépi, intervocalikus *ž*-je megtartotta nyelvjárásunkban a geminátát illető fortis jelleget, előtte tehát megrövidült az \bar{o} ; a *šlos* (schlōz) pedig a nyelvjárásunkban szintén elég sűrűn használt *šlesχ* (plur.) hatása alatt rövidítette meg a hangzóját.

3. Kfn. $\bar{o} > \bar{u}$ (néhány esetben a szó végén és egyszerű szóvégi r előtt, egytagú szavakban): *rū* (rō, roh), *tsvū* (zwō = zwei fem. alakja, nőnemű főnevek előtt), *vū?* (wō < wā, wo?), *rūr* v. *ruar* (rōr, Rohr = nád), *ūr* v. *uar* (ōr, Ohr), *mūr* v. *muar* (mōr, Mohr = szerecsen).

Jegyzet. *ruar špēk* (roher Speck), *rua lait* (rohe Leute): vö. 23. §. 4. p. Jegyz.

4. Kfn. $\bar{o} > a$ (r +cons. előtt): *harχa* v. *hariχa* (hōrchen, horechen), *larpīr* v. *larpir* (lōrber, Lorbeer).

Kfn. α (\bar{o} umlautja).

46. §. Mennyisége a legtöbb esetben megmarad, csak néhány szóalakban mássalhangzócsoport (*st*-t kivéve) és néha egyszerű cons.+*er* előtt megrövidült.

Minőségét illetőleg általában illabialis hang, legtöbb-

ször: (zárt) \bar{e} v. e , némely szóban egyszerű r előtt egy fokkal zártabb \bar{i} ; — $\text{æn} > \bar{e}$.

47. §. Példák. 1. Kfn. $\alpha > \bar{e}$: *pēs* (böese, böse), *klēs* (kløeze, Klösse), *krēs* (grøeze, Grösse), *hēχ* (høehe, Höhe), *flēk* (vløehe, Fløhe), *tēda* (tøeten, töten), *lēsa* (løesen, lösen), *hērn* (høeren, hören), *trēsta* (trøesten, trösten), *rēsta* (røsten, pl. *hanaftr rēsta* = kendert áztatni); *šē* (schøene, schön).

2. Kfn. $\alpha > e$: *šentst* (schönst), *šenr* (schöner), *krest* (grösste superl.), *kresr* és *krēs* (grösser), *štest* (du støezest, stössest és er støezet, stösst), *heršta* és *hēršta* (hörst du), *tu hēršt* és *heršt* (du hörst); némely esetben tehát ingadozik a nyelvhasználat a hang mennyiségét illetőleg.

3. Kfn. $\alpha > \bar{i}$ (egy-két szóban egyszerű r előtt): *rīr* v. *rīar* (røere, Röhre), *šīrn* v. *stīarn* (støeren, stören).

Kfn. u .

48. §. Mennyiség. Rövid marad általában mássalhangzó-csoport, etymologiai geminata és affricata előtt, továbbá rendesen egyszerű cons. + *-er*, *-el* és egyszerű explosiva előtt is; csak nagyon kevés esetben nyúlik meg egyszerű nasalis, liquida és spirans előtt (ha ezeket nem követi *-er*, *-el* végzet).

Minőség. Rendesen változatlan, legalább a legtöbb esetben; az irodalmi nyelvvel ellentétben nyelvjárásunk némely *-er* végű szavában u helyett o használatos, mely utóbbi egy-két szóban labialis explosiva előtt is előfordul irodalmi u helyett. r + cons. előtt kfn. $u > a$ (a Geburt szó kivételével). Umlautja van néhány szónak, a melyek az irodalmi nyelvben umlaut nélkül használatosak.

49. §. Példák. 1. Kfn. $u > u$ (a legtöbb esetben: mássalhangzó-csoport, etymologiai geminata, affricata, egyszerű cons. + *-er*, *-el* és egyszerű explosiva előtt): *prust* (brust, Brust), *lust* (Lust), *luft* (Luft), *krunt* (grunt, Grund), *phunt* (pfunt, Pfund), *hunt* (hunt, Hund), *lumpə* (lumpe, Lumpen), *rump*, *hempsrump* = ingalj (rumph, Rumpf), *štrump* (strumpf, Strumpf), *trump* (Trumpf), *štump* (stumpf), *khumpj* (kumpf = Gefäss), *fuks* (vuhs, Fuchs), *šult* (schulde, Schuld), *štun* (stunde, Stunde), *hunrt* (hundert), *run* (wunde, Wunde), *un* (unde, und), *unr* (under, unter), *runr*

(wunder, Wunder), *tun̄kl* (tunkel, dunkel), *tsun̄* (zunge, Zunge), *tsūxt* (zuht, Zucht), *suntst* v. *sust* (sust és sunst, sonst), *hun̄r* (hunger, Hunger), *jun̄k* (junc, jung), *fun̄kə* (vunke, Funke), *kə-trun̄kə* (getrunken), *pətrun̄kə* (trunken), *ksun̄kə* (gesunken), *ksun̄ə* (gesungen), *kəlūnə* (gelungen), *kətsvun̄ə* (gezwungen), *kəstun̄kə* (gestunken), *kəpunə* (gebunden), *kəfunə* (gefunden), *f̄r̄švunə* (verschwunden), *prunə* (brunne, Brunnen), *sun* (sunne, Sonne), *nun* (nunne, Nonne), *kvunə* (gewunnen, gewonnen), *kšpunə* (gespinnen, gesponnen), *psunə* (besunnen, besonnen), *kukə* (gucken = nézni), *kluk* (klucke, Glucke = Mutterhenne), *šprūx* (spruch, Spruch), *šnūpə* (snupfe, Schnupfen), *šlūpə* (slupfen = schlüpfen), *khupr* (Kupfer) és *khopr*, *pukl* (buckel, Buckel = Rücken), *šus* (schutz, -zses, Schuss), *nus* (Nuss), *nutsə* (nutzen, nützen és nutzen), *truml* (trumel, Trommel), *tsuk* (zuc, Zug = huzat, vonat), *fluk* (vluc, Flug), *luk* (luc, Lug = Lüge), *pətruk* (Betrug), *jut* (jude, Jude).

2. Kfn. *u* > *ū* (csak néhány szóban egyszerű spirans, nasalis és liquida előtt, ha nincs utánuk *-er*. *-el* végzet): *jū̄nt*, *tū̄nt* (Jugend, Tugend; valószínűleg az irodalmi nyelvből kerültek a nyelvjárásba), *mū̄sik* v. *mū̄sīx* (Musik), *jū̄ni* (Juni), *jū̄li* (Juli), *ūr-alt* (ur-alt), *ū̄rsax* (ur-sache, Ursache).

3. Kfn. *u* > *o* (néhány *-er* végű szóban és némely esetben labialis explosiva előtt): *potr* (buter, Butter), *tsokr* (zucker, Zucker), *polvr* (Pulver), *somr* (somer, Sommer), *sop* (suppe és soppe, Suppe), *pop* (puppe, Puppe), *šopə* (schupfe, Schuppen = kocsiszín, félszer), *ropə* (rupfen és ropfen, rupfen), *štoplə* (stupfelen = böngészni).

Jegyzet. Ingadozást mutat a nyelvjárás némely szónál: *tsuvr* és *tsovr*, *štup* és *štop* (kfn.-ben is: zuber és zober, stube és stobe), *khuprkelt* és *khoprkelt* (Kupfergeld).

4. Kfn. *u* > *a* (*r*+cons. előtt minden esetben, kivéve a *Geburt* szót): *varm* (wurm, Wurm), *tarn* (turn, Turm), *vaisəpark* (Weissenburg), *varf* (wurf, Wurf), *varšt* (Wurst), *taršt* (Durst), *kar̄jl* (Gurgel), *vartsl* (Wurzel), *kharts* (kurz), *tarīx* (durch), *farīx* (Furche), *tarīx̄tsuk* (Durchzug = mestergerenda); de *miskəpurt*, *Missgeburt*.

Umlaut (*ld*, *lt* előtt és néhány más esetben): *šilr* (Schulter), *šilīx* (schuldig), *kiltə* (Gulden); ezek bizonyára középnyémet

umlautos alakokra vezetendők vissza (kfn. schüldec, gülden), *ritša* (rutschen), kfn. umbi (ümbe) > *im* (összes összetételeiben): *tārim* (darum), *varim* (warum), *imprina* (umbringen) stb. Kfn. -unge képző > *in* (lehet, hogy itt — mint Heilig mondja idézett munkájának 65. §. 3. jegyzetében — csak -in és -ung képzők közt létre jött kompromisszummal van dolgunk): *mānin* (Meinung), *reẓlin* (Rechnung), *veṭin* (kfn. wettunge, Wette), *artnin* (ordenunge, Ordnung).

Kfn. *ü* (*u* umlautja).

50. §. Mennyiségileg alig egy-két szóban változott egyszerű liquida előtt; minőségére nézve rendesen illabialis hang: *i* (*ī*) a legtöbb esetben, egyszerű *r* előtt néha *ē*, *rr* és *r*+cons. előtt *æ*. Úfn. *ü* helyett *u* csak elvétve fordul elő.

Példák. 1. Kfn. *ü* > *i* (a legtöbb esetben): *prik* (brücke, Brücke), *mik* (mücke, Mücke), *pika* (bücken), *trika* (drücken), *lik* (Lücke), *klik* (gelücke, Glück), *stik* (stück, Stück), *flik* (vlücke, flügge = flugfähig), *šisl* (Schüssel), *šlisl* (slügzel, Schlüssel), *sin* (sünde, Sünde), *filä* (füllen), *filtsl* (vültsel, Füllsel = töltelék), *tin* (dünn), *hit* (hütte, Hütte), *šida* (schütten), *khisa* (küssen), *khitsla* (kützeln, kitzeln), *nitslix* (nützelich, nützlich), *khix* (küchen, Küche), *špriṣ* (sprüche, Sprüche), *tiṣtiṣ* (tühtie, tüchtig), *priṣl* (brügel, Prügel), *khiml* (kümel, Kümmel), *ivl* (übel), *hivl* (hübel = Hügel), *pəkhimrn* (bekümben, bekümmern), *ivr* (über), *ivriṣ* (übrig), *vintša* (wünschen), *hiṅkl* (hünkel < huonielin = tyúk).

2. Kfn. *ü* > *ī* (csak egy-két szóban egyszerű liquida előtt): *mīl* (müle, Mühle), *špīrn* (spürn, spüren).

3. Kfn. *ü* > *ē* (egyszerű *r* előtt néhány szóban): *tēr* (tür, Tür), *šērn* (schürn, schüren), *fēr* (hangsúlylyal) és *fer* (hangsúlytalanul) = für praepositio.

Jegyzet. Kivételes alakok: *krēk* (krücke, Krücke), *plekrn* (pflücken, pl. trauwlpēr oplekrn = szőlőszemeket egyenként leszedgetni), *knepa* (knüpfen) és *fṛknepl* = összezsomózni. A *khēniṣ* (König) szó valószínűleg nem kfn. *kūnec* alakból fejlődött, hanem középnevet *konig* umlautos formája.

4. Kfn. *ü* > *æ* (*rr* és *r*+cons. előtt): *tær* (dürre, dürr), *tærn* (dürren), *mærp* (mürwe, mürbe), *khærvas* (kürbiz, Kürbis), *færšt* (fürste, Fürst), *væršt* (würste, Würste), *pæršt* (bürste, Bürste),

pærsta (bürsten), *tærk* (Türke), *værm* (Würme), *kærtl* (Gürtel), *tærfæ* (dürfen), *færxta* (fürchten), *stærtsæ* (stürzen), *khærtsr* (kürzer).

Kfn. gönnen (gönnen), fünfzehen, fünfzie umlaut nélküli formák nyelvjárásunkban: *kunæ*, *fuftsē*, *fuftsiz*; kfn. slupfen — slüpfen, nutze — nütze, nutzen — nützen szavaknak nyelvjárásunkban szintén nincs umlautjuk: *šlupæ*, *niksnuts*, *nutsæ*.

Kfn. ū.

51. §. Csak néhány szóban maradt meg, rendesen *au* di-phthongus felel meg neki nyelvjárásunkban; kfn. -ûr > -auer v. -aur, kfn. -ûn > au.

Példák. 1. Kfn. *û* > *ū* v. *u* (csak egy-két esetben): *tûtsæ* (dúzen = tegezni), *lûrn* (lûren, lauern = fülel, figyel, les), *ûr* v. *uër* (ûr, Uhr), *tæs is krūd æs phûræ salts* (kfn. *pûr* < latin *purus* = úfn. rein, lauter) = ez csupa só (sós ételről mondják), *krûslæ* (grûsen és griusen = Grausen empfinden = borzadni, pl. *tem krûslts fer niks* = ez nem borzad semmitől és *s krislt am krõt fêrm* = szinte borzad, megijed az ember tőle; beteges, rossz színben levő emberről mondják), *šnûfr* (snûfer, Schnaufer; pl. *khan šnûfr*, *kha silp hun ix kœhert* = egy kukkot, egy betűt sem hallottam), *šnûflæ* (= schnüffeln), *šnût* (snûde = Katarrh, Nasenverstopfung; pl. *ær trikt æ šnût* = ajkát boszusan megduzzasztva előre tolja); mássalhangzócsoport előtt kfn. *û* > *u*: *jukšæ* (jûchezen, jauchzen = ujjongani, kurjongatni), *suklæ* (sûgen, saugen = szopni), kfn. *ûf* > *uf* (minden összetételében is, valószínűleg a hangsúlytalanság folytán rövid): *truf* (darauf), *nuf* (hinauf), *ufštaiæ* (aufstehen) stb.

2. Kfn. *û* > *au* (a legtöbb esetben): *sau* (sû, Sau), *rau* (rû, rauh), *praut* (brût, Braut), *prauæ* (brûchen, brauchen), *kraut* (krût, Kraut), *laut* (lût, laut), *faust* (fûst, Faust), *faul* (fûl, faul), *maul* (mûl, Maul), *kaul* (gûl, Gaul), *khaut* (kûte = 1. mélyedés, gödör vízzel, 2. összecsavart kendercsomó), *trauvl* (középnémet trûbele = Trauben), *tausiz* (középnémet tûsig = tausend), *maus* (mûs, Maus), *haus* (hûs, Haus), *laus* (lûs, Laus), *aus* (ûz, aus), *raušæ* (rûschen, rauschen), *saufæ* (sûfen, saufen), *taup* (tûbe, Taube), *trauæ* (trûwen, trauen), *šlaudr* (slûder = Schleuder), *taumæ* (dûme, Daumen), *plaumæ* (pflûme, Pflaume), *mauer* v. *maur* (mûre, Mauer), *sauer* v. *saur* (sûr, sauer), *trauer* v. *traur* (trûre,

Trauer), *launə* (lúne plur., Launen), *tsau~* (zûn, Zaun), *prau~* (brûn, braun).

Jegyzet. Kivételes alakok: *rāmə* (rûmen, räumen) és *khām* (kûme, kûm adv., úfn. kaum; pl. *khām vār ə trhām, isr šu vedr fart* = kaum war er daheim, ist er schon wieder fortgegangen).

Kfn. *iu* (germ. *iu* és kfn. *û* umlautja).

52. §. Mind a kétféle eredetű kfn. *iu* összeesett *ũ*-féle monophthongusban és nyelvjárásunkban ez a labialis hang, ép úgy mint a kfn. illabialis *i*, rendesen: *ai* diphthongus; kfn. *-iure*, *-iur* > *-aiər* v. *-aiř*, kfn. *-iun* > *-ai~*.

Példák: *taitš* (tiutsch, deutsch), *taivl* (tiuvel, Teufel), *kraits* (criuze, Kreuz), *lait* (liute, Leute), *mais* (Mäuse), *hait* (Häute), *hait* (hiute, heute), *ail* (iule, Eule), *kətrai* (getriuwe, getreu), *laiřtə* (liuhten, leuchten), *faiřt* (viuhte, feucht), *laidə* (liuten, läuten), *saiřt* (säuft), *mailř* (Mäuler = szájak), *haiř* (hiuser, Häuser), *faiər* v. *faiř* (viur, Feuer), *šaiər* v. *šaiř* (schiure, Scheuer), *štaiər* v. *štaiř* (stiure, Steuer), *taiər* v. *taiř* (teuer), *aiər* v. *aiř* (iuwer, euer), *uŋkəhaiər* (ungehiure, ungeheuer), *nai* (niuwe, neu), *frait* (vriunt, Freund), *nai~* (niun, neun), *tsai~* (Zäune), *halts-prai~* (briune, Bräune).

Jegyzet. Kfn. *spriu* (Spreu) nyelvjárásunkban umlaut nélkül használatos: *šprau*, kfn. *kiuwen* (kauen) nyelvjárásunkban, mint az úfn.-ben: *khauə* (középnémet kûwen-ból); *kiuwen* mellett előfordul a kfn.-ben *kouwen* is és ebből fejlődött szabályosan a nyelvjárásunkbeli *khävle* = kérődzeni.

Kfn. *ie*.

53. §. Nyelvjárásunkban e kfn. diphthongusnak rendesen *i* felel meg; mássalhangzócsoporthoz, *ch* (χ) geminata, *g* (γ) + *-el* és *-gen*, *-hen* > *-ə* előtt: *i*. *r* + cons. előtt kfn. *ie* > *ə*; kfn. *-ier* > *-iər* v. *-iř*.

Példák. 1. Kfn. *ie* > *i* (a legtöbb esetben: a szó végén és egyszerű mássalhangzó előtt): *knī* (knie, Knie), *tīp* (dieb, Dieb), *tīnə* (dienen), *prīř* (brief, Brief), *pīdə* (bieten), *līt* (liet, Lied), *křīp* (griebe = töpörtyű), *křīs* (griez, Gries = dara), *fīvř* (vieber, Fieber), *kīsə* (giezen, giessen), *fřtrīsə* (verdriezen, verdriessen), *šīsə* (schiezen, schiessen), *šlīsə* (sliezen, schliessen),

sāda (sieden), *lāp* (lieb), *rīma* (rieme, Riemen), *tsīrn* (zieren), *piār* v. *pār* (Bier), *tīar* v. *tīr* (tier, Tier), *štīar* v. *štūr* (Stier), *šīar* v. *šīr* (schiere = bald).

2. Kfn. *ie* > *i* (mássalhangzócsoport, *ch* geminata, kfn. -*g*+*el* és *a* nyelvjárásbeli -*a* végzet előtt): *tintst* (Dienst), *tints-tōk* (Dienstag), *kiskhan* (Giesskanne = öntöző kanna), *kriχa* (kriechen), *riχa* (rieche), *viχa* (wieche = Docht), *tsiχ* (zieche = Kissenüberzug), *liχt* (lieht, Licht), *fiχta* (fiehte, Fichte), *špiχl* (spiegel, Spiegel), *tsiχl* (ziegel, Ziegel), *kniā* (knieen), *liā* (liegen v. liugen = lügen), *kriā* (kriegen; *tu krist* = du kriegst, *ær krit* = er kriegt, *iχ hun krit* = ich habe gekriegt), *tsiā* (ziehen), *fliā* (vliegen, fliegen; *tu flīst*, *ær flūt*, *er flāt* = du fliegst, er fliegt, ihr fliegt), *pātriā* (triegen = betrügen). Vö. az utolsó hat szó rövid hangjára vonatkozólag 23. §. 4. p. jegyzet.

3. Kfn. *ie* > *æ* (csak *r*+cons. előtt): *færtsiχ* (vierzig), *færtil* (vierteil, Viertel), *nærjnts* (niergent, nirgend), *ærn* v. *æn* (irgend), *færtsē* (vierzehn).

Kfn. *ei*.

54. §. E diphthongusnak nyelvjárásuban rendesen *ā* felel meg, csak nagyon kivételesen rövid *a*; palatalis spirans, illetőleg explosiva előtt és néha a szó végén kfn. *ei* > *ā*^t-féle diphthongus, szóvégi *n* beolvadása folytán: *ā*~. Egyes irodalmi szavak nyelvjárásuban is megtartják az *ai* diphthongust.

Példák. 1. Kfn. *ei* > *ā* (a legtöbb esetben): *kās* (geiz, Geiss = kecske), *klāt* (Kleid), *lāt* (leid), *prāt* (breit), *sāl* (seil, Seil = szalmakötél), *lātsāl* (leite-seil, Leitseil), *vās* v. *vāts* (weitze, Weizen), *iχ vās* (ich weiz, ich weiss), *rās* (reise, Reise), *hāsa* (heizen, heissen), *hās* (heiz, heiss), *kšmās* (gesmeize, Geschmeiss), *klās* (geleis = kerékvágás), *pārāt* (bereite, bereit), *lāt* (leit, Leid), *šāt* (scheide, Scheide), *šādā* (scheiden), *vāt* (weide, Weide = legelő), *māt* (meit, Magd), *hāt* (heiden, Heide = legelő), *rāf* (reif, Reif = abroncs), *flās* (Fleisch), *hālā* (heilen), *tāl* (teil, Teil), *fāl* (veile, feil = eladó), *sāt* (Saite), *lāp* (leip, Laib = egy kenyér), *ām̃r* (eimber, Eimer = akó és vödör), *māstr* (meister, Meister), *hām̃at* (Heimat), *hām* (heim = haza), *trhām* (daheim = otthon), *hām̃liχ* (heimlich), *mānā* (meinen = hinni), *štā*~ (stein Stein), *rā*~ (rein, Rain = mesgye), *klā*~ (klein), *pā*~ (bein, Bein),

əlā~ (allein), *khā~* v. *kha~* (kein), *ā~mōl* (einmal, hangsúlytalanul: *əmōl*), *nā~* (nein), *kēmā~* (gemeine, gemein és gemeente = Gemeinde).

2. Kfn. *ei* > *āⁱ* (néha a szó végén és palatalis spirans, illetőleg palatalis explosiva előtt): *māⁱ* (meije, Mai), *āⁱk*, plur. *āⁱər* (ei, Ei), *āⁱʒl* (eichel, Eichel), *tsāⁱχə* (zeichnen, Zeichen), *rāⁱχə* (reichen = nyújt és nyúl oda), *sāⁱχə* (marháról, lóról mondják; seichen = harnen), *plāⁱχə*, *tux plāⁱχə* (bleichen = fehéríteni vásznat), *plāⁱχ* (bleich = halvány, sápadt), *vāⁱχ* (weich), *špāⁱχə* (speiche, Speiche), *tāⁱk* (teic, Teig), *āⁱə* (eigen) v. *āⁱjə*.

3. Kfn. *ei* > *ai* (a köznyelvből való egyes szavakban): *khaisr* (Kaiser), *hailiχ* (heilig), *kaist* (Geist), *rain* (rein), *urtail* (Urteil), *šē~hait* (Schönheit), *krōphait* (Grobheit).

Jegyzet. Hangsúlytalanság folytán a *-heit* > *-ət* ezekben: *krankət* (Krankheit), *vōrət* (Wahrheit), *kəvənət* (Gewohnheit).

4. Kfn. *ei* > *a* (*t+er* előtt): *latr*, néha *lātr* is (Leiter), *tsvatr* (zweiter) és valószínűleg ennek analogiájára rövid hanggal használatos a *tsvat* is (der zweite); a *klenr* (kleiner), *klentst* (kleinst) egyszerűen a *klā~* (klein) alapfok rövid umlautos formái lesznek.

Kfn. *ou*.

55. §. Kfn. *ou* rendesen > *ā* nyelvjárásunkban: *frā* (vrou, Frau), *tā* (tou, Tau), *tāf* (touf, Taufe), *khāfə* (koufen, kaufen), *tāfə* (toufen, taufen), *lāfə* (loufen, laufen), *štāvə* (stouben, stauben), *lāp* (loub, Laub), *klāvə* (ge-louben, glauben), *frlāvə* (er-louben, erlauben), *rāvə* (rouben, rauben), *rāf* (roufe, Raufe = Futterleiter), *lāχə* (louge, Lauge), *āk* (ouge, Auge), *rāfə* (roufen, raufen), *ā* (ouch, auch), *khāvlə* (kouwen-ból, kérődzeni), *knā* (genouwe, genau), *taytrā* (troufe v. trouf, Dachtraufe), *hāχə* (houwen, gót *haggwan, óizl. *hoggva*, úfn. hauen; *tu hēkst* = du haust, *ər hēkt* = er haut, *kəhāχə* = gehauen), *pām* (boum, Baum), *trām* (troum, Traum), *trāmen* (troumen, träumen), *tsām* (zoum, Zaum = Zügel), *sām* (soum, Saum = szegély).

Jegyzet. Úfn. Hauptsache nyelvjárásunkban is *hauptsax*; *krauthāp* és *krauthāpr* (kfn. houbetlin-ból, Häuptlein Kraut =

káposztafej). Hol hosszú, hol rövid a vocalis ezekben: *klāpst* és *klapst*, *klāpt* és *kłapt* (du glaubst, er glaubt és ihr glaubt). Kivételesen rövid *o* van *m* előtt ebben: *komə* (kfn. goume, angol-szász forma: góma, úfn. Gaumen; előfordul azonban *kauma* alak is).

Kfn. *ou* (*ou* umlautja).

56. §. Nyelvjárásunk e diphthongus helyett hol *ā*-t, hol pedig ennek umlautját: *ē*-t v. *ē*-t használ; a szó végén és palatalis explosiva előtt kfn. *ou* > *ā*ⁱ. Megrövidült *a* van a nyelvjárási -ə végzet előtt.

Példák. 1. Kfn. *ou* > *ā*: *rāvr* (röuber, Räuber), *rāχrn* (röuchern, räuchern), *frāt* (vröude, Freude), *frāda* (vröuwen, freuen), *štāvə* (stöuben, stäuben), *trāmə* (tröumen, träumen).

Jegyzet. Valószínű, hogy ezek a szavak umlaut nélküli kfn. formákból fejlődtek.

2. Kfn. *ou* > *ē* v. *ē*: *khēfr* (köufer, Käufer), *lēfr* (löufer, Läufer); *tsēm* (zöume, Zäume = Zügel plur.), *pēm* (böume, Bäume), *lēfst* és *lēft* (du läufst és er läuft), *khēfst* és *khēft* (du käufst és er kauft).

3. Kfn. *ou* > *ā*ⁱ: *hāi* (höuwe, Heu), *lāikla* (löugenen, leugnen = tagadni). Vö. 54. §. 2. p.

4. Kfn. *ou* > *a*: *štraə* (ströuwen és strouwen, streuen), a többi alakjaiban hosszú hangzó van. Vö. 23. §. 4. p. jegyzet.

Kfn. *uo*.

57. §. Nyelvjárásunkban kfn. *uo* rendszeren *ū*, mely sok esetben: mássalhangzócsoporthoz, *ch* (χ) etymologiai geminata, továbbá *k* explosiva és *t*, *f*+-er előtt megrövidült; két szóban *o* van kfn. *uo* helyett és kfn. -*uon* > -*ū*.

Példák. 1. Kfn. *uo* > *ū* (a szó végén és egyszerű mássalhangzó előtt az esetek legnagyobb részében): *rū* (ruowe, Ruhe), *khū* (kuo, Kuh), *tsū* v. (hangsúly nélkül) *tsu* (zuo, zu), *pū* (buobe, Bube, Knabe), *štūl* (stuol, Stuhl), *štūt* (stuot, Stute), *plūt* (bluot, Blut), *hūt* (huot, Hut), *kūt* (guot, gut), *klūt* (gluot, Glut), *rūt* (ruote, Rute), *prūt* (bruot, Brut), *hūf* (huof, Huf = pata), *špūl* (spuole, Spule), *šūl* (schuole, Schule), *pūsə* (buosem, Busen), *fūs* (fuoz, Fuss), *krūs* (gruoz, Gruss), *vūt* (wuot, Wut), *fūr* (fuor, die

Führe); *prūār* (bruoder, Bruder), *lūdār* (luoder, Luder), *rūm* (ruom, Ruhm); *tū~* (tuon, tun).

2. Kfn. *uo > u* (mássalhangzócsoport, *ch* (*χ*) etymologiai geminata, továbbá *k* explosiva, *t+ -er*, *f+ -er* és nyelvjárási *-ə* végzet előtt): *hustə* (huoste, Husten), *šustr* (schuoster, Schuster), *puštqva* (buochstabe, Buchstabe), *šulmāstr* (schuolmeister, Schulmeister), *khuxə* (kuoche, Kuchen), *puχ* (buoch, Buch), *tuχ* (tuocho, Tuch), *flux* (vluoch, Fluch), *fluxə* (vluochen, Fluchen), *suχə* (suchen, suchen), *šuk* (schuoch, Schuh; plur. *šū* = die Schube), *kruk* (kruoc, Krug), *pluk* (pfluoc, Pflug), *futr* (vuoter, Futter), *uvr* (uover, Ufer), *ruə* (ruowen, ruhen; vö. 23. §. 4. p. jegyzet).

Jegyzet. A kfn. *tuost* és *muost* (du *tust* és du, ihr *musst*) vocalisa mássalhangzócsoport előtt szabályszerűen rövidült meg: *tust* és *must* és ezek mintájára rövid hangú alakok a *tut* (er *tut* és ihr *tut*) és *mus* (muoz, ich és er *muss*) is; kfn. *ruoz > rust* (Ofenruss; valószínűleg a hozzájárult *t* okozta a hangzó megrövidülését). Rövid hanggal ejtik nyelvjárásunkban ezeket is: *rufə* (ruofen, rufen), *iχ ruf* (ich *rufe*), *mēr* és *sī rufə* (wir és sie *rufen*), *kərufə* (gerufen); ennek az igének *ruft* (ihr *rufet*), *rīfst* (du *rufst*) és *rīft* (er *ruft*) alakjai, a melyekben szabályszerűen rövid a hang, befolyásolhatták a többi alakokat, megrövidülhetett azonban esetleg a hang a *rufə* alakban *f* előtt is, mint etymologiai geminata előtt.

A *plum* (bluome, Blume) rövid hangja valószínűleg a *plimχə* és *plimχr* kicsinyítő formák hatásában leli magyarázatát.

3. Kfn. *uo > o*: *motr* (muoter, Mutter) és *kromət* (gruonmāt, Grünmahd, Grummet = sarjú).

Kfn. *üe* (*uo* umlautja).

58. §. E labialis diphthongusnak nyelvjárásunkban illabialis hang felel meg és pedig: 1. *ī* (a szó végén és egyszerű mássalhangzó előtt), 2. *i* (mássalhangzócsoport, szóvégi *k* explosiva, cons. *+ -er*, *-el* és nyelvjárási *-ə* végzet előtt).

Példák. 1. Kfn. *üe > ī*: *prī* (brüeje, Brühe), *khī* (Kühe), *mī* (müeje, Mühe), *frī* (vrüeje, frühe), *vīlə* (wüelen, wühlen), *fīrn* (führen), *trīp* (trüebe, trüb), *mīt* (müde), *hīdə* (hüten), *rīp* (Rübe), *fījə* (fügen), *sīs* (süss), *kəmīs* (gemüse, Gemüse), *fīlə* (vüelen, fühlen), *khīl* (küele, kühl), *rīrn* (rüeren, rühren), *fīs* (vüeze, Füße); *krī~* (grüene, grün).

2. Kfn. *üe* > *i*: *niztrn* (nüehtern, nüchtern), *plimza* (Blümchen), *tizr* (Tücher), *tizltja* (Tüchelchen), *fitrn* (vüetern, füttern), *risl* (rüezel, Rüssel), *pixr* (büecher, Bücher), *krik* (Krüge), *plik* (Pflüge = ekék), *pamia* (müejen, bemühen), *plia* (blüejen, blühen), *pria* (brühen = forrázni).

Jegyzet. Úfn. müssen infinitivus nyelvjárásunkban hol *musə*, hol *misə*.

2. A hangsúlytalan szótagok magánhangzói.

59. §. Proklisis és enklisis. Egyes szavak kétféle alakban: hangsúlyos és hangsúlytalan formában használatosak nyelvjárásunkban; a hangsúlyos alak hangzója hosszú, illetőleg rövid, a hangsúlytalan alakban meg rövid, szintelen a vocalis, illetőleg eltűnt. A mondatbeli összefüggésben, a hangsúly hiánya folytán gyakoriak az ilyen hangzógyöngülések és hangzóeltűnések különösen a személynévmás, a mutató névmás, a birtokos névmás különféle alakjainál, továbbá névmási alakokkal kapcsolatos praepositioknál és más rövid szócskáknál. Itt most csak ezekről a pro- és enklitikus formákról lesz szó.

Példák: *hostə* (hast du?), *tu host* (du hast), *ær v. æ ket* (er geht), *kedər v. kedr* (geht er?), *si hot* (sie hat), *hotsə* (hat sie?), *s šnaⁱzt* (es schneit), *rearts* (regnet es?), *mer hun* (wir haben), *hunmr v. humr* (haben wir?), *er hot* (ihr habt), *hotr* (habt ihr?), *hotmr* (hat mir), *hotr* (hat dir), *hodm v. hodəm* (hat ihm), *hodr v. hodərə* (hat ihr, sing. dat. f.), *ær hodərə* (er hat ihrer, plur. gen.), *trəu v. trəu* (trage ihn), *səstəsə* (sagtest du es ihnen); *tər v. tē herts* (der hörte es), *tī singt* (die singt), *təs* (Kind) *plaudrt* (das plaudert), *ær v. æ hotəs ksē* (er hat das gesehen), *tem plaipst* (dem bleibt es), *plaipsttem* (bleibt es dem), *ten raits* (den reut es), *tərə* (Frau) *kəv iχ* (dieser gebe ich), *tenə kəliŋkts* (denen gelingt es); névelők: *tr v. tr kaul* (der Gaul), *tī khū* (die Kuh), *s khalp* (das Kalb), *m v. m kaul* (dem Gaul), *tə kaul* (den Gaul), *ufm pərck* (auf dem Berge), *ufn v. uf tə pōdə* (auf den Boden), *im sak* (in dem Sacke), *in štal* (in den Stall), *in tr vis* (in der Wiese), *in tə kərtə* (in den Gärten); *ma~*, *ta~* és *sa~* *fətr* (mein, dein és sein Vater), *ma~*, *ta~* és *sa~* *motr* (meine, deine és seine Mutter), *ma~*, *ta~* és *sa~* *puχ* (mein, dein és

sein Buch), *ma~m* (meinem), *ma~n* (meinen), *ta~m* (deinem), *ta~n* (deinen), *sa~m* (seinem), *sa~n* (seinen), *ma~nr* v. *ma~nərə* *motr* (meiner Mutter), *ta~nr* v. *ta~nərə* (deiner, f. dat.), *sa~nr* v. *sa~nərə* (seiner, f. dat.), *er~n* *fqtr* (ihrem Vater), *er~n* *fqtr* (ihren Vater), *erə* *motr* (ihre és ihrer Mutter); hol a præpositio, hol a névmás hangsúlytalan: *fer* *ēm* és *fēr~n* (vor ihm), *fer* *ēn* és *fēr~n* (für ihn), *pa* *ēm* és *baim* (bei ihm), *ō~mr* és *ō~mēr* (an mir), *tsu* *tēr* és *tsūtr* (zu dir), *tsu* *taim* *fqtr* és *tsū* *ta~m* *fqtr* (zu deinem Vater) stb.; határozatlan névelő: *a* *mentš* (ein Mensch), *a* *frā* (eine Frau), *a* *khint* (ein Kind), *si* *hođ~n* *man* v. *si* *ho~n* *man* (sie hat einen Mann), *m* v. *mə* *pelman* *kev* *i~x* *a* *štik* *prōt* (einem Bettler gebe ich ein Stück Brot), *arə* v. *r* v. *rə* *tsiair~n* (einer Zigeunerin, dat.); a kein a mein, dein, sein váltózáseit követi: *kha~* *khin* (keine Kinder), *tsu* *khanə* *mentšə* (zu keinen Menschen); adverbiumok: *ər* v. *ə* *hotso* *šēnə* *kail* (er hat so schöne Gäule = Pferde), *si* *hun* *tsufil* *ərvət* (sie haben zuviel Arbeit), *mer* v. *mr* *vərt* *vul* *net* *tərfə* (man wird wohl v. wahrscheinlich nicht dürfen), *ets* v. *etst* *khimtr* *mr* *šu* *vedr* (jetzt > kfn. ieze kommt er mir schon wieder), *i~x* *vətr* *əmōl* v. *mōl* *epəs* *fřtsēlə* (ich werde dir einmal etwas erzählen), *tari~nanr* v. *tari~nanr* (durch einander), *əlā~* v. *lā~* (allein), *ər* *hot* *nor* *qn* *kraitr* *un* v. *n* *vil* *si~x* *n* *semł* *khāfə* (er hat nur einen Kreuzer und will sich eine Semmel kaufen), *vu* *pistə* (wo bist du?); a hangzóknak a hangsúly hiánya folytán beálló mennyiségi és minőségi elváltozásait egyéb szorosabb szókapcsolatoknál is látjuk: *laprōt* (Laib Brot), *kunō~xt* v. *kənō~xt* (gute Nacht), *phitkot* (behüte Gott), *krostan~k* (grossen Dank, a behüte Gott köszö-nésre válasz) stb.

60. §. Előszótagok. A kfn. ge-, be-, ver-, er-, zer- és ze- (zuo) præfixumokban az *e* *a*-vé tompult v. eltűnt. Kfn. ge- legtöbbször > *kə-*, *f*, *s* és *š* előtt következetesen hiányzik az *e*; velaris mássalhangzón kezdődő néhány igének már a kfn.-ben sem volt præfixuma, ilyenek nyelvjárásunkban is præfixum nélkül használatosak; némely esetben ingadozik a nyelvhasználat *kə-* és *k-* között. Kfn. be- > *pə* rendesen, csak *s*, *š* és *l* előtt elveszti hangzóját. Kfn. ver > *fər* v. *fř*, néha *r* előtt mintha csak *f* maradt volna meg belőle. Kfn. er- és zer- helyett legtöbbször a *fər*, *fř* használatos nyelvjárásunkban, csak néhány

szóban van meg az er- (-*ər* v. *r*). Kfn. ze- > *sə*-, *s* előtt néha *ts*. Kfn. en- > *ə* (nem igen fordul elő) és kfn. ent- > *ŋ*- v. *ə*-, néha változatlan is.

Példák: *kəpunə* (gebunden), *kəpesə* (gebissen), *kəredə* (geritten), *kəlāfə* (gelaufen), *kəklāpt* (geglaubt), *kəkhəst* (gekotzt; hányni, okádni), *kəkhitslt* (gekitzelt), *k(ə)nun̩k* (genug), *kətan̩kt* (gedankt), *kətomlt* (getummelt), *kətsōrə* (gezogen), *k(ə)vēnə* (gewöhnen), *k(ə)vēr* (Gewehr), *k(ə)mā~* (Gemeinde), *knōt* (Gnade), *knā* (genau), *ksē~* (gesehen), *ksiɣt* (Gesicht), *kšosə* (geschossen), *kfrōrn* (gefroren), *kfunə* (gefunden), *klik* (kfn. gelücke és glücke, Glück), *ksunt* (gesund), *k(ə)jōkt* (gejagt), *k(ə)hāyə* (gehauen), *k(ə)holfə* (geholfen), *k(ə)haift fol* (gehäuft voll), *kəərrət* (gearbeitet), *kfōr* (Gefahr), *kšlōfə* (geschlafen), *klās* (kfn. geleis, Geleis), *kaŋə* (gegangen), *kəvə* (gegeben), *khāft* (gekauft), *khomə* (gekommen), *krit* (gekriegt), *kəšə* (gegessen); *pəvaisə* (beweisen), *pətaidə* (bedeuten), *pətsōlə* (bezahlen), *pətriə* (betrügen), *psuɣə* (besuchen), *psofə* (besoffen), *pšait* (Bescheid), *plaiə* (kfn. beliben és bliben, bleiben); *frlōrn* (verloren), *fɣtərvə* (verderben), *fɣkəšə* (vergessen), *fɣekə* (verrecken = megdöglenni); *rparmə* (erbarmen), *rlēvə* (erleben), *rkhūvr̩n* (kfn. erkoberen = erholen), *rɣfārn* (erfahren), *fɣtsēlə* (erzählen), *fɣvišə* (erwischen), *fɣštrikə* (ersticken), *fəraisə* (zerreißen), *fɣpɣrəɣə* (zerbrechen), *fɣšpringə* (zerspringen), *fɣnēr̩n* és *r̩nēr̩n* (ernähren), *r̩lāvə* és *fɣlāpt* (erlauben, erlaubt); *səfɣrīdə* (zufrieden), *sərik* (zurück), *tsamə* (zusammen), *təš hot niks sə sɔə* (das hat nichts zu sagen); *entpəər̩n* v. *ŋpəər̩n* (entbehren), *entvəd̩r* (entweder), *ətsvā* v. *ərtsvā* (entzwei), *ŋkəɣə* (entgegen), *əvək* (kfn. enwēc, hinweg).

A da-, dar- > *tə*- v. *tɣ*-: *təpai* és *tɣpai* (dabei), *tɣtsū* (dazu), *tɣfər* (davor és dafür), *tɣhām* (daheim). Ide sorolhatók még a synkopált praepositiós adverbiumok is: *ənɔp* v. *nɔp* (hinab), *ənuf* v. *nuf* (hinauf), *(ə)nai~* (hinein), *(ə)naus* (hinaus), *(ə)nun̩r* (hinunter), *(ə)niv̩r* (hinüber), *hen* v. *hai~* (hie innen), *haus* (hie aussen), *hunə* (hie unten), *hōvə* (hie oben), *hivə* (hüben), *(ə)rai~* (herein), *(ə)raus* (heraus), *(ə)ruf* (herauf), *(ə)rɔp* (herab), *(ə)rim* (herum), *(ə)run̩r* (herunter), *(ə)riv̩r* (herüber), *trō~* (daran), *truf* (darauf), *tren* v. *trai~* (darinnen), *traus* (draussen), *trun̩r* (darunter), *triv̩r* (darüber), *trunə* (drunten), *trōvə* (droben), *trivə* (drüben), *trim* (darum, drum), *tɣnēviɣ* (daneben).

61. §. Végyszótagok (összetételek utótagjai, képzők és egyéb végzetek). Csak a főbb, különösen a köznyelvtől eltérő esetek felsorolására szorítkozom.

Példák: *khærp* (kfn. kirch-wihe, Kirchweihe), *khærvækhuzə* (Kirchweihkuchen), *hoxtsot* v. *hoxtsət* (kfn. hôchzît, Hochzeit), *noẏpr* (kfn. nâchgebûr, Nachbar), *knovloẏ* (knobelouch, Knoblauch), *viŋrt* (wîngarte, Weingarten), *fartl* (Vorteil), *haint* (kfn. hînaht és hînt = heute v. gestern Nacht), *tritl* (drittel), *volfl* v. *velfl* (wohlfeil), *viŋl* (wie viel), *hentsîn* (Handschuh), *arvl* (Arm voll), *mufl* (Mund voll), *hafl* (Hand voll), *nîks* (kfn. nihtes — niht, nichts); *ærvət* (Arbeit), *vōrət* (Wahrheit), *kran̄kət* (Krankheit), *khærvəs* (kfn. kûrbiz, Kürbis), *ærvəs* (kfn. erweiz, Erbse), *hāmət* (Heimat), *værmət* (Wermut), *mōnət* (Monat), *špəχət* v. *špəχət* (Spagat), *ēments* (Ameise), *raiẏtum* (Reichtum), *ōvət* (Abend), *marjət* (der Morgen), *kheẏn* (Köchin), *nētrn* (kfn. noeterinne, Näherin), *veš̄n* (Wäscherin), *vært̄n* (Wirtin), *krēf̄n* (Gräfin), *natāris̄n* (Notārin), *phar̄s̄n* (Pfarrerin), *šūlērn* (Schullehrerin), *šēf̄n* (Schäferin), *mærtə* (Martin mint vulgonév), *jærjət̄k* (Georgestag), *henfə* (kfn. henfîn = aus Hanf), *vel̄n* (kfn. wüllîn = wollen), *koltr̄n* (kfn. guldîn, golden és Gulden), *māniŋ* (Meinung), *kvitiŋ* (Quittung = nyugta), *vetiŋ* (kfn. wettunge = Wette), *tsailiŋ* és *tsaidiŋ* (Zeitung), *artniŋ* (Ordnung), *ai-tāliŋ* (Einteilung), *reẏliŋ* (Rechnung), *kotiŋ* (Gattung), *fətr* (Vater), *šēf̄r* (Schäfer), *šaufl* (Schaukel), *kqvl* (Gabel), *lēra* (Lehrer), *pharə* (Pfarrer), *lēdərə* (Lederer = Gerber), *retj* (Rettich), *heẏlə* (hecheln = kendert gerebenezni), *šmāiẏlə* (schmeicheln), *rāẏrn* (räuchern), *reẏn* (regnen), *tsāiẏlə* (zeichnen), *troklə* v. *treklə* (trocknen), *vəsm* (Rasen = gyp), *ōdm* (Atem), *fiẏltjə* (Vögelchen), *piẏrẏr* (Bübben plur.), *šul* (Schule), *khæriẏ* (Kirche); *kents* (Gänse plur.), *tents* (Tänze plur.), *šēnə hais̄r* (schöne Häuser, pl. nom. és acc.), *mentsə* (die Menschen), *siŋə* (singen), *ksuŋə* (gesungen), *tə men̄r* (den Männern), *tə vaiv̄r* (den Weibern, pl. dat.), *ə plin frā* (eine blinde Frau).

Megemlithetők itt, mint külön csoport a dentalisra végződő igék præs. impf., sing. 2. és 3. és plur. 2. személyű alakjai, továbbá ilyen végű gyenge igék part. præ-ta, a mely alakokban a tő dentalisa és a végzetbeli dentalis közti hangzó syncopepálódott, valószínűleg már a kfn. korban: *retst* és *ret* (du redest és er redet), *kæret* (geredet), *raitst* és *rait* (du reitest és er

reitet), *findst* és *find* (du findest és er findet), *wendst* és *wend* (du wendest és er wendet), *kæwent* (gewendet), *plentst* és *plent*, *kæplent* (du blendest és er blendet, geblendet), *klätst* és *klät*, *käklät* (du kleidest és er kleidet, gekleidet), *pētst* és *pēt*, *kæpēt* (du betest és er betet, gebetet), *pētst* és *pēt*, *kæpēt* (du badest és er badet, gebadet), *šōt* és *šōtst*, *kšōt* (du schadest és er schadet, geschadet), *prätst* és *prät*, *kæprät* (du breitest és er breitet, gebreitet), *prōtst* és *prōt* (du brätst és er brät = sūt és sül), *šitst* és *šit* (du schüttetest és er schüttet), *kšit* (geschüttet).

Szóvégi -nde > -n: *sin* (Sünde), *štun* (Stunde), *hen* (Hände, plur.), *en* (Ende), *iχ fin* (ich finde); szóvégi -lte > -l: *iχ šel* (ich schelte), *šel* (schelte, imper.), *iχ hāl* (ich halte), *halte* (*hāl*, imper.); szóvégi -rde > -r: *iχ vœr* (ich werde). Itt a *d*, *t* beolvadván (assimilálódván) az előző *n*-, *l*-, *r*-be, a szóvégi *e* lekopott. Vö. Schmidt H., A verbászi nyj. 58 §.

3. A mássalhangzók történeti fejlődése.

Folyékony mássalhangzók (liquidák).

62. §. Kfn. *l* általában megmarad: *lōvə* (loben), *mōlə* (malen), *halts* (Hals), *miliχ* (ófn. miluh, Milch), *silp* (Silbe), *fīl* (viel), *klā~* (klein), *kšlōfə* (geschlafen), *samlə* (sammeln), *tenlə* (kfn. tengeln = kaszát kalapálni, élesíteni), *aləvail* (kfn. alle v. elle wile, értelme ennek nyelvjárásunkban: épen most, az imént).

Sonantikus functiót teljesít az *l* hangsúlytalan végszótagokban, melyeknek vocalisa kiesett: *khivl* (kfn. kübel, Kübel), *hivl* (Hügel), *hōml* (kfn. hamel, Schafhammel), *apl* (Apfel), *volf!* v. *velf!* (kfn. wol vaile, wohlfeil), *vifl* (wie viel), *katsqvlt* (gezappelt).

Jegyzet. Megemlíthetők itt ezek a nyelvjárási szavak: *niljə* (Lilie), *flitj* (Fittig), *intšl* (kfn. inselt és unslit, Unschlitt = faggyú), *es* (als, pl. *tēs is mɔ ləvr*, *es vi hunrt kiltə* = das ist mir lieber, als hundert Gulden).

63. §. Kfn. *r* nyelvjárásunkban rendesen alveolaris: *rats* (kfn. ratze, Ratte), *redə* (reden), *prēt* (Brett), *štrō* (Stroh), *krōs* (Gras), *frā* (Frau), *kfrēkt* (gefragt), *traivə* (treiben), *pārt* (Bart), *khārt* (Karte), *vartə* (warten), *hart* (hart), *švarts* (schwarz), *mærkə* (merken), *værk* (Werg = kócz), *nar* (Narr), *lēr* (leer), *kār* (gar,

pl. *ti sop is kār* = a leves kész, megfőtt), *ūr* v. *uər* (Uhr), *ūr* v. *uər* (kfn. ōr, Ohr).

Sonantikus szerepe van az *r*-nek hangsúlytalan (pro- és enclitikus) szavakban, elő- és végszótagokban, továbbá hosszú hangzó után is, ha *r*-et *-n* v. *-en* végzet követi: *tr kaul* (der Gaul), *humr* (haben wir), *hot mṛ* (er hat mir és hat man), *hoḏr* (hat er), *fṛkhāfə* (verkaufen), *rḷəvə* (erleben), *šəfṛ* (Schäfer), *səlvṛ* (selber, selbst), *ivṛ miχ* (über mich), *khalenṛ* (Kalender), *pləḏṛn* (blättern), *rāχṛn* (räuchern), *fṛṛn* (frieren), *kfrōṛn* (gefroren), *fṛlṛn* (verlieren), *fṛlōṛn* (verloren), *kārṇ* (Garn), *fārṇ* (fahren), *špatsṛn* (spazieren), *prqvṛn* (probieren), *ūrṇ* (Uhren és Ohren, plur.).

Kfn. *r* lekopott *-r*-végű tövek *-er* képzőjében, továbbá *n*, *d* (*t*), ritkábban *sch* előtt (néha *sch* után is), ha az *-rn-*, *-rd-* (*-rt-*) és *-rš-* hangsoportokat *r*-t tartalmazó szótag követi, úgy szintén hangsúlytalan *er* (személynévmás) és *der* (névelő) szavakban gyakran hiányzik az *r*: *lēṛə* (Lehrer), *pharə* (Pfarrer), *rāfanḵhēṛə* (Rauchfangkehrer), *palvṛə* (kfn. barbierer = borbély), *lēḏṛə* (Lederer = Gerber), *maurə* (Maurer), *pōṛə* (Bohrer), *təṛṇ* (Dörner), *khəṛṇ* (Körner), *vəṛṇ* (Werner, családi név), *judə pəṛṇt* (Juden-Bernhard), *tunṛn* (turnieren), *fodṛn* (fordern), *feḏṛtāl* (Vorderteil), *feḏṛšt* (vorderst), *kvatṛ* (Quartier), *matṛn* (martern), *həṛṛ* (härter), *vəṛṛ* (Wörter), *mašṛn* (marschieren), *tsvəṛṇn hōsə* (Hosen aus Zwirn), *tə man* (der Mann), *ə ket šu* (er geht schon), *iχ vəṛṛ kəvə* (ich werde dir geben), *vəṛṛ fəṛtiχ* (werdet ihr fertig), *vəṛṇ* (werden wir), *vāṛṛ* (wart ihr).

1. Jegyzet. Ide tartoznak ilyenek is: *khəl* (Kerl), *khaprōl* (Korporal), *šanḵ* (Schrank = szekrény), *rḷəvə* helyett gyakran *əḷəvə*; néha ilyenekben is hiányzik az *r*: *fanə* (vorne), *khəṇ* és *khəṇə* (Kern és kernen), *əksətsṛn* (exerzieren), *fṛakəṛṇ* (verakkordieren).

Dissimilatio folytán kfn. *r > l*: *palvṛn* (barbieren = beretválni), *saurumpl* (kfn. sűrampfer = sóska), *ərpḷ* (kfn. ertber, Erdbeere = szamócza), *mərsḷ* (külömben már kfn. mörser és mörser, Mörser).

Kfn. *dār-*, *dar*-ral összetett adverbiumokban — ellentétben az úfn. köznyelvvél — megmaradt az *r*: *trfēr* (davor és dafür), *trtsū* (dazu), *trmit* (damit), *trpai* (dabei), *trfō* (davon), *trnəviχ*

(daneben), *trhinr* (dahinter), *trkēz* (dagegen), *trhām* (daheim), *trnōz* (danach).

2. Jegyzet. Valószínűleg *evr* (ober) analogiájára alakult a *nēvr* (neben) alak és *m̃r*-ben (man) az *r* járulékhang lesz, mely korábbi **m̃ə* alakhoz járulhatott; feltételezhetjük azonban a plur. 1. sz. (wir > *m̃r*) analogikus hatását is. (L. Heilig, Mundart des Taubergrundes, §. 109., Anm. 2.)

Orrhangú mássalhangzók (nasalisok).

64. §. Kfn. *m* az esetek legnagyobb részében megmarad: *motr* (Mutter), *miliz* (Milich), *šmit* (kfn. smitte, die Schmiede), *kēmānt* (gemeint), *khomə* (kommen), *lump* (Lumpe), *pām* (Baum), *lanksam* (langsam), *farytsam* (furchtsam), *rōtsam* (ratsam).

Szóvégi *m* már a kfn.-ben összeesvén szóvégi *n*-nel, ép úgy mint ez, rendszeren eltűnt hangsúlytalan szótagokban: *pēsə* (kfn. bēsem és bēsen, Besen), *pōdə* (kfn. bodem > boden, Boden), *fōdə* (vadem > vaden, Faden), *pūsə* (Busen).

Megmaradt ellenben sonans-minőségben: *ōdm̃* (âtem, Atem) és *vqsm̃* (wasem, Rasen = gyp), továbbá en- és proclitikus szavakban: *evrm̃* v. *evrm̃* (ober ihm és ober dem), *kepsm̃* (gib es ihm), *ufm̃* (auf ihm és auf dem), *m̃ suntq̃k* (am Sonntage).

Kfn. *m̃inme* (> *m̃imme*) > *m̃aim* v. *mam* (meinem), kfn. *d̃inme* (> *dimme*) *t̃aim* v. *tam* (deinem), kfn. *s̃inme* (> *s̃imme*) > *s̃aim* v. *sam* (seinem), kfn. *einme* (> *eime*) > *q̃m* v. *ām* v. *am* (einem).

Jegyzet. Eltűnt az *m* ebben az összetételben: *arṽl* (Arm voll); magyarázatát adni bajos másképp, mint assimilatio feltételezésével.

65. §. Kfn. *n* a szó elején és szó közepén rendszeren változatlan marad, kfn. szóvégi *n* csak *r* után (hangsúlyos és hangsúlytalan szótagban) és egytagú tövek rövid magánhangzója után marad meg: *nqṽl* (Nabel), *šnaidə* (schneiden), *knoχə* (Knochen), *vōnə* (wohnen), *šōnt* (schont); *man* (Mann), *khan* (kann), *sin* (Sinn), *ārn* (kfn. ěrn, Ernte), *khærn* v. *khœn* (Kern), *khērn* (kehren), *hērn* (hören), *fārn* (fahren), *kārn* (Garn), *špatsērn* (spazieren), *tērn* (Türen, plur.), *akrn* (ackern), *aisrn* (eisern = vasból

való), *šēfʃn* (Schäferin), *iχ hun* (ich habe), *mer és si hun* (wir és sie haben), *šun* (schon; *šu alak is gyakori*).

Jegyzet. Szóvégi *n* megmarad a nyelvjárásunkban egytagúakká vált einen, keinen, meinen, deinen, seinen alakokban is: *tēs khost ā~n* (v. *ān*) *kraitsr* (das kostet einen Kreuzer), *khā~n* v. *khan mentsə* (keinen Menschen, sing. acc.), *main* v. *man fQtr* (meinen Vater), *tain* v. *tan prūdʀ* (dein Bruder), *sain* v. *san hüt* (seinen Hut); *ten és te* v. *tə kaul* (den Gaul).

Mint sonans maradt meg szóvégi *n* az úfn. *-in* képzőben és en- és proklitikus szavakban: *kheχn* (Köchin), *pharšn* (Pfarrer-in), *fuksn* (Fuchsin = Fuchs nevű családhoz tartozó asszony v. leány), *n man hot sə noχ* (einen Mann hat sie noch), *si krit n man* (sie kriegt einen Mann), *si hođ n kœrn* (sie hat ihn gern = szereti őt), *iχ keps n* (ich gebe es ihnen); (sonans a szóközepi *n* is ebben: *artntlix* = ordentlich).

Ha a tővégi *n* előtti magánhangzó hosszú, ill. diphthongus, az *n* beleolvad és nasalis színezetet ad a vocalisnak ilyen (nyelvjárásunkban) egytagú szavakban: *hō~* (Hahn), *špō~* (Span), *tsō~* (Zahn), *lō~* (Lohn), *kēmā~* (Gemeinde), *šai~* (Schein), *phai~* (Pein), *krī~* (grün), *šē~* (schön), *kē~* (gehen), *štē~* (stehen), *tū~* (tun), *hū~* (haben), *ketū~* (getan), *mai~* v. *ma~* (proclitikus helyzetben) = mein, *tai~* v. *ta~* (dein), *sai~* v. *sa~* (sein), *khā~* v. *kha~* (kein), *ā~* v. *a~* (ein), *fō~m* (von ihm), *ō~m* (an ihm), *ai~tala* (einteilen), *nai~* (hinein), *rai~* (herein), *trai~* (drin), *trō~* (daran), *trfō~* (davon).

Minden más esetben szóvégi *n* hangsúlytalan szótagokban lekopott, nevezetesen: az infinitivusban általában, a declinatio valamennyi eseteiben (a plur. dat.-ban még *-er* végzet után is, ha a plur. nom. is *-n* nélkül használatos!), a conjugationál a plur. 1. és 3. személyében, a part. perf.-ban; épígy a *-chen* és *-elchen* dim. képzőben.

Példák: *laχə* (lachen), *lēvə* (leben), *knia* (knieen), *neə* (näh-en), *pōrə* (Bogen), *rəə* (Regen), *mōrə* (Magen), *ti šēnə pīrn* (die schönen Birnen), *tə vaivr* (den Weibern), *tə menr* (den Männern, plur. dat.; ellenben: *ti és tə* v. *tenə fetrn* = plur. nom. és plur. dat.), *mēr és si plaivə* (wir és sie bleiben), *kəplevə* (geblieben), *mētjə* (Mädchen), *kailtjə* (Gäulchen), *veřltjə* (Wägelchen).

2. Jegyzet. Die schöneren Häuser és schönere Häuser

nyelvjárásunkban: *ti šenʀn haisr* és *šenʀn haisr*. A *mētʃə*, *kailtʃə*, *veʃltʃə* stb. plur.-a: *mēdrʃr*, *kailrʃr*, *veʃltʃr* stb.

Szóközépi *n* eltűnt ezekben: *fuʃtsiʒ* (fünfzig), *fuʃtsē* (fünfzehn), *ōvət* (Abend, kfn. ābent), *totsət* (Dutzend), *nōt* (kfn. nāhent, nachher), *ā~s* (eins; de így is mondják: *ānts*), *khā~s* (keins; de így is: *khānts*), *sust* és *suntst* (kfn. sust és sunst, sonst), *traitsēt* (kfn. drizēhende, dreizehnte), *sivətsēt* (sibenzehende, siebenzehnte).

A -nen végű igék suffixum-csere folytán egyszerűen -*lə* végűekké lettek: *vaislə* (wizenen = meszelni), *lā'klə* (leugnen), *reʒlə* (rechnen), *tsā'χlə* (zeichnen), *treklə* v. *triklə* v. *troklə* (trocknen). A regnen nyelvjárásunkban: *reʒr̥n*.

Assimilatio folytán tűnt el az *n* ilyenekben: *ha~ʃl* (Handvoll), *mu~ʃl* (Mundvoll), *laimət* (lîn-wât, Leinwand), *kromət* (gruenmât, Grummet), *maim* v. *mam* (meinem), *taim* v. *tam* (deinem), *saim* v. *sam* (seinem), *khamr* (kann man), *vamr* (wenn man), *humr* (haben wir).

Kfn. -nk, -nk > -*ŋk*, -*ŋk*- és kfn. -ng(e), -ng > -*ŋ*, -*ŋ*- v. -*ŋk*, -*ŋk*:- *truŋk* (Trunk), *triŋkə* (trinken), *tiŋ* (Ding), *meŋ* (Menge), *eŋ* (enge), *leŋ* (Länge), *siŋə* (singen), *teŋlə* (dengeln = kaszált élesíteni), *huŋr* (Hunger), *huŋriʒ* (hungrig), *viŋrt* (wingarte, Weingarten), *juŋk* (jung), *kaŋk* (Gang), *feŋkt* (fängt).

Pillanatnyi hangok (explosivák).

66. §. Kfn. *b* (mely a szó végén kfn. *p*) nyelvjárásunkban vagy zöngétlen explosiva: *p*, vagy labiodentalis (ritkábban bilabialis) zöngés spirans: *v*.

Szó elején, szó közepén zöngétlen mássalhangzó előtt és szó végén általában *p* felel meg neki: *pēr̥k* (bérc, Berg), *pux* (buoch, Buch), *plum* (bluome, Blume), *praut* (brût, Braut), *hærpst* (hërbest, Herbst), *traipt* (er treibt), *lēpst* (du lebst), *štāp* (stoup, Staub), *kharp* (korp, Korb), *khalp* (kalp, Kalb).

Szóközépi kfn. *b* zöngéhangok (magánhangzók, liquidák és nasalis sonansok) között nyelvjárásunkban rendesen *v*: *keʋə* (geben), *plaiʋə* (bleiben), *hqvə* (halten = tartani), *halʋr* (halber), *štærvə* (sterben), *krqvlə* (krabbelen), *tsqvlə* (zabelen, zappeln), *kriʋlə* (kfn. kribeln = csiklandozni), *hqv̥r* (haber, Hafer), *šv̥v̥l* (svēbel, Schwefel), *hærv̥r̥n* (beherbergen = szállást adni), *keʋ̥m̥*

(gebe ihm), *traivn* (treibe ihn), *kovl* (Gabel), *raivais* (Reibeisen = reszelő).

Assimilálódott a *b* az előtte álló *m*-mel: *krum* (kfn. krump, krumm), *āmr* (kfn. eimber, Eimer = akó, vödör); néha az utána álló *m*-mel is assimilálódott: *keṃ* v. *kem* (gebe ihm).

Kiesett kfn. *b* ezekben az alakokban: *kest*, *ket* (du gibst, er gibt), *keṣt* helyett gyakran *ket* (ihr gebet), *hot* (ihr habt), *k(ə)hat* (gehabt), *plaist* (du bleibst), *plait* (er és ihr bleibt), *pū* (kfn. bube, Bube = fiú; plur. *puvə*, Buben).

Jegyzet. Kfn. lēb(e)kuochen > *lekuxə* vagy kfn. lēcken (úfn. lecken = nyalni) analógiai hatása alatt, vagy assimilatio folytán (l. Heilig, Mundart des Taubergrundes, § 138, Anm. 2), *letselnr* (mézeskalácsos).

67. §. Kfn. *p* és *pf* (*ph*). A nyugati germán tenuis *p* a kfn.-ben csak *sp* kapcsolatban fordul elő; azok a kfn. szavak, a melyekben egyébként *p* van, nem a germán ősnyelvből valók, mert germán tenuis *p* a II. lautverschiebung folytán vagy affricata *pf* (*ph*) lett (szó elején mindig, szó közepén geminatio esetében és *m* után), vagy pedig zöngétlen labiodentalis spirans *f* (szó közepén és szó végén magánhangzók és *l*, *r* után).

Nyelvjárásunkban szintén megvan a *p*—*f* változás (példákat, azt hiszem, fölösleges felsorolnom), de *pf* (*ph*) affricata nincs.

Kfn. *p* (*pp*) *sp* kapcsolatban, továbbá szó elején *l* és *r* előtt, szó közepén és szó végén nyelvjárásunkban kivétel nélkül zöngétlen bilabialis explosiva: *špats* (spatz, Spatz), *špek* (spēc, Speck), *špot* (spot, Spott), *špīlə* (spiln, spielen), *plats* (Platz), *plōk* (pläge, Plage), *prais* (pris, Preis), *kripl* (krüppel, Krüppel), *khərpf* (Körper), *lumpə* (Lumpen = rongy), *raup* (rūpe, Raupe), *plump* (plump).

Hangsúlyos magánhangzó előtt kfn. szókezdő *p* részint *p* explosiva, részint *ph* aspirata: *pop* (puppe, Puppe), *polv* (pulver, Pulver), *paits* (pîtsche, Peitsche), *partai* (Partei), *punk* (Punkt), *pərsō* v. *phərsōn* (Person); *phai* (pîn, Pein), *phest* (Pest = pestis), *phak* (Pack), *phār* (par, Paar), *phēdr* (Peter), *phēdrsiljə* (Petersilie).

Kfn. *pf* (*ph* < nyugati germán *p*) affricatának, ép úgy mint kfn. *p*-nek, megfelel nyelvjárásunkban vagy *p* explosiva,

vagy *ph* aspirata. Szó elején liquida előtt, szóközépen és szó végén kivétel nélkül: *p*; magánhangzó előtt kfn. szókezdő *pf* > *ph* (aspirata): *pluk* (phluoc, Pflug), *plaum* (pflume, Pflaume), *apl* (Apfel), *snupa* (schnupfen, Schnupfen), *krepl* (kräpfe-ból, Krapfen), *khop* (Kopf), *knop* (Knopf), *rump* (rumph, Rumpf), *strump* (strumpf, Strumpf); *phunt* (pfunt, Pfund), *phan* (pfanne, Pfanne), *phöl* (pfäl, Pfahl), *phara* (Pfarrer), *phaf* (pfaffe, Pfaffe), *phō* (pfawe, Pfau).

Jegyzet. Kivételesen előfordul: *flyt* (úfn. Pflicht) és *flylęra* (verpflegen = eltartani, ápolni); lekopott a *pf* (*p*) vagy assimilálódott az előtte álló *m*-mel: *kram* (krampf, Krampf); különös változást mutat szóvégi *pf* ebben: *khumpz* v. *khumpj* (kfn. kumpf = nagy edény).

68. §. Kfn. szókezdő *d* (szó végén a kfn.-ben is *t* áll *d* helyett!) nyelvjárásunkban zöngétlen lenis *t* explosiva: *tarn* (dorn, Dorn), *taẏ* (dach, Dach), *taršt* (durst, Durst), *tenkə* (denken), *tin* dünne, dünn); *lit* (liet, Lied), *laut* (laut), *šult* (schult, Schuld), *valt* (walt, Wald).

Kfn. szóközépi *d*-nek (magánhangzók között, illetőleg magánhangzó és *r*, *n*, *ŋ* sonansok között) megfelel nyelvjárásunkban gyöngye zörejú zöngés *d* spirans: *pōdə* (boden, Boden), *pōdə* (baden), *lōdə* (laden), *saidə* (sîde, Seide), *voidə*, plur. (widen, Weiden = fűzfák), *kraidə* (krîde, Kreide), *prūdŕ* (bruoder, Bruder), *lūdŕ* (luoder, Luder), *fēdŕ* (vëder, Feder), *lēdŕ* (lëder, Leder), *šnaidm* (schneide ihm), *leidə* (leide ihn).

Kfn. szóközépi *-nd-* (mely nyelvjárásunkban az *-e* lekopása után a szó végére került) assimilatio folytán: (*-nn-* >) *-n-* v. *-n*: *finə* (finden), *pinə* (binden), *hinŕ* (hinder, hinter), *unŕ* (under, unter), *vunŕ* (Wunder), *tsunŕ* (zunder, Zünder), *enŕn* (endern, ändern); *en* (ende, Ende), *hen* (hende, Hände plur.), *ksin* (gesinde, Gesinde = cselédség, csőcselék), *un* (unde, und), *hun*, plur. (Hunde = kutyák; sing. *hunt*), *khin*, plur. (Kinder, sing. *khint*), *šin* (Sünde).

Kfn. *-ld-* szintén rendesen: (*-ll-* >) *-l-* v. *-l*: *šilix* (schuldec, schuldig), *mēlə* (mēlden, melden), *nōl* (nâlde v. nâdel, Nadel), *vil* (wilde, wild), *vilŕ* (wilder), *pal* (balde, bald), *holŕ* (holder, Hollunder); de: *kiltə* (Gulden), *kēlŕ* (Gelder), *vēlŕ* (Wälder), *valtingə* (Waldungen). Valószínűleg a sűrűbb használatú *kēlt*, *vált* sing. alakok analogiai hatása nyilvánul az assimilatio elmáradásában.

Az *-rd-* kapcsolat is némely szóban *-r-* v. *-r:* *āra* (ërde, Erde), *iȝ vār* (ich werde), *vār̃n* (werden), *var̃n* (geworden).

Az igező *d-*je (a hangsúlytalan *e* kiesése után) assimilálódott a rag *t-jével* ilyenekben: *šot* (schadet), *pōt* (badet), *kšōt* (geschadet), *kāpōt* és *kāpōdā* (gebadet), *lait* (lidet, leidet), *fĩnt* (findet), *pint* (bindet).

Kivételes alak: *hemp* (Hemd, plur. *hem̃r*), mely valószínűleg úgy keletkezett, hogy *p* mint átmeneti hang fejlődött *m* és *d* között, azután *d* eltűnvn, ez az átmeneti *p* került a szó végére.

69. §. Kfn. *t* (*tt*) megfelelői nyelvjárásunkban: *t* és *d*; *t* explosiva felel meg neki a szó elején és szó végén mindig, úgyszintén a szó belsejében mássalhangzó után és az esetek legnagyobb részében rövid magánhangzó után is: *tōk* (tac, Tag), *taiũl* (tiuvel, Teufel), *tēl̃r* (teller, Teller), *tantsa* (tanzen), *plūt* (bluet, Blut), *tōt* (tôt, Tod), *štrōs* (strāze, Strasse), *štam* (stam, Stamm), *mantl̃* (mantel, Mantel), *vintr̃* (winter, Winter), *muntr̃* (munter), *toȝtr̃* (tochter, Tochter), *treȝtr̃* (trihter, Trichter = tölcser), *ōstr̃n* (oster, Ostern), *fōtr̃* (vater, Vater), *moȝtr̃* (muoter, Mutter) *fet̃r* (väter, Vetter = bácsi, nagybácsi), *poȝtr̃* (buter, Butter), *fiȝtr̃n* (vüetern, füttern), *pitā* (bitten v. biten, bitten), *rētā* (retten), *pit̃r* v. *pet̃r* (bitter).

1. Jegyzet. Szókezdő *t* *w* előtt *> ts* affricata ezekben: *tsvoriȝ* (twërch = schräg, verkehrt), *tsviȝā* (twingen, zwingen).

Szó belsejében kfn. *t* (*tt*), ha utána magánhangzó vagy *r*, *m*, *n* következik, nyelvjárási hosszú magánhangzó után mindig *d*, rövid magánhangzó után csak némely szóban: *pēdā* (bēten, beten), *trēdā* (trēten, treten), *raidā* (rīten, reiten), *šēdā* (schate, Schatten), *šlīdā* (slite, Schlitten), *vēd̃r* (wēter, Wetter), *kaviđ̃r* (gewitter, Gewitter), *šīdā* (schütten), *plēd̃n* (bletern, blättern), *hođ̃r* (hat er), *hođ̃n* (hat ihm), *hođ̃n* (hat ihn), *trēđ̃r* (tritt er?), *trēđ̃n* ānts h̃r (trete ihm eins hin!), *trēđ̃n* net (trete ihn nicht!).

2. Jegyzet. A *-tel* végzet mintha *l-lé* olvadt volna össze ezekben: *paĩl* Beutel, kfn. biutel), *krēl̃* (Gretel, Margareta).

-lt- *> -l-* v. *-l* (assimilatio): *špālā* (spalten), *špāl* (spalte), *hālā* (halten, *hāl* (halte), *fālā* (Falten, plur.), *fāl*, sing. (Falte),

khel (kelte, Kälte), *el* (ófn. elti, Alter); de: *khalt* (kalt), *kheltr* (kälter), *alt* (alt), *eltr* (älter).

Némely szó végén *t* járulékhang van: *fēršt* (Vers és Ferse), *vampst* (wambes, Wams = rövid felső kabát), *anřst* (anders = másképp), *fōrt* (vorhin = előbb, imént), *selvrt* (selbst), *marjæt* (Morgen, valószínűleg Abend mintájára).

epəs (kfn. *etewaz*, etwas) úgy keletkezhetett, hogy először a *w* spirans, assimilálódván az előtte álló *t* explosívához, *p* explosiva lett és azután a *tp* hangsoportból újabb assimilatio folytán *p* lett; ilyen assimilatio folytán lehetett kfn. *értber* (Erdbeere) szóból nyelvjárásunkban *ærpl* (dissimilatio folytán lett a szóvégi *r*-ből *l*).

-st végzet előtt kiesett a többeli *t* ezekben: *laiřst* (leichtest), *faiřst* (feuchtest, superl.), *tēst* (tatest, coniunctivus præter. impf.), *hest* (hättest).

Lekopott a *t* az ist végéről: *is*.

70. §. Kfn. *g* (szóvégi *c*) megfelelői nyelvjárásunkban: *k*, *γ*, *χ* és *j*.

k felel meg neki a szó elején mindig, a szó belsejében mássalhangzó előtt és a szó végén hangsúlyos szótagban: *kaul* (gúl, Gaul), *klōs* (glas, Glas), *krainə* (grīnen = weinen), *krošə* (Groschen), *krī~* (grün), *kəpurt* (Geburt), *kfrēsə* (gefressen), *kəmā~* v. *kmā~* (Gemeinde), *folkst*, *folkt*, *kfolkt* (du folgst, er folgt, gefolgt = engedelmeskedni), *lēkst*, *lēkt*, *kālēkt* (du legst, er és ihr legt, gelegt), *fēŋkst*, *fēŋkt* (du fängst, er fängt), *jēkst*, *jēkt*, *kəjōkt* (du jagst, er és ihr jagt, gejagt), *frēkst*, *frēkt*, *kfrēkt* (du fragst, er és ihr fragt, gefragt), *ēkst*, *ēkt*, *kəēkt* (du eggst, er és ihr eggst, geeggt = fogasolni), *tākst*, *tākt*, *kətākt* (du taugst, er és ihr taugt, getaugt), *unrvēks* (unterwegs), *tōk* (tac, Tag), *slōk* (slac, Schlag), *vēk* (wēc, Weg), *stēk* (stēc, Steg), *krīk* v. *krik* (kriec, Krieg), *pluk* (phluoc, Pflug), *kruk* (kruoc, Krug), *pēr̄k* (bērc, Berg), *vēr̄k* (Werg); kfn. *-e* lekopása után: *frōk* (vrāge, Frage), *plōk* (plāge, Plage), *klōk* (klage, Klage), *vōk* (wāge, Wage), *āk* (ouge, Auge), *slēk* (slege, Schläge).

1. Jegyzet. Kfn. *-nc* (*-ng-*) a szó végén rendszeren *ŋk* (az *ŋ* a szó végén inkább csak analogiai hatás eredménye lesz): *jūŋk* (jung), *lan̄k* (lang), *kan̄k* (Gang), *ksan̄k*, *ksan̄kpuχ* (Gesang, Gesangbuch), *šprun̄k*, *ōšprun̄k* (Sprung, Ansprung), *štran̄k* (Strang).

γ van nyelvjárási hosszú magánhangzó és magánhangzó vagy *l*, *r*, *m*, *n* között: *mōγa* (Magen), *āγa*, plur. (Augen), *lāγa* (louge, Lauge = lúg), *frēγa* (fragen), *lēγa* (legen), *katsōγa* (gezogen), *kalōγa* (gelogen), *kalēγa* (gelegen), *fēγa* (fegen), *trēγγ* (Träger), *lōγγ* és *lēγγ* (Lager), *jēγγ* (Jäger), *rēγγ* (Regel), *flēγγ* (Flegel), *fēmēγa* (Vermögen = vagyon), *hēγa* (hegen), *sēγa* (Segen), *frēγγ* (frage ihn), *lēγγ* (lege ihm), *khūγγ* (Kugel), *ēγa* (eggen).

2. Jegyzet. A *vēkltja* (kleiner Weg) *k*-ja az egyszerű *vēk* (Weg) analógiai hatásából származik, *trōk* — *trēkltja* (Trog — Tröglein).

χ spirans van szó belsejében nyelvjárási *i* és *l* között, továbbá ufn. *-ig* végzetben: *špiχl* (Spiegel), *riχl* (Riegel), *tsiχl* (Ziegel), *priχl* (Prügel), *hailiχ* (heilig), *lediχ* (ledig), *ā-feliχ* (einfältig), *šiliχ* (schuldig), *vēniχ* (wenig), *naikīriχ* (neugierig), *fertiχ* (fertig), *hōniχ* (Honig), *khēniχ* (König), *tsvantsiχ* (zwanzig), *fertiχ* (vierzig) stb.

3. Jegyzet. A *fūχl* (Vogel) szó *χ* spiransa valószínűleg a plur. *fiχl* és a dim. *fiχltja* analógiai hatásából magyarázandó. Kivételes alak a *jōχt* szó (Jagd, kfn. jaget és jeit).

j spirans van szó belsejében *r*, *l* után, ha *rg*, *lg* kapcsolatot magánhangzó, *l*, *r*, *m*, *n* követi: *marja* (morgen = holnap), *marjet* (Morgen = reggel; *ōvat* = Abend mintájára), *latwærja* (latwërge = földi bodzából készült lekvárféle), *sarja* (sorgen), *ærjrn* (ärgern), *karjl* (gurgel, Gurgel), *folja* (folgen = engedelmeskedni), *kalja* (Galgén), *parjm* (borge ihm), *tiljn* (tilge ihn).

4. Jegyzet. Kfn. *gēren* (ufn. gähren) > *jērn*, Georgitag (György napja) nyelvjárásunkban: *jærjetōk*; a *hanjær* (György) név valószínűleg a Johann(i)-val kombinált Georg.

Szóközepi *-ng-* > *-ŋ-* magánhangzók között és magánhangzó meg *r*, *l*, *m*, *n* között kivétel nélkül, kfn. *-nge* is a szóvégi *-e* lekopása után rendszeren *-ŋ*: *siŋa* (singen), *brinŋa* (bringen), *fanŋa* (fangen), *lanŋr* (langer), *hunŋr* (Hunger), *finŋr* (Finger), *tenŋ* (ich dingle = kaszát élesítek, kalapálok), *enŋ* (Engel), *henŋ* (hänge ihn), *prinŋ* (bringe ihm), *en* (kfn. enge, eng), *menŋ* (menge, Menge), *šlanŋ* (Schlange), *tsunŋ* (Zunge), *vetinŋ* (kfn. wettunge, Wette), *tsai-dinŋ* v. *tsailinŋ* (kfn. zitunge, Zeitung) stb.

Kiesett *g* már a kfn. nyelvben hangsúlytalan szótagok elején *i* és palatalis magánhangzók szomszédságában; contractio foly-

tán kfn. *ige*, *ege* > *i*, *ei*. Heusler szerint (Der alem. Konsonantis-
mus) az ilyen *g* képzési helye a palatalis magánhangzók befo-
lyása alatt annyira előre tolódott, hogy a nyelvhát — nem lévén
begyakorolva arra, hogy az elülső kemény inynél zárja el a száj-
üreget — nem bírta már elérni a szájpadrást; redukált zörej-
hang keletkezett tehát, a melylyel zönge egyesült. Analogia útján
lett később kfn. *age* > *ei*. Nyelvjárásunkban is találkozunk ezzel
a jelenséggel; így eredetibb kfn. *ige*, *íge*, *iege*, *üge* > *i*, *i* és *ai*;
ege, *äge* > *ē*, *e*; *eige* > *ā*ⁱ; *age* > *ā*, *q* v. *ō*: *tīl* (tigel, Tiegel), *līnr*
(lügenære, Lügner), *kriā*, *krist*, *krit* (kfn. krieg-en-ből, krieg-en,
wir és sie krieg-en, du kriegst, er és ihr kriegt és gekriegt), *iχ*
krī (ich kriege), *laiā*, *lai*, *laist*, *lait* (kfn. ligen-ből, liegen, wir és
sie liegen, ich liege, du liegst, er és ihr liegt), *liā*, *lī*, *līst*, *līt*
(kfn. liegen v. liugen-ből, lügen, wir és sie lügen, ich lüge, du
lügst, er és ihr lügt), *patrie*, *patrī*, *patrīst*, *patrīt* (kfn. be-triegen-
ből, betrügen, wir és sie betrügen, ich betrüge, du betrügst, er
és ihr betrügt), *švaia*, *švai*, *švaist*, *švait* (kfn. swigen-ből, schwei-
gen, wir és sie schweigen, schweige!, ich schweige, du schweigst,
er és ihr schweigt), *kaiā*, *kai*, *kaist*, *kait*, *kəkait* (kfn. gigen-
ből, geigen, wir és sie geigen, geige!, ich geige, du geigest, er és
ihr geiget, geigeiget), *kai* (gige, Geige), *sēst*, *sēt* (kfn. seist, seit <
ófn. segist és segít; ufn. du sagst és er sagt), *trēst*, *trēt* (kfn.
treist, treit < ófn. tregist, tregit; ufn. du trägst és er trägt), *āia*
(kfn. és ufn. eigen), *nāⁱā* (neigen kfn. és ufn.); a többi alakok-
ban nem esett ki a *g*: *nāⁱk*, *nāⁱkst*, *nāⁱkt*, *kənaⁱkt* = neige!, ich
neige, du neigst, er és ihr neigt, geneigt), *pāⁱā* (kfn. és ufn. bie-
gen, beugen; a többi alakokban szintén megmaradt a *g* mint *k*),
rēā (kfn. rēgen és rein, Regen), *rērn* v. *rērrn* (kfn. rēgenen, reinen
és rēgen, ufn. regnen), *vqā* (wagen, Wagen), *sqā*, *sq̄*, *sqt̄*, *sqt̄st*, *ksqt̄*
(kfn. sagen-ből, sagen, wir és sie sagen, sage!, ich sage, ihr saget
és sagtet, er sagte, du sagtest, gesagt), *trqā*, *trq̄*, *trqt̄*, *katrqt̄* v.
katrqā (kfn. tragen-ből, tragen, wir és sie tragen, trage!, ich trage,
ihr tragt, getragen), *klqā*, *klq̄*, *klqt̄st*, *klqt̄*, *kəklqt̄* (kfn. klagen-ből,
melynek contrahált alakjai: klān klain, klein; ufn. klagen, wir
és sie klagen, klage!, ich klage, du klagst, er és ihr klagt, ge-
klagt), *māt* (kfn. maget, magt, mait, meit, ufn. Magd; lehet, hogy
a mi szavunk a kfn. *meit* alaknak közvetlen leszármazottja, a
mely feltevésünket indokolja a nyílt hosszú *a*: kfn. *a* ugyanis,

ha megnyúlt, csak *r* és néha *lt* előtt maradt meg nyílt *ā*-nak, különben mindig *ē*; ellenben kfn. *ei* > rendszeren *ā*).

71. §. Kfn. *k* (szóközépi *ck*, szóvégi *c*) szó elején mássalhangzók (*n*, *r*, *l*) előtt, szó közepén és szó végén általában zöngétlen *k* explosiva nyelvjárásunkban: *knēxt* (Knecht), *knēdā* (kne-ten), *knī* (Knie), *knoχə* (Knochen), *krīk* v. *krik* (Krieg), *krās* (Kreis), *kruk* (Krug), *klā~* (klein), *kləχə* (klagen), *molka* (Molke = savó), *šunka* (Schinken), *loka* (locken), *akr* (Acker), *ləka* (lecken), *pukl* (Buckel = Rücken), *prik* (Brücke), *hek* (Hecke), *folk* (Volk), *kštanjk* (Gestank).

Kfn. szókezdő *k* magánhangzók előtt mindig *kh* aspirata nyelvjárásunkban: *khint* (Kind), *khərvəs* (Kürbis), *kharn* (Korn), *khomə* (kommen), *khop* (Kopf), *khərix* (Kirche), *khats* (Katze), *khū* (Kuh), *khix* (Küche), *khaisr* (Kaiser).

Kfn. *qu* > *kv*: *kvēla* (kfn. quelen, quälen), *kvəl* (Quelle), *kvēla* (quellen).

Kiesett a *k*: *vārtōk* (kfn. wēretac = hétköznapi), *mārt* (kfn. market és középnevet mart, Markt), plur. *mārt* (Märkte).

Spiransok.

72. §. Kfn. *ch* (szó belsejében *s*, *t* mássalhangzók előtt és néha a szó végén is *h*-val van jelölve) nyelvjárásunkban rendszeren zöngétlen spirans *χ*, mely palatalis magánhangzók előtt palatalis, velaris magánhangzók előtt pedig velaris, illetőleg palatovelaris képzésű: *kriχə* (kriechen), *riχə* (rieichen), *preχə* (brechen), *leχr* (Löcher), *kheχn* (Köchin), *khərix* (Kirche), *pleχ* (Blech), *maχə* (machen), *taχ* (Dach), *knoχə* (Knochen), *khuxə* (Kuchen), *joχ* (Joch), *tuχ* (Tuch), *liχt* (Licht), *kəviχt* (Gewicht), *rā'χə* (reichen), *vā'χ* (weich), *kəmoχt* (gemacht), *milich* (Milch), *iχ* (ich), *miχ* (mich), *siχ* (sich), *tiχ* (dich), *siχl* (Sichel), *frailiχ* (freilich).

Jegyzet. Az ufn. *-chen* dim. képzőnek nyelvjárásunkban következő alakjai vannak: 1. *-χə* (minden magánhangzó után, továbbá *r*, *m*, *k*, *p* és néha *f* után): *frāχə* (kleine Frau), *khīχə* (kleine Kuh), *hərxə* (Herrchen), *lemχə* (Lämmchen), *plimχə* (Blümchen), *səkyə* (Sägen = kis fűrész), *lepχə* (Läppchen), *əpyə* (kleiner Ofen), *phəfχə* (Pfäffchen); (*χ* mindezekben *ich*-hang); 2. *-jə* (*s*, *š*, *ts*, *tš*, *χ* és többnyire *f* után): *fəsja* (Fässchen), *vəsja* (Bäschen), *pərsja* (Bürschchen), *frətsja* (Frätzchen), *khətsja* (Kätzchen), *kətsja*

(kleine Ente), *preẏjə* (kis kendertiloló), *efjə* (Äffchen); 3. -*tjə* (*t, n, l* után): *hūtjə* (Hütchen), *vinrtjə* (kleiner Weingarten), *printjə* (Brünnchen = Quelle), *steltjə* (Ställchen), *lefljtjə* (Löffelchen).

Némely szóban a szó végén és néha *s* előtt kfn. *ch* (*h*) > *k*: *flək* (kfn. vlöch, Floh), *šuk* (kfn. schuoch, Schuh; plur. *šū* = Schuhe; *šikltjə* = kis czipő), plur. *flək* (Flöhe), *juksə* (kfn. jüchezen, jauchzen = kurjantani), *nekstr* (nächster; de így is mondják: *nēstr* *fraint* = nächster Freund), *niks* (kfn. nicks-böl, ufn. nichts).

Eltűnt kfn. *ch* ezekben: *puštčvə* (buochstabe, Buchstabe), *hofārt* v. *hofart* (hochvart, Hoffart), *khərp* (kirchwihe, Kirchweih), *rāfanġ* (Rauchfang), *klai* (glích, gleich), *ā* (ouch, auch).

73. §. Kfn. *s* (*ss*), *ʒ* (*ʒʒ*) > *s* (az esetek legnagyobb részében): *sak* (Sack), *siŋə* (singen), *lēsə* (lesen), *pēsə* (Besen), *klq̄s* (Glas), *hqs* (Hase), *krās* (kfn. kreiz, Kreis), *fas* (kfn. faʒ, Fass), *ast* (Ast), *trōst* (Trost), *esə* (kfn. ěʒzen, essen), *vasr* (wazzer, Wasser).

Jegyzet. -*ns* és -*ls* > -*nts* és -*lts*: *sents* (kfn. sēnsē, Sense), *kunts* (Gans), *halts* (Hals), *mantškœl* (férfi ember).

Szókezdő *sp-*, *st-*, *sl-*, *sm-*, *sn-* és *sw-* hangesoportokban, továbbá *r* után kfn. *s*, *ʒ* nyelvjárásunkban mindig *š*: *špats* (Spatz), *štā* (Stein), *šlōf* (kfn. slāf, Schlaf), *šmit* (die Schmiede), *šnī* (Schnee), *švarts* (kfn. swarz, schwarz); *fəršt* (Fürst és Dachfirste), *fāršt* (Vers és Ferse), *əršt* (erst), *varšt* (Wurst), *šžfrš* (Schäfers = Schäferék), *həršt* v. *heršt* (du hörst), *vəršt* (du wirst), *vārš* (war es), *hođrš* (hat er es), *solmrš* (soll man es), *fedršt* (vorderst), *hærš* (kfn. hirʒ = Hirsch), *anrš* (kfn. anderez = anderes), *hotrš* (habt ihr es), *vamrš* (wenn mir es).

Járulékhang az *s* ilyenekben: *štqts* (statt, anstatt), *marks* (Mark = velő); ob du, wenn du, wann du, ehe du, wo du, weil du, wie du nyelvjárásunkban így hangzanak: *qpstə*, *vantstə*, *ēpstə*, *vūstə*, *vailtstə*, *vīstə* v. *vistə*.

74. §. Kfn. *sch* (*sc*) > *š*: *šan* (Schande), *šqđə* (kfn. schade, Schaden), *vəšə* (waschen), *fiš* (Fisch).

-*nsch*, -*lsch* > -*ntš*, -*ltš*: *mentš* (Mensch), *vuntš* (Wunsch), *faltš* (falsch).

75. §. Kfn. *z* (*tz* geminata a szó közepén) > *ts* affricata

rendesen, csak egy-két szóban a szó végén *tš* és kfn. *ze-* (*zu*) némelykor *sə-* nyelvjárásunkban: *tsō~* (zan, Zahn), *tsait* (zít, Zeit), *saiftsə* (siufzen, seufzen), *holts* (holz, Holz), *švants* (swanz, Schwanz), *nuts*, *niksnuts* (kfn. nütze, nütze; *phitš* (Pfütze, pocsolya), *pritsš* (britze, Pritsche); *səvērə* (zewēge, zuwege; pl. *ær priŋkt niks səvērə* = er bringt nichts zuwege = nem ér el semmit, nem tud semmit), *səfrīdə* (zufrieden), *niks se hū~* (nichts zu haben).

Kfn. *weitze* (ufn. Weizen = buza) majd *vāts-*, majd *vās-* nak hangzik.

76. §. Kfn. *f*, *v* (*ff*) nyelvjárásunkban megmarad zöngétlen labiodentalis spiransnak (*f*), csak némely szóban hangsúlytalan szótag elején zöngéhangok között zöngés *v*: *fuzl* (Vogel), *krōf* (grāve, Graf), *sāf* (seife, Seife), *hofə* (hoffen), *šif* (Schiff); *khevr* (Käfer), *uvr* (uover, Ufer), *ōvə* (Ofen), *taivl* (tiuvel, Teufel), *tsvaivl* (zwivel, Zweifel), *štivl* (Stiefel), *švēvl* (Schwefel), *livrn* (liefern), *parvəs* (barvuož = mezitláb), *arvl* (Armvoll).

Különös alak: *šēp* = schief = ferde, görbe.

77. §. Kfn. *w* nyelvjárásunkban rendesen megmarad mint dentolabialis zöngés spirans: *vai~* (wīn, Wein), *valt* (Wald), *vunr* (Wunder), *vā'χ* (weich), *tsvivl* (Zwiebel), *tsvā* (zwei), *švōγr* (Schwager), *švēstr* (Schwester), *kvēl* (Quelle), *kvit* (Quitte = birsalma), *kərvə* (gerwen, gerben), *narvə* (narwen, Narben; plur.), *karvə* garwen, Garben = gabonakévék), *fərvə* (ferwen, färben), *farvə* farwen, Farben; plur.), *lēvə* (lēwen, Löwen; plur.).

1. Jegyzet. Szóközépi *w* mássalhangzó előtt, vagy a szó végére kerülve *p* lesz: *fərppt* (färbt), *kərpst* (du gerbst), *vɹnarpt* (vernarbt = behegedt), *farp* (Farbe), *narp* (Narbe), *karp* (Garbe), *lēp* (Löwe).

Szóközépi kfn. *w* *iū*, *ou*, *uo* után eltűnik, vagyis: kfn. *-iūwe* > *-ai*, kfn. *-ouwe* > *-ā*, kfn. *-ouwen* > *-aə*, kfn. *-uowe* > *ū*: *traī* (triuwe, Treue), *frā* (vrouwe, Frau), *štraə* (strouwen, streuen), *knā* (genouwe, genau), *rū* (ruowe, Ruhe).

2. Jegyzet. Megmaradt a *w* ebben: *khāviə* (kfn. koudenból; jelentése: kérődzeni); valószínűleg mint hiatus-töltő hang lépett a kiesett *w* helyébe a *γ* ebben: *hāγə* (kfn. houwen = hauen; *hēkst* = du haust, *hēkt* = er haut, *hākt* = ihr haut).

Kfn. *tw* > *tp* > *pp* > *p*: *ēpəs* (kfn. ētewaž, etwas) és kfn.

$nw > mw > mm > m$: *humr* (haben wir); így is mondják külömben: *hun mr*. Nézetem szerint azonban a *wir w*-jének *m*-mel való végleges felcserélése nyelvjárásunkban nem ilyen assimilatio folytán történt, hanem inkább a *wir* és a *man* kölcsönhatásából magyarázandó, a melynek eredménye mindkettőjük közös alakjai: *mēr*, *mer* és *mr*.

78. §. Kfn. *j* rendesen csak a szó elején maradt meg nyelvjárásunkban mint *halk* zörejű zöngés palatalis spirans, szóközépi kfn. *j* kiesett: *jōr* (jár, Jahr), *jērr* (jeger, Jäger), *jut* (Jude), *junk* (junc, jung); *neə* (näjen, nähen), *plia* (blüejen, blühen), *mī* (müeje, Mühe), *prī* (brüeje, Brühe), *frī* (vrüeje, früh).

Erős hangsúlylyal ejtett *ja* (igen): *ija* v. *ijja*, sőt *jaⁱja*; kfn. ietze-ben lekopott a szókezdő *i* (*j*): *ets* és *etst*; *khantstrauwl* = ribiszke (Johannisbeeren).

79. §. Kfn. *h* csak hangsúlyos szótag elején maradt mint gyöngye hehezet (*h*): *hanəs* (Hannes = Johannes), *hemp* (Hemd), *hutsl* (hutzel = aszalt körte), *haus* (Haus), *hainrix* v. *henrix* v. *henrx* (Heinrich).

Eltűnt szóközépi *h* magánhangzók közt és általában a hangsúlytalan szótagok elejéről: *ksē* (gesehen), *ksē* (geschehen), *tsia* (ziehen), *kətaia* (gedihen, gedeihen), *lēnə* (lêhenen, leihen), *fī* (vihe, Vieh), *nō* (nâhe > nâ, nahe), *ēr* (eher, Ähre = kalász), *slī* (slêhe, Schlehe = kökény), *slia*, plur. (Schlehen), *sū*, plur. (Schuhe), *ənai* v. *nai* (hinein), *əraus* v. *raus* (heraus), *əniv* v. *niv* (hinüber), *əriv* v. *riv* (herüber), *hærtsaft* (hêrzehaft, herzhafft), *kran̄kət* (Krankheit), *kəvənət* (Gewohnheit), *vōrət* (Wahrheit), *vel̄r*, *veli*, *vel* (welcher, welche, welch v. welches; már a kfn. wêlher helyett wêler), *sēl̄r*, *sēli*, *sēl* (távolabbra mutató névmás; valószínűleg kfn. *sōlh*-ből < *solh* < *solich* = ufn. *solch*).

Kfn. *hs* > *ks*: *oks* (ohse, Ochs), *fuks* (fuhs, Fuchs), *sēks* (sêhs, sechs), *vaiksl* (wihsel, Weichsel), *laikst* (lîhse = löcs).

Kfn. *ht* > *xt* (külömben már a kfn.-ben is): *nōxt* (Nacht), *toxt̄r* (tohter, Tochter), *rēxt* (rêht, Recht), *fruxt* (Frucht), *kšixt* (geschicht, Geschichte), *kšixt* (Gesicht), *sixt* (sieht).

Kfn. *hœhe* > *hēx* (Höhe; valószínűleg a *hōx*, kfn. *hōch* analogiájára: *hēxr* = kfn. *höher*, ufn. *höher*; *heyst* és nem *hekst* = ufn. *höchst*).

Mint hiatus-töltő hang kerülhetett a kiesett *h* helyébe a *v*, mely aztán a szó végén *p* lett, ebben: *tsīva*, plur. (kfn. zêhe, ufn. Zehe), sing. *tsīp*.

III. A főbb hangtani sajátosságok összefoglalása.

Magánhangzók.

80. §. Mennyiség. 1. Kfn. rövid hang hangsúlyos szótagban megmarad általában mássalhangzócsoporthoz, etymologiai *geminata* és *affricata* előtt; megnyúlt rendszeren etymologiailag is (nemcsak nyelvjárásunkban) egyszerű mássalhangzó előtt.

Nem áll ennek az általános szabálynak első része $r + dentalis$, néha $r +$ egyéb cons. (kfn. *a*, *e*, és *ē* hangoknál), *lt* ill. *ld* > *l* (kfn. *a*-nál) és *ht* > *χt* (kfn. *a*- és *ē*-nél) hangcsoportokra nézve, a melyek előtt ugyanis kfn. *a*, *e*, *ē* némely esetben megnyúlik.

Második részét a főszabálynak nyelvjárásunk csak abban az esetben nem igazolja teljesen, ha az egyszerű mássalhangzóra *er* > *r*, *el* > *l* v. *l* következik; ilyenkor ugyanis ingadozást látunk: hol megmarad a rövid hang, hol megnyúlik.

2. Kfn. hosszú hang hangsúlyos szótagban a legtöbb esetben megmarad, csak néha rövidül meg mássalhangzócsoporthoz előtt (*st* előtt kfn. *ō* rendszeren hosszú marad), ritkábban etymologiai *geminata* és *affricata* előtt, továbbá egyszerű cons. + *er* előtt; hasonlóképpen meg szokott rövidülni akkor is, ha kfn. szóközépi egyszerű mássalhangzó (többnyire *h*, *j*) kiesett és ennek folytán a hosszú hang után közvetlenül *-er* > *r*, *-en* > *a* vég szótag következik.

3. Kfn. diphthongusok az esetek legnagyobb részében hosszú monophthongusok, a melyek csak néhány esetben szoktak megrövidülni: mássalhangzócsoporthoz, etymologiai *geminata* előtt és néha, ha egyszerű cons. + *er*, *el*, *en* következik utánuk; ez utóbbi esetben akkor is rövid hangot találunk nyelvjárásunkban, ha a kfn. mássalhangzó (*j*, *h*, *w*, *g*) kiesett. Elvértve rövidül meg a kfn. diphthongusból lett hosszú hangzó szóvégi *k* (*c*) explosiva előtt (*kruoc* > *kruk* = Krug; *phluoc* > *pluk* = Pflug).

Az úgynevezett kivételek rendszeren analogiai hatás eredményei és ezekre az analogiai kiegyenlítődésekre lehetetlen ha-

tározott, általános szabályt felállítani. (Példákat találhatni az egyes hangok tárgyalásánál.)

81. §. Minőség. Nyelvjárásunk magánhangzórendszerének egyik jellemző sajátága az elülső nyelvállással képzett labialis hangzók hiánya, a melyek helyett a nyelvjárás egyszerűen illabialis elülső hangzókat ejt: kfn. $\ddot{o} > e$, kfn. α (\acute{o} umlautja $> \bar{e}$, kfn. $\ddot{u} > i$, kfn. $iu > ai$, kfn. $\ddot{ou} > \bar{e}$ v. \bar{e} , kfn. $\ddot{ue} > \bar{i}$ v. i . Nyelvjárásunkban tehát az összes elülső nyelvállású hangzók artikulációja — tekintet nélkül etymologiai eredetükre — ajakkerekítés nélkül történik.

Általános szabályúl megállapíthatjuk továbbá, hogy a kfn. nyiltabb hosszú hangzók (\acute{a} , α , \acute{e}) nyelvjárásunkban egy, néha két fokkal zártabbak, a kfn. zártabb hosszú hangzók pedig (\hat{u} , \hat{i} és iu) diphthongizálódtak: kfn. $\acute{a} > \bar{o}$ (sőt néhány szóban \bar{u}), kfn. $\acute{o} > \bar{u}$ (legtöbb esetben azonban változatlan ez a középső nyelvállással képzett velaris hang), kfn. $\acute{e} > \bar{e}$ (sőt sok szóban \bar{i}); kfn. α (\acute{a} umlautja) $> \bar{e}$ (csak egy-két szóban \bar{i}); kfn. $\acute{u} > au$ (csak elvétele \bar{u}), kfn. iu (\hat{u} umlautja) $> ai$, kfn. $\hat{i} > ai$. Megtartják ezek a hosszú hangot illető zártsági fokot akkor is, ha meg-
rövidültek.

A rövid hangoknál is azt látjuk, hogy a kfn. legnyiltabb hangzók (a és \acute{a}), ha nyelvjárásunkban megnyúltak, rendesen egy fokkal zártabbak is (kivéve természetesen az r , $r + dent.$ előtt megnyúlt a -t): kfn. $a > \bar{a}$, kfn. \acute{a} (az a későbbi umlautja) $> \bar{e}$.

Az o és u váltakozására nézve bajos törvényszerűséget megállapítani; nagyjából csak annyit mondhatunk, hogy az $-er$ végű kfn. szavak u -ja helyett nyelvjárásunkban rendesen o van és $-n(n)$ előtti kfn. u mindig megmarad (ellentétben a köznyelvi alakokkal, melyekben kfn. $u > o$): *tsokr* (Zucker), *potr* (Butter), *polver* (Pulver); *sun* (Sonne), *nun* (Nonne), *kavuna* (gewonnen), *kšpuna* (gesponnen).

Kfn. i erős igék (præs.-ben kfn. \hat{i} -vel) part. præt.-ában, továbbá a præs. impf. sing. 2. és 3. sz.-ében (1. sz.-ben \acute{e} -vel) nyelvjárásunkban kivétel nélkül: e (\bar{e}). (Példák: 38. §., 4. és 5. p.).

A kfn. diphthongusoknak általában hosszú (ritkábban rövid) monophthongusok felelnek meg: $uo > \bar{u}$, $\ddot{ue} > \bar{i}$, $ie > \bar{i}$, $ou > \bar{a}$, $\ddot{ou} > \bar{e}$, (\bar{e}), $ei > \bar{a}$ (ritkábban ai).

Nasalis (*m*, *n*, *ŋ*) előtt minden magánhangzó nyelvjárásunkban nasalis-szinezettű, tompább hangzású (mert a hangzó ejtésekor már nyitva van az orrüreg), sőt az egytagú szótövek végén álló *n* egészen beleolvadt az előtte álló magánhangzóba, mely ilyenformán hosszú orrhangú vocalis lett: *hō~* (Hahn), *tsō~* (Zahn), *sē~* (sehen), *hī~* (hin), *sō~* (Sohn), *špō~* (Span), *špē~* (Späne), *jō~* (kfn. *jān* = Weinbergszeile), *tsvē~* (kfn. *zwēne*, *zwei*; masc. főnevek előtt), *tū~* (tun), *krī~* (grün), *štā~* (Stein), *phai~* (Pein), *tsau~* (Zaun), *nai~* (neun) stb.

Etymologiai *r*-geminata és *r* + cons. előtt a kfn. megnyitabb rövid hangok (*a* és *ä*) minőségileg nem változnak (kfn. *a* akkor sem, ha megnyúlt) nyelvjárásunkban, a kfn. zártabb hangzók pedig egészen nyitlak: *a* és *æ* (kfn. *ē* > *æ* abban a néhány esetben is, melyben megnyúlt: *pærk*, *bërc* = Berg; *kærst*, *gërste* = Gerste stb.). Tehát: kfn. *a* > *a*, *ā*; kfn. *o* > *a*; kfn. *ö* > *æ*; kfn. *u* > *a*; kfn. *ü* > *æ*; kfn. *ä* > *æ*; kfn. *ē* > *æ*, *ē̄*; kfn. *e* > *æ*; kfn. *i* > *æ*.

Áll e szabály a hosszú hangzókra is, ha azok megrövidültek (pl. *lærχ* v. *lærix*, kfn. *lërche* = Lerche; *ærst*, kfn. *êrst* = erst; *hærixə*, kfn. *hòrchen* = horchen; *larpër* v. *larpr*, kfn. *lòrber* = Lorbeer; *færtsix*, kfn. *vierzic* = vierzig).

Labialis, illetőleg velaris mássalhangzók szomszédsága okozhatta esetleg, hogy nyelvjárásunk néhány szavában *q*-t és *u*-t találunk kfn. *a* és *o* helyett: *fqt̪r* (Vater), *nqvl̪* (Nabel), *kqvl̪* (Gabel), *qχt* (acht = nyolcz), *vqχt* (Wacht), *vqχtl̪* (Wachtel), *kəmqχt* (gemacht); *fuxl̪* (Vogel), *huvl̪* (Hobel), *vul* (wohl = ugyan), *mul* (Modell), *multvarf* (Maulwurf, kfn. *molt-wërf*), *šun* v. *šunt* v. *šu* (schon), *kuš* (Gosche); mindezek a szavak azonban régebben hosszú hangzóval is ejtődhettek, a mely aztán később is, mikor már megrövidült, megtartotta zártabb minőségét.

Számosabbak nyelvjárásunkban azok a szavak, a melyeknek — ellentétben a köznyelvvvel — umlautjuk van, mint azok, melyekben a köznyelvi umlaut hiányzik. Umlautos szavak: *ærvat* (Arbeit), *ēs* (Asche), *vēsə* (waschen), *ēments* (Ameise), *mexst* és *mex̪t* (du machst és er macht), *frērə* (fragen; összes alakok umlautosak), *tes* (das), *sēst* és *sēt* (du sagst és er sagt), *jēkst* és *jēkt* (du jagst és er jagt), *evr* és *evix* (ober), *evrst* (oberst), *fedr̪* és *fedr̪st* (vorder és vorderst), *kəvənət* (Gewohnheit), *kren̪k* (Krank-

heit-ból) = nyavalya, *khimst* és *khimt* (du kommst és er kommt; ófn. kumist > kfn. kümst), *tærf* és *tærfst* (ich és er darf, du darfst; talán darf ich-ból vagy dürfen > *tærfæ* analogiájára), *silr* (Schulter), *šiliχ* (schuldig), *kiltæ* (Gulden), *im* (um, kfn. ümbe < ófn. umbi; *varim* v. *vārim*, *tarim* v. *tārim* stb., úfn. warum, darum), *rifst* és *rift* (du rufst és er ruft), *praiχt* (brauchte, præ. impf. conj.), *katrait* (getraute, præ. impf. conj.), *klenr* és *klentst* (kleiner és kleinst, a *klā~* = klein alapfokból); kfn. -unge > -iņ (*māniņ* = Meinung, *artniņ* = Ordnung stb.). Hiányzik a köznyelvi umlaut ezekben: *luk* (Lüge; kfn. luc, -ges < ófn. lugina), *šlupæ* (schlüpfen), *fuftse* és *fuftsiχ* (fünfzehn és fünfzig), *nutsæ* és *nuts*, *niksnuts* (nützen és nütze, nichts nütze), *šprau* (Spreu = polyva, kfn. spriu), *færukt* (verrückt).

Mássalhangzók.

82. §. Mássalhangzórendszerünkben teljesen hiányoznak a kfn. zöngés explosívák (*b* > *p* és *v*; *d* > *t* és *ḏ*; *g* > *k*, *γ*, *χ* és *j*), gemináták (*ll* > *l*; *rr* > *r*; *mm* > *m*; *nn* > *n*; *ff* > *f*; *žž* és *ž* > *s*; *ss* > *s*; *ch*, ófn. *hh* > *χ* és *k*; *pp* és *bb* > *p*; *tt* és *dd* > *t*; *ck* és *k* > *k*; *sch* = *šš* > *š*) és *pf* (*ph*) affricata (kfn. *pf ph* affricata > *p* explosiva vagy *ph* aspirata).

A kfn. geminátákból lett egyszerű hangok és a kfn. *pf* (*ph*) affricatából lett *p* explosiva nyelvjárásunkban mind fortisok, mely körülmény phonetikai oka annak a hangtani jelenségnek, hogy az előttük álló kfn. rövid magánhangzó sohasem nyúlik meg nyelvjárásunkban.

Nyelvjárásunk eredeti egyszerű mássalhangzói rendesen lenisek, csak *er* > *r*, ritkábban *el* > *l* és *l* előtt szoktak fortisejtésűek lenni. Ezért nyúlik meg nyelvjárásunkban rendesen azok előtt a kfn. rövid magánhangzó és marad meg sokszor (illetőleg megrövidül a kfn. hosszú magánhangzó, a diphthongusból lett hosszú hangzó is!) emezek előtt. Külömben már a kfn. korszak vége felé gyakorolt *l*, *r* (= *el*, *er*) az előző mássalhangzóra nyújtó, élesítő befolyást. (L. Wilmanns I, 181. §.)

A *l*, *r*, *m*, *n* sonansok is lehetnek: *l*, *r*, *m*, *n*.

83. §. Egyéb fontosabb változások. I. Assimilatio. 1. Progressiv. Kfn. -*mb*- > (-*mm*-) *m*: *krum* (krumbe =

krumm), *krim* (krümbe = die Krümme, Krümmung), *ām̃r* (eimer = Eimer = akó, vödör), *tum̃r* (tumber = dummer), *khem* (kembe = die Kämme, plur.); kfn. -nd- > (-nn-) n: *fiñə* (finden), *piñə* (binden), *vin* (die Winde, plur.), *hun* (Hunde, plur.), *khin* (die Kinder), *hen* (die Hände), *šan* (die Schande), *tsuñr* (Zunder), *huñrt* (hundert), *uñr* (kfn. under = unter); kfn. -ng- > (-ŋŋ-) ŋ: *siñə* (singen), *priñə* (bringen), *ksuñə* (gesungen), *tsuñ* (die Zunge), *peŋ̃l* (Bengel = kamasz), *uñr* (Ungar), *viñrt* (kfn. wíngarte = Weingarten), *tsail̃ŋ* v. *tsaid̃ŋ* (kfn. zítunge = Zeitung); kfn. -ld- > (-ll-) l: *hol̃r* (Holder = bodza), *šil̃iŋ* (schuldíg), *mel̃ə* (mel-den), *vil* (kfn. wilde = wild), *pāl* (kfn. balde = bald). 2. Regressiv assimilatio: *mufl̃* (Mund voll), *haŋ̃fl̃* (Handvoll), *krom̃ət* (kfn. grounmât, Grummet = sarju), *kham̃r* (kann man), *šum̃öl* (schon einmal), *vam̃r* (wenn és wann man), *taim* és *tam* (deinem), *maim* és *mam* (meinem), *saim* és *sam* (seinem), *ām* és *am* (einem és einen), *kām* és *kam* (keinem), *tsel* (Zettel), *peŋ̃l* (Pendel), *kr̃ēl̃* (Gretel = Margareta), *šēl̃* (Schädel), *paĩl̃* (Beutel), *pẽlman* (Bettelmann), *pẽlə* (betteln), *fil̃pōŋ̃ə* (Fiedelbogen). II. Dissimilatio: *palṽiŋ* (barbieren = borotválni), *palṽiŋə* (barbierer, Barbier = borbély), *ærpl̃* (értber, Erdbeere = szamócza), *saurumpl̃* (sûrampfer = sóska), *mær̃šl̃* (Mörser).

Részleges progressiv assimilatio folytán minden kfn. -rs (*rŋ*) > rš. (Példák a 73. §-ban).

Nem dissimilatio, hanem egyszerű képző-csere történt ezekben: *lāⁱklə* (leugnen), *vaislə* (kfn. wízenen = meszelni), *reŋlə* (rechnen), *tsāⁱŋlə* (zeichnen), *troklə* v. *treklə* v. *triklə* (trocknen).

84. §. Svarabhakti. *r* és *ch*, *l* és *ch*, *r* és *g* közé átmeneti hangnak *i* hatolt be: *khæriŋ* (Kirche), *fariŋ* (Furche), *turiŋ* (durch), *phæriŋ* (Pferch), *tsværiŋ* (quer), *stariŋ* (Storch), *pariŋ* (kfn. bare, -ges = männliches verschnittenes Schwein), *āriŋ* (arg), *mil̃iŋ* (Milch, ófn. miluh); *lf*, *nf* és *rb* közt halk *ə* hallatszik némely szóban,anyagabb beszédben: *elaf* (elf), *tsvelaf* (zwölf), *sanəft* (sanft), *ranəft* (kfn. ranft, ramft = Einfassung, Rand), *hanəf* v. *hanəft* (Hanf), *farəp* (Farbe), *mærəp* (mürbe) stb.

Hogy kijelölhessük nyelvjárásunk helyét a mai németországi nyelvjárások közt, a következőket kell figyelembe vennünk:

Paul szerint a II. lautverschiebung tekintetében a normalis állapotot a keleti frank nyelvjárás tünteti föl, a mely mintegy a határt jelöli a felsőnémet (oberdeutsch) és a középnémet (mitteldeutsch) nyelvtérület között. E keleti frank nyelvjárás és a mi nyelvjárásunk között a legfeltűnőbb különbség az, hogy a germ. *p* explosiva a keleti frankban bizonyos esetben *pf* affricata lett, nyelvjárásunkban soha; e *pf* affricatának megfelel nyelvjárásunkban *p* explosiva vagy a szó elején magánhangzó előtt *ph* aspirata. Jellemző nyelvjárásunkra nézve továbbá a *-χə* v. *-ltjə* (ufn. *-chen*, *-elchen*) diminutiv képző (külömböző alakjai a 72. §. jegyz.-ében vannak elősorolva) a felsőnémet nyelvjárások *-li*, *-le* dim. képzőjével szemben. E két legfőbb felsőnémet ismertető jegy (a *pf* és a *-li*, *-le*) tehát nincs meg nyelvjárásunkban. Azonban nincsenek meg a középfrank nyelvjárásterület *dat*, *wat*, *dit*, *it*, *allet* (kfn. *daʒ*, *waʒ*, *diʒ*, *ëʒ*, *alleʒ*) pronomén-alakjai, a melyek az alnémet *t-t* megőrizték, míg a mi nyelvjárásunk ezekben az alakokban is *s-t* tüntet föl: *təs*, *vəs*, *s*, *aləs*.

E kriteriumok alapján tehát kimondhatjuk, hogy nyelvjárásunk középhelyet foglal el a keleti frank és a középfrank nyelvjárás között, vagyis: rajnai frank nyelvjárás (rheinfränkisch).

Nyelvjárási szöveg.

Gyermekversek.

1. *haiopopaio vəs raplt im štrō*
ti maisrʒr phaisə s khetsjə is frō.

2. *šlōf khintjə šlōf*
tʃ fətr hūt ti šōf
ti motʃ hūt ti lemʒr
kristə vaisə hemʒr.

-
1. Haiopopaio, was rappelt (raschelt) im Stroh?
Die Mäuschen pfeifen, das Kätzchen ist froh.

2. Schlaf, Kindchen, schlaf!
Der Vater hütet die Schaf,
Die Mutter hütet die Lämmchen,
Kriegst du weisse Hemdchen.

3. *patš henti* (v. *hentjə*) *tsam patš henti tsam*
vəʂ vətʃ fətʃ (v. *tāta*) *prɪŋə*
phār rōdə šū phār vaisə štrimp
to vət əs pipʃə šprɪŋə.

4. *hærkotsfɪʃltjə fl̩ fart*
fl̩ uf sɛksart
holmɪn naiə roksak.

5. *haio popaio*
šl̩ s kɪkltjə tōt,
s lɛkt mɪ kha~ āʔər
un frɛst mɪ ma~ prōt.

A kis gyereket térden lovagoltatják:

6. *tros tros tril,*
tɪ pauər hoð ə fil,
lɛft s fɪltjə vɛk,
hot tɪ pauər ŋ tikə tikə trɛk.

3. Patsch' (klatsche) Händchen zusammen, patsch' Händchen zusammen!

Was wird der Vater (Tata) bringen?

Paar rote Schuhe, Paar weisse Strümpfe;

Da wird das Bübchen (v. a gyermek neve) springen (laufen, rennen).

4. Herrgottskäferchen (Katicza-bogár, böde), flieg' fort!

Flieg' auf (nach) Szekszárd!

Hol' mir einen neuen Rucksack!

5. Eio popeio
 Schlage das Hähnchen tot,
 Es legt mir keine Eier
 Und frisst mir mein Brot.

6. Tross, tross drill,
 Der Bauer hat ein Füllen (csikó),
 Läuft das Füllchen weg,
 Hat der Bauer einen dicken, dicken Dreck.

A kis gyerek ujjait számlálják:

7. *tēs is tṛ taumə,*
tār šilt ti plaumə,
tār lēst sə uf,
tār trēt sə hām,
un tār klā~ putsənikl frēst sə al əlā~.

Fűzfasíp-versike.

A gyerek a fűzfaágat veri, puhítja kése nyelével s közbe ezt a verset mondja:

8. *saft saft saidə,*
hōr in ti vaidə,
hōr in krōvə,
frēsə tiḡ ti rōvə,
frēsə tiḡ ti vilə sai.

Ehhez hozzámondják még ezt is:

9. *motṛ kept mṛ ə nēltjə!*
vōs viltstə mid m nēltjə?
sēktjə mazə.

7. Das ist der Daumen,
 Der schüttelt die Pflaumen,
 Der liest sie auf,
 Der trägt sie heim [allein.
 Und der kleine Butzennikel (Butzen+Nikolaus) frisst sie all'

8. Saft, saft seiden,
 Haar in die Weiden,
 Haar in Graben,
 Fressen dich die Raben,
 Fressen dich die wilden Säue.

9. Mutter, geb't mir ein Nadelchen!
 Was willst du mit dem Nadelchen?
 Säcklein machen.

vqs viltstə mið ɲ sɛkltjə?
 štānrɣr lɛsə.
 vqs viltstə mit tə štānrɣr?
 špɛtsjə vɛrfə.
 vqs viltstə mið ɲ špɛtsjə?
 prōdə.
 hants hinɣ ɲ ōvə,
 hants uf ɲ taz,
 lest ma~ phaifɣə ɲ hɛlə kraz.

Lánczvers (Kettenlied).

10. qnts, tsvā, trai,
 hikə, hakə hai,
 hikə hakə phɛfrkhærn,
 ma~ fɔtr vil ə šnitsɣ værn,
 šnitst mɣ ā ɲ polts,
 fār iɣ mið in ts holts,
 fār iɣ mið in ts krīnə krōs,

Was willst du mit dem Säcklein?
 Steinchen lesen.
 Was willst du mit den Steinchen?
 Spätzchen werfen.
 Was willst du mit dem Spätzchen?
 Braten.
 Hans hinter dem Ofen,
 Hans auf dem Dach,
 Lässt mein Pfeifchen einen hellen Krach.

10. Eins, zwei, drei,
 Hicke, hacke hei,
 Hicke, hacke Pfefferkern,
 Mein Vater will ein Schnitzer werden,
 Schnitzt mir auch einen Bolz (Bolzen = Geschoss),
 Fahre ich mit in das Holz,
 Fahre ich mit in das grüne Gras,

se iḡ ȳ šnivaisə hōs.
 hōs, hōs, hōs,
 šais tr̥ uf ta~ nōs,
 uf ta~ nōs šais iḡ tīr (tēr),
 uf ȳ pām vōksə pīrn,
 pīrn uf ȳ pām,
 fo hōr flēḡt mȳ tsām,
 tsām fo hōr,
 tȳ vai~ is klōr,
 klōr is tȳ vai~,
 tȳ himl̥ hođ ȳ šai~,
 ȳ šai~ hot tȳ himl̥,
 fo kharn pakt mȳ seml̥,
 seml̥ fo kharn,
 tȳ jēḡr plēst ints harn,
 ints harn plēst tȳ jēḡr,
 ti khū hođ ȳ trēḡr,
 ȳ trēḡr hot ti khū,

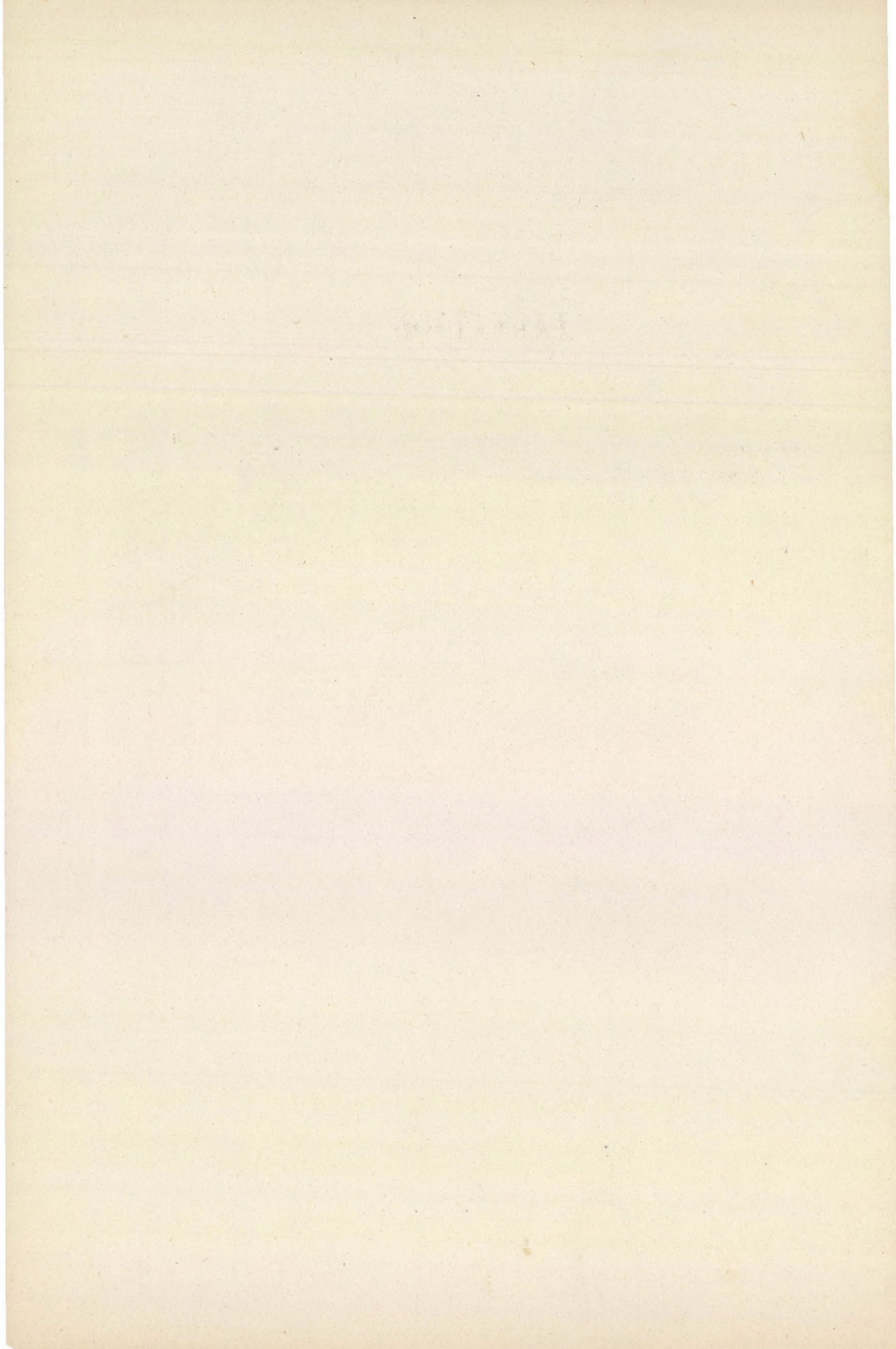
Sehe ich einen schneeweissen Has'.
 Has', Has', Has',
 Scheiss' dir auf deine Nas',
 Auf deine Nas' scheiss' ich dir,
 Auf dem Baum wachsen Birnen,
 Birnen auf dem Baum,
 Von Haar flicht man Zaum,
 Zaum von Haar,
 Der Wein ist klar,
 Klar ist der Wein,
 Der Himmel hat einen Schein,
 Einen Schein hat der Himmel,
 Von Korn backt man Semmeln,
 Semmeln von Korn,
 Der Jäger bläst in's Horn,
 In's Horn bläst der Jäger,
 Die Kuh hat einen Träger (Euter),
 Einen Träger hat die Kuh,

fo lēḍr meχt ṃr šū,
šū fo lēḍr,
ti kants hođ ə fēḍr,
ə fēḍr hot ti kants
un ṭr fuks hođ ŋ sivr̥ ēl̥ l̥n̥ə švants.

Von Leder macht man Schuh',
 Schuh' von Leder,
 Die Gans hat eine Feder,
 Eine Feder hat die Gans,
 Und der Fuchs hat einen sieben Ellen langen Schwanz.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	3
I. A hangok kiejtése, képzése.....	5
1. Magánhangzók	5
2. Mássalhangzók	7
II. A kfn. hangok megfelelői nyelvjárásunkban	10
1. A hangsúlyos magánhangzók történeti fejlődése	10
2. A hangsúlytalan szótagok magánhangzói	37
3. A mássalhangzók történeti fejlődése	41
III. A főbb hangtani sajátságok összefoglalása	56
Befejezés	60
Nyelvjárási szöveg	61

Értesítés.

A Magyar Tudományos Akadémia 1890 október hó 27-ikén hozott határozata értelmében:

A hazai iskolák, könyvtárak, egyesületek és társaskörök a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában évenként megjelenő kiadványok közül a következőket, ú. m. az

Akadémiai Értesítőt,

Almanachot,

Archæologiai Értesítőt,

Archæologiai Közleményeket,

Emlékbeszédeket,

Értekezéseket (Nyelv- és Széptudományi, Bölcsészeti, Történelmi, Társadalomtudományi),

Magyarországi Német Nyelvjárásokat,

Magyarországi Szláv Nyelvjárásokat,

Mathematikai és Természettudományi Értesítőt,

Mathematikai és Természettudományi Közleményeket,

Nyelvtudományi Közleményeket, Nyelvemléktárt,

Magyar történelmi emlékeket: Okmánytárak, Írók, Országgyűlési emlékek,

Könyvkiadó-Vállalatból évenként négy kötetet

évi 20 korona átalányösszegért, vagy ha a Könyvkiadó-Vállalat most említett négy kötetét angol vászonkötésben kívánják, évi 23 korona 20 fillérért rendelhetik meg.

Mindezen iskolák, könyvtárak, egyesületek stb. a Magyar Tudományos Akadémia többi kiadványait 25 % engedménnyel szerezhetik meg a Magyar Tudományos Akadémia főtitkári hivatalánál.

Ha a főntebbi átalányösszeg az év első felében küldetik be a főtitkári hivatalhoz, a kiadványok portómentesen küldetnek meg; ellenkező esetben az évi 20 korona (esetleg 23 korona 20 fillér) átalányösszeg a Könyvkiadó-Vállalat négy kötetének megküldésekor, november végén, utánvétellel kéretik be, s ekkor a címzett a postaköltséget is viselni tartozik.

Eddigelé 314 hazai iskola, könyvtár és egyesület részesül az átalányfizetés kedvezményében.

Ez iránti jelentkezések a főtitkári hivatalhoz intézendők.

**A Magyar Tud. Akadémia
Főtitkári hivatala.**

Nyelvtudomány. A M. T. Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbízásából szerkeszti *Asbóth Oszkár*. Első évfolyam, 1—3. szám. Egyes szám ára 1 kor. 50 fill.

Ez új folyóiratnak, melynek megindítását a M. T. Akadémia a nyelvtudományi bizottságnak és az I. osztálynak előterjesztése alapján 1906. évi január 29-én tartott összes ülésében elhatározta, az a célja, hogy általános és különösen indogermán nyelvészeti értekezéseken kívül tájékoztató és ismertető cikkeket közöljön a külföldi nyelvtudomány haladásáról. Épp egy félszázada, hogy Hunfalvy Pál *Magyar Nyelvészet* című folyóiratának programjában (I. köt., 1856., 7. l.) a szoros értelemben vett magyar nyelvtudomány mellett a «hellén-latin nyelvtudomány»-ra is rámutatott, «úgy híván, hogy ezek tudását kell legelőbb öregbíteni nálunk», s egyúttal a szanszkrit nyelv ismeretének fontosságát is hangsúlyozta. A *Magyar Nyelvészethez*, 1862-től fogva pedig a *Nyelvtudományi Közleményeknek* hasábjain csakugyan meglehetősen számmal jelentek meg az indogermán nyelvészet kérdéseivel foglalkozó értekezések, ismertetések és bírálatok, az utóbbi folyóiratban főleg Simonyi Zsigmond szerkesztősége idejében (1893—1895). Azonban az a körülmény, hogy ama tudományágak fejlődése ujabban mind nagyobb lendületnek indul, másrészt annak elismerése, hogy a *Nyelvtudományi Közlemények* főfeladata, hogy a magyar nyelvhasználatnak nyisson teret, arra indította a nyelvtudományi bizottságot, hogy egy új általános nyelvtudományi folyóiratnak megindítását javasolja és feladatául főleg ama tanulmányok gondozását tűzze ki, a melyek hazánkban szélesebb köröknek (főleg középiskoláink philologus tanárainak) érdeklődésére tarthatnak számot s a melyek a szoros értelemben vett magyar nyelvészetre is termékenyítő hatással lehetnek. E tudománykörök főképp a következők: 1. általános nyelvtudomány (főleg nyelvlélektani fejtegetések, a segédtudományok köréből különösen fonetikai kérdések tárgyalása); 2. indogermán összehasonlító nyelvtudomány; 3. az egyes indogermán nyelvek közül főleg a görög, itáliai, germán és szláv nyelvekre vonatkozó tanulmányok. Az e körökbe tartozó kérdések egyrészt értekezések, másrészt ismertetések, bírálatok és kisebb közlemények alakjában tárgyaltnak a folyóirat hasábjain. A folyóiratról, a mely ASBÓTH OSZKÁR szerkesztésében *Nyelvtudomány* címmel indul meg, évenként — további intézkedésig — két ötvenes füzet fog (május 15-én és november 15-én) megjelenni.

Megrendelhető

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapest, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.